

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ИСТОРИЈУ

99

MATICA SRPSKA
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
PROCEEDINGS OF MATICA SRPSKA FOR HISTORY

Покренут 1970. године
До 28. свеске (1983) часопис је носио назив *Зборник за историју*

Главни уредници

Академик Славко ГАВРИЛОВИЋ (1970–2004)

Академик Милош БЛАГОЈЕВИЋ (2005–2012)

Проф. др Војин ДАБИЋ (2013–2017)

Др Петар В. КРЕСТИЋ (2018–)

Уредничтво

Др Габор АГОШТОН, Вашингтон, САД

Др Максим Јурјевич АНИСИМОВ, Москва, Русија

Др Ђорђе БУБАЛО, заменик главног и одговорног уредника, Београд

Др Росица ГРАДЕВА, Софија, Бугарска

Др Петар В. КРЕСТИЋ, Београд

Др Иван ЛАКОВИЋ, Подгорица, Црна Гора

Др Ненад ЛЕМАЈИЋ, Нови Сад

Др Александра НОВАКОВ, Нови Сад

Др Мира РАДОЈЕВИЋ, Београд

Др Срђан РУДИЋ, Београд

Др Александар ФОТИЋ, Београд

Др Андреј Леонидович ШЕМЈАКИН, Москва, Русија

Др Биљана ШИМУНОВИЋ БЕШЛИН, Нови Сад

Др Небојша ШУЛЕТИЋ, Београд

Секретар уредничтва

Владимир М. НИКОЛИЋ

Главни и одговорни уредник

Др Петар В. КРЕСТИЋ

Copyright © Матица српска, Нови Сад, 2019.

ISSN 0352-5716 | UDC 93/99(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ЗА ИСТОРИЈУ

99
(1/2019)

НОВИ САД
2019

САДРЖАЈ / CONTENTS

ЧЛАНЦИ и РАСПРАВЕ ARTICLES and TREATISES

Александар Д. Иванов
УБИСТВО ДМИТРА ЈАКШИЋА
У СМЕДЕРЕВУ | Aleksandar D. Ivanov
MURDER OF DMITAR JAKŠIĆ
IN SMEDEREVO |
|---|---|

7–19

Владан С. Гавриловић
МИГРАЦИЈЕ СРПСКОГ
СТАНОВНИШТВА У БАНАТ
У ВРЕМЕ АУСТРО-ТУРСКОГ
РАТА 1737–1739. | Vladan S. Gavrilović
MIGRATION OF SERBIAN
POPULATION IN BANAT DURING
THE AUSTRO-TURKISH WAR
1737–1739 |
|--|---|

21–29

Зоран Мишковић
ЗАДУЖБИНЕ КАО ФАКТОР
ОЧУВАЊА НАЦИОНАЛНОГ
ИДЕНТИТЕТА СРБА У ОСИЈЕКУ | Zoran Mišković
ENDOWMENTS AS A FACTOR
IN CONSERVATION OF SERBIAN
NATIONAL IDENTITY IN OSIJEK |
|--|---|

31–71

Душан М. Илијин
ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКА
ПОЗАДИНА ЈУГОСЛОВЕНСКОГ
НЕПОТПИСИВАЊА УГОВОРА
О МИРУ СА АУСТРИЈОМ У
СЕПТЕМБРУ И НОВЕМБРУ 1919. | Dušan M. Ilijin
ECONOMIC-FINANCIAL
BACKGROUND OF YUGOSLAVIA'S
DECISION NOT TO SIGN THE PEACE
TREATY WITH AUSTRIA IN
SEPTEMBER AND NOVEMBER 1919 |
|---|--|

73–84

ГРАЂА MATERIALS

Александар Животић,
Маријана Мраовић, Марко Милетић
СРПСКИ ВОЈНИ ГУБИЦИ 1914.
Прилог истраживању | Aleksandar Životić,
Marijana Mraović, Marko Miletić
SERBIAN WAR LOSSES IN 1914
A contribution to a research |
|---|--|

85–105

Василије Ђ. Крестић Vasilije Đ. Krestić
ДВА ПИСМА НАШИХ ИСТОРИЧАРА TWO LETTERS OF OUR HISTORIANS
107–118

ПРИКАЗИ и БЕЛЕШКЕ
REVIEWS and NOTES

Марија Андрић
ЗАРОБЉЕНИЦИ НА МЕДИТЕРАНАУ ИЗМЕЂУ ПРЕГОВАРАЊА И СЛОБОДЕ
(D. Hershenzon, *The Captive Sea: Slavery, Communication, and Commerce in Early Modern Spain and the Mediterranean*, University of Pennsylvania Press, 2018, x + 289 pp.)
119–122

Александра С. Человски
ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ СРПСКЕ КУЛТУРЕ И НОВИ ПОГЛЕД НА
СРПСКО-РУСКЕ ОДНОСЕ У XVIII ВЕКУ
(Владимир Симић, *Романови и Срби. Рецепција слике руских владара у уметности XVIII века*, Галерија Матице српске: Матица српска, Нови Сад 2018, 246 стр.)
123–124

Урош Татић
БАЛКАНСКО ЛИЦЕ МАРИЈАНЕ
(Биљана Стојић, *Француска и балкански рајтови (1912–1913)*,
Историјски институт Београд, Београд 2017, 498 стр.)
125–132

Јелена Зеленовић
ЋУТАЊУ ЈЕ ДОШАО КРАЈ
(Гордана Стојаковић, *Савка Суботић (1834–1918). Жена која није ништа прећућала*, Академска књига, Нови Сад 2018, 261 стр.)
133–135

Владимир Николић
АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ / AUTHORS IN THIS ISSUE
137–140

РЕГИСТАР / REGISTER
141–149

РЕЦЕНЗЕНТИ РАДОВА У 2018. ГОДИНИ / REVIEWERS OF PAPERS IN 2018
151

ПОЛИТИКА УРЕДНИШТВА / EDITORIAL POLICY
153–162

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ / INSTRUCTION TO AUTHORS
163–168

ПОЗИВ НА ПРЕТПЛАТУ
169

Др Александар Д. ИВАНОВ¹
Зрењанин, Србија

УБИСТВО ДМИТРА ЈАКШИЋА У СМЕДЕРЕВУ

САЖЕТАК: Војвода Дмитар Јакшић био је један од најугледнијих српских властелина у Угарској за време владавине краља Матије Корвина. Након што је 1486. године успешно извршио своју прву дипломатску мисију као посланик угарског краља код османског султана Бајазита II, Дмитар Јакшић је убијен у Смедереву. Пао је као жртва крвне освете од руке турског ратника Гази Мустафе. Убиство краљевског поклисара је довело до озбиљне кризе у односима између Краљевине Угарске и Османског царства. На основу расположивих српских, западних и османских извора и релевантне литературе, овај рад разматра околности под којима се ово убиство одиграло и његову улогу у међународним односима, како онима између Угарске и Османског царства, тако и у склопу догађаја који су се у то време одигравали на подручју средње Европе и Блиског истока, и који су спречили да убиство краљевског посланика послужи као повод за нови угарско-турски рат.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Дмитар Јакшић, Матија Корвин, Бајазит II, Гази Мустафа, угарско-османлијски односи, Смедерево

Српска властела је после пада српске деспотовине под власт Османлија прелазила у Угарску. Свом новом господару, краљу Матији Корвину нису служили само као ратници који су бранили јужну границу Угарске од турских упада и који су се прославили својим подвизима у ратовима које је овај угарски владар водио у средњој Европи против чешких хусита, Јагелонаца и Хабзбурговаца. Њени угледни припадници су Матији Корвину служили и као дипломате приликом преговора са османским султанима Мехмедом II Освајачем и Бајазитом II, а разлог лежи не само у угледу ових личности, већ пре свега у томе што су они добро познавали прилике и уређење у Османском царству.

Међу српском властелом која се истицала приликом угарско-турских преговора у другој половини XV века, свакако најугледнији био је деспот Вук Гргуревић, ванбрачно дете најстаријега сина деспота Ђурђа Бранковића,

¹ Е-адреса: aleksandardivanov@yahoo.com

који је најпре служио султану Мехмеду Освајачу, да би 1464. прешао у службу краља Матије Корвина, којем је одано служио све до своје смрти 1485. Као дипломата, деспот Вук Гргуревић нарочито се истакао приликом преговора који су вођени 1482. и 1483. између угарског краља и султана Бајазита II. Ови преговори окончани су склапањем петогодишњег примирја, те се после три деценије ратовања мир коначно спустио на јужну границу Угарске.²

После смрти деспота Вука Гргуревића, који није оставио порода, краљ Матија Корвин је доделио деспотско достојанство Ђорђу Бранковићу, сину Вуковог стрица деспота Стефана Бранковића.³ Будући да су Ђорђе и његов брат Јован свој дотадашњи живот провели у изгнанству, немајући много додира са својим сународницима у Угарској и Османском царству, које су за њих до тада биле непознате земље,⁴ није изненађујуће да им краљ Матија Корвин није поверавао дипломатске мисије, него се ослонио на оног српског властелина који је, као и деспот Вук, прешао из султанове земље у Угарску, и не само што се с Турцима често у боју огледао, него је и добро познавао прилике у Османском царству и његово уређење. У јесен 1486, војвода Дмитар Јакшић се као изасланик краља Угарске упутио на султанов двор у Једрену.⁵

* * *

Дмитар Јакшић је на двор у Једрену стигао у првој половини октобра 1486, и султан га је примио током друге декаде месеца шевала, године 891.

² Писма која је током ових преговора деспот Вук Гргуревић слао султану Бајазиту II и смедеревском санџакбегу Али-бегу Михалоглуу објављена су у: Никола Радојчић, „Пет писама с краја XV века”, *Јужнословенски филолог* XX, 1–4 (1953–1954), 343–355; и Љубомир Стојановић, *Сјаре српске њовеље и писма II*, Београд 2006, 487–489. О овим писмима и њиховом датирању, вид. Катарина Митровић, „Пет писама деспота Вука Гргуревића”, *Браничевски гласник* 3/4 (2006), 63–83. О склапању мира између краља Матије Корвина и султана Бајазита II 1483. године, вид. Никола Ватен, „Успон Османлија (1451–1512)”, *Историја Османског царства* (прир. Р. Мантран), Београд 2002, 127–128; Pal Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London – New York 2005, 308; Güneş İşiksel, „Friendship and the principle of good neighbourhood between Bayezid II and Matthias Corvinus”, *Matthias Corvinus und seine Zeit. Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit zwischen Wien und Konstantinopel* (ed. C. Gastgeber et al.), Wien 2011, 34–35; András Kubinyi, *Matthias Rex*, Budapest 2008, 112; Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum*, München 1975, 160; Gyula Rácz, „Die Türkenpolitik Matthias Corvinus”, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1986), 47; Момчило Спремић, „Борбе за ослобођење Смедерева (1459–1485)”, *Смедеревски зборник* 3 (2012), 26–27; Сима Ћирковић, „Српска властела у борби за обнову Деспотовине”, *Историја српског народа II* (ур. Ј. Калић), Београд 1994, 387–389; Wilhelm Fraknoi, *Matthias Corvinus, König von Ungarn 1458–1490*, Freiburg im Breisgau 1891, 220.

³ О Вуку Гргуревићу и његовим наследницима из лозе Бранковића, вид. Dušanka Di-
nić-Knežević, „Sremski Brankovići”, *Istraživanja* 4 (1975), 5–47; Катарина Митровић, „Вук Гргуревић између Мехмеда II и Матије Корвина (1458–1465)”, *Браничевски гласник* 2 (2003), 19–31; Момчило Спремић, „Српски деспоти у Срему”, *Срем кроз векове: слојеви култура Фрушке горе и Срема* (ур. М. Матицки), Београд–Беочин 2007, 45–73; Сима Ћирковић, „Последњи Бранковићи”, *Историја српског народа II* (ур. Ј. Калић), Београд 1994, 445–464; С. Ћирковић, „Српска властела у борби за обнову Деспотовине”, 373–389; Сима Ћирковић, „О деспоту Вуку Гргуревићу”, *Зборник Майице српске за ликовне уметности* 6 (1970), 283–290.

⁴ С. Ћирковић, „Последњи Бранковићи”, 446.

⁵ Момчило Спремић, „Породица Јакшић у Банату”, *Банат кроз векове: слојеви култура Баната* (ур. М. Матицки, В. Јовић), Београд 2010, 34–41.

по Хицри, што одговара периоду између 9. и 18. октобра 1486. године.⁶ Том приликом, према њему се поступало у складу са тадашњим османским дворским церемонијалом који је налагао да се према поклисару опходи са једнаким почастима као према личности коју представља, и да добије одговарајуће дарове, те је тако Јакшић добио раскошан кафтан и друге богате дарове. После десетодневног боравка на султановом двору и успешно окончане мисије, Дмитар Јакшић је од султана добио дозволу да напусти двор и врати се у Угарску.⁷ На повратку, стигао је у Смедерево, где је пао као жртва крвне освете.⁸

Име нападача и његови мотиви су нам познати из извора на које су се, пишући у својим делима о овом догађају, ослањали аустријски историчари Јохан Кристијан фон Енгел⁹ и Јозеф фон Хамер-Пургштал;¹⁰ овај потоњи се, пишући о убиству Дмитра Јакшића, поред Енгеловог дела изриком позивао и на османске историчаре Сеадедина и Солакзадеа.¹¹ Према њима, убица Дмитра Јакшића био је турски ратник Гази Мустафа, који је имао веома јаке разлоге да у својој мржњи према Дмитру Јакшићу пренебегне обзире према страном поклисару и свест о томе какве невоље такав његов поступак може нанети његовом владару, и какве би казне он сâм могао да због тога чина допадне. Током рата између Угарске и Турске, Дмитар Јакшић је заробио Гази Мустафу и његовог брата, и према њима се понео са крајњом бестијалношћу: пошто је најпре Гази Мустафи избио све зубе, Јакшић га је натерао да свога брата испече на ражњу на тихој ватри.¹² Знајући какву су мржњу ратници који су војевали на граници под барјацима османског султана и угарског краља гајили једни према другима, тај поступак Дмитра Јакшића не делује као претеривање непријатељски настројеног муслиманског историчара. Треба се на овоме месту сетити описа гозбе угарских ратника на бојишту после битке на Хлебном пољу 1479, који је у своме делу *Rerum Ungaricarum decades* пружио дворски историчар краља Матије Корвина Антоније Бонфини. Италијански хуманиста, описујући гозбу на бојишту међу турским лешевима, и угарског војсковођу Павла Кинижија како плеше држећи убијенога Турчина у зубима, притом не изражава ни најмање згражавање над оваквим чином, нити га осуђује.¹³ У прилог вероватности ових тврдњи османских историчара може се, поред тога, узети и то што су Дмитар Јакшић и његови старији брат Стефан у Угарској у више наврата показали своју наглу

⁶ G. İşiksel, *н.д.*, 35, нап. 15. У погледу хронологије, Гунеш Ишиксел се ослања на казивање османског историчара Оруд-бега, које сматра најисцрпнијим међу турским изворима који говоре о самом посланству. Вид. G. İşiksel, *н.д.*, 35, нап. 14.

⁷ Исто, 35–36; М. Спремић, „Породица Јакшић у Банату”, 40.

⁸ Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer* III. *Geschichte von Serbien und Bosnien, nebst einer Fortsetzung der Denkmäler Ungarischer Geschichte und der historischen Literatur der Ungarischen Nebenländer*, Halle 1801, 449; G. İşiksel, *н.д.*, 35; Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* II, Pest 1828, 296.

⁹ J. C. von Engel, *н.д.*, 449.

¹⁰ J. von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* II, 296–297.

¹¹ Исто, 296, нап. с.

¹² Исто, 296; J. C. von Engel, *н.д.*, 449.

¹³ Anthonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades* IV, ediderunt I. Fögel, B. Iványi, L. Juhász, Budapest 1941, 113–114.

и преку нарав, и сопственим рукама починили насиље према људима с којима би се завадили.¹⁴

Занимљиво је да је Алекса Ивић, који се, пишући у *Историји Срба у Војводини* о убиству Дмитра Јакшића, служио Енгеловим и Хамер-Пургшталовим делима, прећутао Гази Мустафин мотив за убиство Дмитра Јакшића.¹⁵ Према свој прилици, то је учинио због тога што би помињање овакве бруталности оставила на његове читаоце рђав утисак о Јакшићу. Могуће је да је из истог разлога овај догађај искључен из скраћеног издања Хамеровог дела које је 1979. објављено у Загребу.¹⁶ Разумљиво је да се ово не помиње у другим значајним делима о Јакшићима из пера српских историчара, јер се она, када је реч о убиству Дмитра Јакшића, углавном позивају на Ивићеву *Историју Срба у Војводини*.¹⁷

О томе како се убиство одиграло најодређеније нам говори један извор првог реда настао непуна два месеца после догађаја. Реч је о писму на старосрпском језику које је султан Бајазит II упутио из Једрена краљу Матији Корвину 2. јануара 1487; овај извор је у 32. броју часописа *Turcica* објавио бугарски историчар Иван Биљарски.¹⁸ У овом писму, султан је подробно описао догађаје који су претходили убиству Дмитра Јакшића. Пошто се владар опростио са Дмитрим Јакшићем, људи које му је султан доделио су га са почастима и поштовањем какво приличи краљевом изасланику испратили до Смедерева. Пред градом је Дмитра Јакшића и његову пратњу дочекао смедеревски војвода, који их је увео у смедеревску варош и довео до близу стана који је у њој био одређен за поклисара („...и прокю ни/м/ во/и/вода /с/медере/в/ски. и дрџзи люди сь ни/м/ зае/д/но излеза/в/ сь чьстию ђ варо/и/ ђлезь/в/ и по/к/лисара близђ /с/тана доведа/в/...”).¹⁹ Ту су се војвода и други људи који су пратили поклисара са њиме растали, а Дмитар Јакшић је остао сâм са својом пратњом, да би ускоро потом био нападнут и смртно рањен; за нападача, кога не назива именом, већ једноставно злочинцем („злодеи”), султан помиње да је од раније био у завади са Дмитрим Јакшићем.²⁰ Са овим се слажу искази турских историчара на које су се ослањали Хамер-Пургштал и Енгел, а који говоре и да се смртно рањени Дмитар Јакшић храбро супротставио своме нападачу и успео да га убије.²¹ Да Дмитар Јакшић није био на месту убијен

¹⁴ Samu Borovszky, *A Nagylaki uradalom története. Székfoglaló értekezés*, Budapest 1900, 17–18; Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини I*, Нови Сад 1990, 154; М. Спремић, „Породица Јакшић у Банату”, 35.

¹⁵ Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања јошиско-јоморишке границе (1703)*, Нови Сад 1929, 28, 349–350.

¹⁶ Joseph von Hammer-Purgstall, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva I*, Zagreb 1979, 261–265.

¹⁷ На пример: Душан Мрђеновић, Александар Палавестра, Душан Спасић, *Родословне таблице и грбови српских династија и власијеле*, Београд 1991, 227, нап. 5; С. Ћирковић, „Последњи Бранковић”, 445, нап. 1.

¹⁸ Ivan Biliarsky, “Une page des relations magyaro-ottomanes vers la fin du XVe siècle”, *Turcica* 32 (2000), 291–305. Крајем XV и почетком XVI века угарски и турски владари су своју међусобну преписку водили на српском језику; о томе видети више у: Невен Исаиловић, Александар Крстић, „Српски језик и ћирилично писмо у југоисточној Европи у XV и XVI веку”, *Prevodilac. Časopis za srpsku i stranu filologiju, opštu i primenjenu lingvistiku, leksikografiju i traduktologiju (istorija, teorija, kritika, didaktika prevodenja, status i organizacija prevodilačke profesije)* XXXVII/1–2 (2018), 46–48.

¹⁹ I. Biliarsky, *н.д.*, 297.

²⁰ Исто.

²¹ J. C. von Engel, *н.д.*, 449; J. von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches II*, 296–297.

потврђује и податак у писму Бајазита II, који каже да је пред своју смрт Димитар Јакшић успео да му пошаље писмо у којем га је известио шта се догодило, а ово писмо је султан послао краљу Угарске: „и ꙗко/к/лиса/р/ и/с/тино/м/ разобра/в/ ка/к/ва је работа била. ере ни е хитро/с/тъ ни ꙗ/д/на. ни ꙗ сь чиѣ/м/ знаниѣ/м/ ђчинѣно. и преге съмь/р/ти своѣ ꙗ книгѣ ѡписа/в/ посла/л/ ца/рс/ствѣ /м/и/ и тѣи книгѣ лице/м/ посла/х/ крале/в/ствѣ ти.”²² Према Лутфи-паши, османском историчару из XVI века, Гази Мустафа је Дмитра Јакшића ранио у лице и главу.²³

Иако се о томе у изворима изричито не говори, на основу тога што знамо да је Јакшић путовао са оружаном пратњом (у султановом писму се на једном месту помиње „и ꙗко/к/лиса/р/ са/м/ сь /с/воѣм/и/ юнаци о/с/танѣвъ”)²⁴ може се претпоставити да је Гази Мустафа морао да има саучеснике у овом недељу, вероватно турске ратнике који су могли да му буду подређени. Мало је вероватно да би се, ма колико био заслепљен мржњом према Дмитру Јакшићу, овај прекаљени турски ратник, који је у борбама против хришћана заслужио назив газије надао да ће успети да убије свога душманина уколико би сасвим сâм ударио на војводу и његове искусне ратнике, и да би се на тако нешто уопште и одважио да тада није имао помагаче.

У светлу овога извора, данас можемо потпуно да одбацимо тврдњу *Габровског лейѡииса*, до сада прихваћену међу српским историчарима,²⁵ да се убиство Дмитра Јакшића одиграло на мосту преко Језаве пред Смедеревом,²⁶ као и наводе *Цейињског лейѡииса*, *Сѣуденичког лейѡииса*, *Сарандајорског лейѡииса* и *Кијевског лейѡииса* да су Турци убили Дмитра Јакшића на смедеревским вратима, при чему није јасно наведено на којој од градских капија се убиство десило.²⁷ Али, ова погрешка летописаца могла би да указује на то да је тачно место на коме се убиство одиграло било недалеко од капије која се налазила на бедему који гледа ка Језави. Кућа у којој су Димитар Јакшић и његови пратиоци законачили није могла да буде у близини капије која се налази на бедему смедеревског Великог града који гледа ка Језави, јер странцима није био дозвољен приступ у тврђаву.²⁸ Поред тога, султаново писмо краљу Матији Корвину од 2. јануара 1487. помиње да је поклицар уведен у варош и доведен близу стана.²⁹ Зато можемо да претпоставимо да се место где се напад на Дмитра Јакшића одиграо налазило у смедеревској вароши, подграђу Смедеревске тврђаве које је било заштићено ровом и бедемом од насуте земље и палисада, и то недалеко од капије у варошком

²² I. Biliarsky, *н.д.*, 297–298.

²³ József Thüry, *Török történetírók II. 1521–1566*, Budapest 1896, 4. На овај извор се позивао и Алекса Ивић; вид. А. Ивић, *н.д.*, 350.

²⁴ I. Biliarsky, *н.д.*, 297.

²⁵ А. Ивић, *н.д.*, 28; Д. Мрђеновић, А. Палавестра, Д. Спасић, *н.д.*, 226; Д. Ј. Поповић, *н.д.*, 154; М. Спремић, „Породица Јакшић у Банату”, 40; С. Ћирковић, „Последњи Бранковићи”, 445.

²⁶ Љубомир Стојановић, *Сѣири срѣпски родослови и лейѡииси*, Београд – Сремски Карловци 1927, 255.

²⁷ Исто.

²⁸ Александар Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1950, 142–143, 147–148; Срђан Катић, Бојан Поповић, „Смедеревска варош од 1459. године до краја 16. века”, *Историјски часопис LXII* (2013), 81.

²⁹ I. Biliarsky, *н.д.*, 297.

бедему која је гледала према Језави и мосту преко ње. Језавски мост се налазио испред куле код које су се спајали варошки бедем и бедем Великог града. Био је на римском путу који је водио уз Дунав, и путник који је долазио ка Смедереву из правца долине Велике Мораве, као што су то чинили Димитар Јакшић и његови пратиоци, би морао да га пређе, и потом у смедеревску варош уђе управо кроз ту капију.³⁰ Међутим, у изворима који су му били доступни аутор није могао да нађе никакав навод који би ову претпоставку могао да непобитно потврди.

Треба одбацити мишљење Јохана Кристијана фон Енгела и Јозефа фон Хамер-Пургштала да се убиство Дмитра Јакшића догодило 1487. године.³¹ Упоређујући вести турских извора о томе када је Димитар Јакшић убијен са казивањима српских летописа, можемо да закључимо да је тачно мишљење које је данас углавном прихваћено у српској историографији, према коме је Димитар Јакшић умро 8. новембра 1486. године.³² У прилог 8. новембру као дану смрти говоре казивања низа српских летописа, који говоре да се убиство догодило на тај дан, додуше погрешно га датирајући у 1485. годину: *Вукомановићевог летописа*, *Другог Руварчевог летописа*, *Другог софијског летописа*, *Реметског летописа* и *Васићевог летописа*.³³ Овај дан, али без године, понављају и *Јанков летопис* и *Дечански летопис*.³⁴ У *Подборичком летопису* је исправно наведен дан и месец смрти, 8. новембар, али је нетачно наведено да се она догодила 1484. године.³⁵ Тачну годину, 1486, наводе *Цетињски летопис*, *Ситуденички летопис*, *Сарандајорски летопис* и *Кијевски летопис*.³⁶ Турски извори нам говоре да се убиство одиграло у другој декади месеца зилкадеа, 891. године по Хиџри, то јест између 7. и 16. новембра 1486. године.³⁷ Имајући све напред речено у виду, можемо потпуно да одбацимо казивања оних српских летописа који говоре да је смрт сустигла Дмитра Јакшића 1. октобра, 9. октобра или 6. новембра 1486,³⁸ и да закључимо да се Гази Мустафин напад на поклисара и његову пратњу одиграо 7. новембра 1486, а да је смртно рањени Димитар Јакшић преминуо 8. новембра. Наиме, на основу раније изложеног тока догађаја, може да се закључи да су Димитар Јакшић и његови људи нападнути онда када су се, стигавши у Смедерево, спремали да законаче, што говори у прилог томе да се напад на њих одиграо увече 7. новембра 1486.

* * *

У архиву дворца Топкапи у Цариграду сачуван је један извор који баца светлост на догађаје који су се одиграли на угарском двору када је краљу

³⁰ С. Катић, Б. Поповић, *н.д.*, 81–84.

³¹ J. C. von Engel, *н.д.*, 449; J. von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* II, 296–297.

³² Алекса Ивић, *н.д.*, 28; Д. Мрђеновић, А. Палавестра, Д. Спасић, *н.д.*, 226; Д. Ј. Поповић, *н.д.*, 154; М. Спремић, „Породица Јакшић у Банату”, 40.

³³ Љ. Стојановић, *Сџари српски родослови и летописи*, 255. Као година када се догађај десио наводи се 6994. година од стварања света, тј. по данашњем рачунању времена 1485/6.

³⁴ Исто.

³⁵ Исто.

³⁶ Исто.

³⁷ G. İşıksel, *н.д.*, 35.

³⁸ Љ. Стојановић, *Сџари српски родослови и летописи*, 255.

Матији стигла вест о убиству његовог поклисара, и како је Стефан Јакшић реаговао на вест о погибији свога млађег брата. Реч је о преводу на стари османски турски језик шпијунског извештаја које је Вук Колочаговић послао Али-бегу Михалоглуу; овај извор је објавио, и превео на румунски језик, румунски историчар Џамил Тасин.³⁹

Колико је аутору овог рада познато, ово је једини до сада откривени историјски извор у коме је поменут Вук Колочаговић. Међутим, и овај релативно кратак текст нам пружа мноштво занимљивих сазнања о овој личности. Био је турски шпијун на самом угарском двору. Судећи према имену, несумњиво је да се ради о Србину; Тасин Џамил претпоставља, на основу презимена, да је ова личност могла да потиче из угарског места Калоче, где је било српских избеглица из Турске,⁴⁰ али ако имамо у виду да је у свом писму Вук Колочаговић поменуо да су његова браћа у служби Али-бега Михалоглуа,⁴¹ не можемо да сматрамо да је Калоча било његово родно место, него се чини вероватнијим да је он био међу оним Србима који су се за време владавине краља Матије Корвина преселили у Угарску. Тасин је, штавише, претпоставио да је Вук Колочаговић заправо један од двојице браће Ахмед-паше Херцеговића, сина Стефана Вукчића Косаче, дакле да је он заправо или Владислав Херцеговић Косача, или Влатко Херцеговић Косача, притом истичући да се не може одговорити зашто се у писму представља другим именом.⁴² Разложно је претпоставити да „Вук Колочаговић” не мора да буде право име шпијуна који је сачинио извештај, и да је могао да га потпише и лажним именом како би заварао Угре ако би ово писмо завршило у њиховим рукама. Међутим, аутор овог рада сматра да у тексту писма нема ничега што би могло да потврди Тасинову смелу хипотезу о томе да је турски шпијун био један од синова херцега Стефана. Сигурно је да Косаче нису биле једина српска породица која је међу својим члановима имала како оне који су служили угарског краља, тако и оне који су били у турској служби.

У једном угарском дипломатичком извору из 1497. године поменут је Вук Колаковић као кастелан Ирига у служби деспота Ђорђа и Јована Бранковића.⁴³ Александар Крстић, који је објавио овај извор, поменуо је да можемо само да се питамо да ли је презиме Колаковић у преводу на османски турски језик изобличено у Колочаговић, и да ли су Вук Колаковић и Вук Колочаговић заправо иста особа.⁴⁴ Ненад Лемајић је претпоставио да је извесни Турчин Колаковић, који је 1527. поменут као заповедник турске тврђаве Раче на Сави, идентичан Вуку Колаковићу или да је био његов потомак,⁴⁵ док је Александар Крстић мишљења да, пошто у то време презиме Колаковић није

³⁹ Gemil Tahsin, “Un izvor referitor la moartea lui Dmitar Jakšić – solul lui Matia Corvin la Bayezid II”, *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”* XXII/2 (1985), 597–604.

⁴⁰ Исто, 601.

⁴¹ Исто, 602–603.

⁴² Исто, 601.

⁴³ Александар Крстић, „Акт сремских жупанијских власти о истрази против деспота Ђорђа и Јована Бранковића и њихових фамилијара (Врдник, 22. август 1497)”, *Иницијал. Часопис за средњовековне студије* 5 (2017), 175, 177.

⁴⁴ Исто, 169–170.

⁴⁵ А. Ивић, *н.д.*, 72–73, 359; Ненад Лемајић, *Српска елита на њелому епоха*, Сремска Митровица – Источно Сарајево 2006, 82.

било превише често и пошто су обе ове личности биле заповедници тврђава у Срему, односно његовој близини, у размаку од тридесет година, то даје основа за претпоставку да се ради, ако не о истој особи, а оно о рођацима.⁴⁶ Ако би ове личности заиста биле рођаци, посебно ако је Вук Колаковић био брат или стриц Турчина Колаковића, могли бисмо готово с потпуном сигурношћу да у Вуку Колаковићу препознамо Вука Колочаговића, чија су браћа, како је сâм поменуо, била у турској служби.⁴⁷ Недостатак извора који би нам указали на тачну природу родбинских односа између ових личности нас спречава да према овоме питању донесемо поуздан закључак.

Међутим, на основу онога што о Вуку Колочаговићу сазнајемо из јединог познатог извора који га помиње, можемо да будемо потпуно сигурни да се радило о шпијуну који је имао могућности да Али-бегу Михалоглуу пружа драгоцену обавештења о многим догађајима у краљевој најближој околини. Према ономе што је Вук Колочаговић поменуо у своме извештају, он је крајем 1486. служио на двору краља Матије Корвина, и сâм помиње да је био „на краљевим вратишима”.⁴⁸ Колочаговић је такође извештавао да је био присутан када су угарском краљу стигле вести о погибији Дмитра Јакшића, као и да је својим ушима слушао када је краљ већао са својом властелом о томе шта би поводом тога случаја требало да чине.⁴⁹ Можемо, чак, да на основу овога закључимо да је он био писмен човек који је тада служио у краљевој канцеларији, јер је имао приступ преписци коју је краљ водио са својом властелом: закључујући своје писмо, он вели да ће, докле год буде на краљевим вратима а у његовим рукама буду писма која долазе од угарске властеле, писати и обавештавати Али-бега о мишљењима све угарске властеле и самога краља.⁵⁰ Ово нам говори и да је Вук Колочаговић знао, поред матерњег и, вероватно, мађарског, још и латински језик, јер је угарски краљ на том језику водио преписку са својом властелом.

Пре него што се изложи садржај овог извештаја, потребно је рећи нешто о томе када су се одиграли догађаји који су у њему описани. То се морало догодити у другој половини новембра или током децембра 1486, јер се помиње да је на двор стигла вест о доласку султановог посланства,⁵¹ а захваљујући писму Цезара Валентинија, посланика ферарског војводе Херкула I д’Есте, писаном у Бечу 31. децембра 1486, сазнајемо да је до тада угарски краљ примио султановог изасланика који је имао задатак да угарског владара убеди у султанову невиност и да је убиство извршено мимо његове воље и знања.⁵²

Иако се у писму Вука Колочаговића то не помиње изричито, није тешко закључити да су краља Матију о погибији Дмитра Јакшића обавестили поклисареви пратиоци. Пошто су владару предата султанова писма која му је

⁴⁶ А. Крстић, *н.д.*, 169.

⁴⁷ G. Tahsin, *н.д.*, 602–603.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Исто.

⁵² Ivan Nagy, Albert Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából (1458–1490)* III, Budapest 1877, 376. О датирању овог извора, вид. С. Ћирковић, „Последњи Бранковићи”, 445, нап. 1.

носио Дмитар Јакшић, обавестили су краља да је његов поклизар убијен. На то је, према речима Вука Колочаговића, краљ Матија устао и, ударивши дланом о длан, казао да је царски споразум велики, али празан, али такође и, док је поново седао, да споразум са султаном неће прекршити, па макар сви Јакшићи помрли.⁵³ Потом је, када је сазвао своју властелу на већање, краљ Матија, мислећи на убиство поклизара, рекао да се тако нешто још није десило међу владарима. И владар и властела су, на крају, били сложни у закључку да се мир са султаном сада мора одржати и учврстити. А када султан буде пошао у поход на другу страну, против Мамелука, одлучиће се да ли ће светити Дмитра Јакшића. Притом је краљ нагласио да Угри морају да имају стрпљења, јер је њихова војска на удаљеном месту, тј. у Аустрији, и исцрпљена, док су Турци код својих домова и спремни, те да ће Угрима, ако их разљуће, нанети много штете. Свој опис овог већања, Вук Колочаговић је пропратио саветом Али-бегу Михалоглуу да не верује никоме и да Турци не буду немарни, јер ће се до пролећа окупити угарска војска за поход против Османског царства, или ће Угри предузети нешто друго, и да ће Угри разарати турску земљу уколико Турци буду кренули у поход на другу страну.⁵⁴

Стефан Јакшић се у време када је његов брат убијен налазио са угарском војском која је опседала Бечко Ново Место, које Вук Колочаговић у свом писму назива Новиградом.⁵⁵ Када му је речено да му је брат убијен, Стефан Јакшић је, ван себе од бола, потегао нож и покушао да се убије; властела која је била око њега га је спречила да себи пререже грло. Доцније, Стефан Јакшић је затражио од краља Матије дозволу да убије султановог поклизара како би осветио брата. Матија Корвин му то, као што би се могло и очекивати, није допустио, притом рекавши и да се не може наћи међу Угрима нико кога би могао да, нудећи му новац, убеди да убије султановог изасланика. Из овог разговора може да се закључи и да је у то време угарски краљ веровао да је убица Дмитра Јакшића био плаћен од стране султана да изврши то недело.⁵⁶

* * *

Сачувани извори који говоре о догађајима који су следили убиству Дмитра Јакшића нам указују и да је потребно да се преиспита архонтологија смедеревских санџакбегова у претпоследњој деценији XV века. Наиме, пишући о доласку султановог изасланика на двор краља Матије, ферарски посланик Цезар Валентини је поменуо да је султан наредио да пашу, под којим треба подразумевати смедеревског санџакбега, погубе.⁵⁷

Имајући у виду овај исказ, не можемо се сложити с мишљењем да је Али-бег Михалоглу био смедеревски санџакбег у време када је Дмитар Јакшић био убијен, као што је то до сада сматрано.⁵⁸ Он је морао да, у периоду

⁵³ G. Tahsin, *н.д.*, 602.

⁵⁴ Исто, 602–603.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ I. Nagy, A. Nyágy, *н.д.*, 376.

⁵⁸ До сада најпотпунији попис смедеревских санџакбегова током XV и XVI века дат је у: Олга Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459–1683*, Београд 1974, 261–263. О томе

између преговора о примирју између Угарске и Османског царства који су вођени 1482. и 1483, а у којима је учествовао као смедеревски санџакбег,⁵⁹ и убиства Дмитра Јакића буде премештен, а на његово место је после 1483. године дошла нека друга личност, коју је султан 1486. погубио зато што није заштитила угарског поклисара. Иако се писмо које му је послао Вук Колочаговић узима као доказ да је Али-бег Михалоглу после убиства Дмитра Јакића био на челу Смедеревског санџака,⁶⁰ ово не можемо са сигурношћу да тврдимо, јер у тексту Колочаговићевог писма Али-бег Михалоглу нигде није изричито назван смедеревским санџакбегом.⁶¹ Стога се не може сасвим искључити могућност да се Али-бег Михалоглу у време када је ово писмо настало налазио на челу неког другог санџака на угарској граници и одатле одржавао везу са својим шпијуном на угарском двору. Тек би откриће неких османских извора који су до сада у српској историографији били непознати могло да баци више светла на хронологију смедеревских санџакбегова у деветој деценији XV века, и можда нам и открије ко је био санџакбег који је погубљен зато што је, све и да није био умешан у заверу, својим немаром допринео томе да Димитар Јакић страда у граду у којем је столовао, као и да ли је Али-бег Михалоглу заузео место погубљенога.

* * *

Османски изасланик кога је крајем 1486. године примио краљ Матија Корвин је доживео неуспех. У то не можемо да сумњамо, јер је почетком 1487. Бајазит II упутио угарском краљу ново посланство коме је главни задатак био да краља увери да убиство Дмитра Јакића није извршено према његовом наређењу и спречи раскид примирја. Са своје стране, султан је тада чинио све што је било у његовој моћи да Угре не изазива и не даје им нове поводе за отпочињање непријатељстава. Он је угарског краља у своме писму од 2. јануара 1487. обавестио да је свим својим крајишницима наредио да ни на који начин не крше мир са Угарском.⁶² Колико му је било стало да очува мир са Угарском говори и патос са којим се обраћао угарском краљу у овоме писму, кунући се сабљом којом се опасује, животом својих синова и вером у коју верује да ни он ни ма ко од људи у његовој служби није умешан у овај злочин, нити је и помислио да га учини.⁶³

Посланство са чаушем Ибрахимом на челу, које је носило поменуто султаново писмо, је кренуло на пут почетком јануара 1487. године, и затекло

када је Али-бег Михалоглу био на челу Смедеревског санџака у времену блиском убиству Дмитра Јакића, вид. Олга Зиројевић, „Смедеревски санџакбег Али-бег Михалоглу”, *Зборник Матије српске за историју* 3 (1971), 21; О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији*, 261; М. Спремић, „Борбе за ослобођење Смедерева (1459–1485)”, 25.

⁵⁹ Ово може да се закључи на основу писама која су му тада слали деспот Вук Гргурјевић и Стефан Батори, судија краљевског двора и војвода Трансилваније. Писма су објављена у: Н. Радојчић, *н.д.*, 354, 362–363. О датирању ових писама вид. К. Митровић, „Пет писама деспота Вука Гргурјевића”, 75–78.

⁶⁰ О. Зиројевић, „Смедеревски санџакбег Али-бег Михалоглу”, 21.

⁶¹ G. Tahsin, *н.д.*, 602–603.

⁶² I. Biliarsky, *н.д.*, 298.

⁶³ Исто, 297.

је краља Угарске у логору под опседнутим Бечким Новим Местом.⁶⁴ Можемо да будемо сигурни да је писмо султану које је Димитар Јакшић успео да пошаље у својим последњим часовима, а које је султан затим послао угарском краљу,⁶⁵ морало да за Матију Корвина буде јак доказ да Бајазит II није био умешан у овај злочин, и да сва кривица за њега пада на његове неодговорне поданике и осветом заслепљеног Гази Мустафу. Ипак, начин на који је угарски краљ, према Хамер-Пургшталу, дочекао турско посланство био је отворена демонстрација силе. Оно није примљено на неком безбедном месту, него на самој бојишту, крај једнога зида око којег су грмели топови и звиждала зрна. Због тога је чауш Ибрахим одговор краља Матије султану или заборавио услед страха од громогласне топовске паљбе, или није од ње ни могао да га чује. На молбу поклисара да свој одговор понови, краљ је одвратио да би султан могао да пошаље и другога човека, који би запамтио његове речи.⁶⁶ Но, Матија Корвин није могао да у овој прилици себи допусти да буде непомирљив и у ароганцији према Турцима иде до крајњих последица. Сва је прилика да је султановом посланику доцније стављено до знања да његов владар не мора да страхује од угарског напада. Премда је Хамер-Пургштал тврдио да је, када је 1488. године примио османско посланство са којим је договорено продужење примирја, краљ Матија прихватио султаново извињење због убиства Дмистра Јакшића,⁶⁷ можемо да, на основу писма краља Матије Корвина султану Бајазиту, писаног 25. јуна 1487. у логору војске која је опседала Бечко Ново Место, закључимо да је до тада султаново извињење због овога инцидента прихваћено. Краљ је, између осталог, писао да је примио султаново писмо које му је донео изасланик Алија, да је разумео како је султан држао мир, и да никада није сумњао да султан жели да се држи мира, нити да су она зла која су владару, његовим крајиштима и држави нанета од турске стране учињена са султановом намером и према његовој заповести.⁶⁸ Погибија Дмистра Јакшића у овом писму није поменута ни једном

⁶⁴ Исто, 296–297, 299; J. von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* II, 296–297.

⁶⁵ I. Biliarsky, 297–298.

⁶⁶ J. von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* II, 296–297. Пишући о овом османском посланству, Јозеф фон Хамер-Пургштал га није довео у везу са убиством Дмистра Јакшића. Штавише, тврдио је да се оно сусрело са краљем Угарске у исто време када је Јакшић био у својој мисији код султана. То не може да буде тачно, јер је угарски краљ пошао из Беча како би се прикључио опсади Бечког Новог Места 13. јануара 1487, што је било више од два месеца након смрти Дмистра Јакшића, и, са краткотрајним прекидима је боравио у логору све док му се град није предао, после чега је, 17. августа 1487, свечано ушао у њега (вид. A. de Bonfinis, *н.д.*, 145–152; P. Engel, *н.д.*, 306; A. Kubinyi, *н.д.*, 99–100; W. Fraknoi, *н.д.*, 214–215). Груб начин на који је угарски краљ примио поменуто султаново посланство говори у прилог томе да се радило управо о посланству које је предводио чауш Ибрахим, и које му је морало стићи почетком 1487. године, а не о ономе које је касније, у јуну 1487, примио у логору под Бечким Новим Местом. Наиме, у вези с овим потоњим посланством, краљ Матија Корвин у свом писму Бајазиту II од 25. јуна 1487. вели да је у доброј вољи примио султаново писмо које му је донео изасланик Алија: „*книџ ваше висоте коју нам алия склава висот(т)е ваше донесе доброволно ю примисмо и что беше 8 нои развѣсмѣ...*” (вид. Радојчић, *н.д.*, 363–364). Због тога можемо да искључимо могућност да је посланство о којем је писао Хамер-Пургштал оно које је примљено у јуну 1487, и устврдимо да је реч о посланству које је предводио чауш Ибрахим.

⁶⁷ J. von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* II, 297.

⁶⁸ Радојчић, *н.д.*, 363–364.

једином речју,⁶⁹ што нам говори да је до тада на овај случај морала да буде стављена тачка.

Спољнополитичка ситуација у којој су се оба владара налазила била је још јачи аргумент против отпочињања новог рата. Матија Корвин се у Аустрији ближио врхунцу својих успеха: Беч је био у његовим рукама, а јануара 1487. угарски краљ се лично придружио својој војсци која је опседала Бечко Ново Место. Највеће успехе у свом војевању против Хабзбурговаца краљ Матија је постигао управо захваљујући томе што је постигао примирје са Бајазитом II, што му је омогућило да своје снаге усредсреди на ратовање у Аустрији, и покушаји сламања упорних Хабзбурговаца су од тада међу циљевима краљеве спољне политике имали првенство. Ново и неизвесно ратовање против Турске могло би да донесе само смањење изгледа да се овај подухват оконча успехом, поготово зато што су угарске војне снаге биле недовољне да би успешно војевале на два ратишта истовремено.⁷⁰

С друге стране, Бајазиту II су након склапања примирја са Угарском највећу претњу представљали Мамелуци, а догађаји на малоазијском ратишту се током 1485. и 1486. године нису развијали у корист Османлија. Мамелуци су у пролеће 1486. потукли турску војску коју је предводио беглербег Анадолије Ахмед-паша Херцеговић, заробивши притом њеног заповедника, и заузели су градове Адану и Тарс. За 1487. годину је припреман велики поход, с великим везиром на челу, против побуњених туркменских племена Варсака и Тургута, који су била савезници Мамелука.⁷¹ Тако да ни османском султану нимало није одговарало да у том тренутку отпочне рат против Угарске.

Из истих разлога, прешло се и преко других, мањих инцидената који су се одиграли на граници током 1487. Писмо које је краљ Матија послао султану 25. јуна 1487. помиње да он није умешан у злодела која су његови поданици у околини Северина починили на турској територији, и да до њега, пошто је у далеким земљама, не долазе гласови о свему што се на граници дешава. Такође, у овом писму се султану веома жалио на босанског санџакбега, за кога је тврдио да је чак отворено говорио да за мир и султанове заповести нимало не хаје и да над угарским поданицима тера освету за пораз који су му Угри нанели код Книна, па да ће зато против Угара чинити све што буде могао. Насупрот њему, хвалио је смедеревског санџакбега као доброг човека који воли мир, и који није учинио ништа што би могло да се сматра кршењем мира.⁷² Да се тада на дунавској граници Турци нису осећали безбедним говори нам вест о подизању једног новог утврђења недалеко од Смедерева. Под годином 1486/7, писац *Габровског лейџојиса* је забележио „згради се Витешка Трпеза каменом”.⁷³ Ово камено утврђење било је саграђено на рушевинама Витешке Трпезе, утврђења од дрвета и земље које

⁶⁹ Исто, 363–365.

⁷⁰ P. Engel, *н.д.*, 306; A. Kubinyi, *н.д.*, 98–100; K. Nehring, *н.д.*, 160–194; G. Rászó, *н.д.*, 48, W. Fraknoi, *н.д.*, 189–230.

⁷¹ H. Ватен, *н.д.*, 129; J. von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* II, 290–294; J. von Hammer-Purgstall, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva* I, 262–263.

⁷² Н. Радојчић, *н.д.*, 363–365.

⁷³ Љ. Стојановић, *Сџари српски родослови и лейџојиси*, 255.

је угарска војска подигла на десној обали Дунава за време неуспеле угарске опсаде Смедерева, која се одиграла 1476. године.⁷⁴

Након истека петогодишњег примирја, угарског краља је у септембру 1488. године посетило ново турско посланство, и тада је између краља Матије Корвина и султана Бајазита II склопљен споразум о томе да примирје буде продужено на још две године.⁷⁵ Пошто су обе стране биле заокупљене борбом против других непријатеља, Хабзбурга, односно Мамелука, убиство краљевског посланика није било искоришћено као повод за објаву новог рата између Угарске и Турске, и није остало више од веома непријатног инцидента чије је виновнике сустигла казна, и преко кога се убрзо прешло, па није оставио значајних последица у односима између ове две државе. Стефан Јакшић, пак, није дуго надживео свога млађег брата Дмитра. Умро је природном смрћу у Бечу, 1489. године. Његовом смрћу је скончала и прва генерација породице Јакшића у Угарској.⁷⁶

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

*Aleksandar D. IVANOV, PhD*⁷⁷
Zrenjanin, Serbia

MURDER OF DMITAR JAKŠIĆ IN SMEDEREVO

SUMMARY: Based upon the Serbian, Western and Ottoman primary sources and the relevant secondary sources, this paper examines the circumstances of the violent death of the Serbian noble Dmtar Jakšić and its consequences. In 1486, Matthias Corvinus, the King of Hungary, sent voivode Dmtar Jakšić, as an envoy, to his first diplomatic mission at the Ottoman court ruled by the Sultan Bayezid II. Brothers Stefan and Dmtar Jakšić were among the most distinguished Serbian nobles in Hungary. They became famous in the battles and, having known the Ottoman Empire well, Dmtar Jakšić was therefore chosen to be an envoy at the Ottoman court. After his mission was carried out successfully, on his return from Edirne, Dmtar Jakšić was mortally wounded in Smederevo on November 7th, 1486, and died thereof the following day. He was murdered by the Turkish warrior Ghazi Mustafa in an act of blood feud. Fearing that the assassination of the royal envoy could be used by the Hungarian king as an excuse to start another war between Hungary and the Ottoman Empire, Bayezid II ordered execution of the sanjak-bey of Smederevo, and did his best to convince the Hungarian ruler that he had no part in the murder. The Ottoman Empire was waging war in Asia Minor against the Mamelukes during which the sultan tried to avoid getting involved in another war in Europe. On the other hand, the king Mattias Corvinus was in the same position, as he was fighting the Habsburg forces in Austria, and could not break the truce he had with the Ottomans. Since both sides wanted to avoid the conflict, the incident was soon resolved, and the truce was renewed in 1488.

KEYWORDS: Dmtar Jakšić, Matthias Corvinus, Bayezid II, Ghazi Mustafa, Hungarian-Ottoman relations, Smederevo

⁷⁴ A. de Bonfinis, *н.д.*, 63; С. Ћирковић, „Српска властела у борби за обнову Деспотовине”, 384; М. Спремић, „Борбе за ослобођење Смедерева (1459–1485)”, 21–22.

⁷⁵ P. Engel, *н.д.*, 308; A. Kubinyi, *н.д.*, 112; K. Nehring, *н.д.*, 184.

⁷⁶ А. Ивић, *н.д.*, 28; Д. Мрђеновић, А. Палавестра, Д. Спасић, *н.д.*, 226; Д. Ј. Поповић, *н.д.*, 152; М. Спремић, „Породица Јакшић у Банату”, 41; Јб. Стојановић, *Сѣри српски родослови и лејописи*, 256.

⁷⁷ E-mail: aleksandardivanov@yahoo.com

Проф. др Владан С. ГАВРИЛОВИЋ¹
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Нови Сад, Србија

МИГРАЦИЈЕ СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА У БАНАТ У ВРЕМЕ АУСТРО-ТУРСКОГ РАТА 1737–1739.

САЖЕТАК: Банат је још од најранијих времена био насељен српским и румунским становништвом, које је до краја XVIII века имало одређену етничку границу – Срби су насељавали, већином, западни (низијски) а Румуни источни (планински) део Баната. Већих нетрпељивости између двају народа није било. Миграције народа биле су сталне, појачане повременим ратовима и болестима. Једна таква, већа миграција захватила је српски народ у Банату, у време Аустро-турског рата 1737–1739. године, када је у Банат мигрирао део становништва из Србије, која се поново нашла под турском влашћу после кратке аустријске управе (1718–1739). Међу избеглим становништвом из Србије било је и свештенство манастира Винче, које се настанило у банатском, српском, православном манастиру Бездину.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Банат, Срби, Румуни, миграције у XVIII веку

Срби се, уз Мађаре и посебно Румуне, помињу као аутохтони становници Баната, још од најранијих историјских времена. У време средњовековне угарске државе, у више наврата имали су веома важну историјску улогу.² Положај Срба у Банату и свих других православних, превасходно Румуна) изненада се погоршао 1309. године, доношењем драконских закона на скупу католичких епископа у Пожуну о забрани бракова између католика и православних.³ Најтеже гоњење православних уследило је за време владе Лајоша Великог. Он је енергично помагао фрањевце, који су вршили највеће прогоне

¹ Е-адреса: gavral@yahoo.com

² Срби се помињу још од борби првих Арпадовића (Коломана и Алмаша). Њихов утицај био је нарочито изражен за време Белоша, који је управљао земљом у име малолетног краља Гејзе II (1141–1161). Белош је, иначе, био син српског великог жупана Уроша, а брат Јелене, краљеве (Гејзине) мајке. Такође, Срби су били значајан фактор и у време владавине угарског краља Беле III (1173–1196), нарочито када је он заједно са српским великим жупаном Стефаном Немањом ратовао против Византије (Радослав Грујић, „Духовни живот”, *Војводина*, I, Нови Сад 1939, 335–336; Душан Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века*, Београд 1955, 24–25).

³ Д. Ј. Поповић, *н.д.*, 25.

управо у Банату.⁴ Налетима Турака на Балкан питање вере потиснуто је у други план, што је умногоме помогло да се православно становништво одржи у Банату, а под Турцима, избегавањем мађарског и другог католичког становништва, да постану и најдоминантнија група. Отприлике, негде до краја XVI века створила се и одређена етничка граница између Срба и Румуна у Банату. Према речима једног путописца из 1584. у Банату ко жели да упозна Румуне требало би да крене од Лугоша и Карансебеша према истоку, а ко жели да упозна Србе треба да крене од Темишвара према западу. Према његовим даљим наводима, крајеви између Арада и Темишвара на истоку, као и крај између Лугоша и Карансебеша на западу имали су измешано српско и румунско становништво.⁵ На основу тога низијски Банат се и у мађарским изворима од турских времена називао Србијом (Racsorsag, Racs villag) а планински (румунски) односно источни Банат извори бележе као Влашадију (Olahsag)⁶. Овакви, мање-више неизмењени етнички односи остали су у Банату све време турске и добрим делом аустријске владавине тим простором. Наиме, према првим пописима аустријских власти у Банату су око 1720. живели само Срби и Румуни. Срби су живели у низијским деловима Баната оивичени рекама Дунавом, Тисом и Моришем, док су Румуни живели готово искључиво у планинским, односно источним банатским областима.⁷

Аустро-турски рат, који је трајао од 1737. до 1739. године, донео је небројено многа невоља банатском становништву (најезда Турака, кугу), нова миграциона кретања, али није изменио раније створену етничку структуру и распоред српског и румунског становништва унутар Баната.⁸

У рат против Турака средином јуна 1737. године Аустрија је ушла с великим надама, а из њега изашла поражена и потучена.⁹ Непосредно пред припрему ратних дејстава Аустрија је била додатно ослабљена смрћу истакну-

⁴ Фрањевци су 1366. присилили православне у Липови да се одрекну својих „шизматичких” свештеника и да приме „гркоунијатске” свештенике. Фрањевци су, у почетку, имали великих успеха у томе у готово целој Чанадској бискупији, али, према свему судећи, ови потенци били су кратког даха. Један спис из тога времена напомиње да су се Срби у Липови и Темишвару, који су већ били прешли у католичку веру, побунили и вратили у своју (шизматичку) веру и постали „гори него што су били” (Радослав Грујић, н.д., 326; Д. Ј. Поповић, н.д., 25).

⁵ Исто, 35.

⁶ Исто, 36.

⁷ Исто, 50.

⁸ Исто, 56.

⁹ Рат између Аустрије и Турске, започет 1737. изазван је сукобом Русије и Турске из 1736. године. Како је Аустрија била везана савезништвом с Русијом, према уговору из 1726, ушла је у рат на страни Русије. Према заједничком пројекту с Русијом од 6. августа 1736. Аустрија је требало да освоји Босну, Албанију до ушћа Дрима, Влашку до Браиле и Молдавију до реке Прут. Русија је, наравно, према уговору имала одрешене руке према Истанбулу и другим, европским деловима Турске. Планом царског, аустријског двора требало је прво освојити Ниш и Видин, па заокружити турске снаге у Босни. Рат је завршен 1739. потпуним поразом Аустрије и повратком целе Србије са Београдом у турски посед (Мита Костић, „Устанак Срба и Арбанаса у Старој Србији против Турака 1737–1739. и сеоба у Угарску”, *Гласник Скойског научног друштва*, VII–VIII (1930), 208–209; Душан Ј. Поповић, *Србија и Београд, од Пожаревачког до Београдског мира (1718–1739)*, Београд 1950, 380–381; Горан Васин, *Србија од Пожаревачког до Београдског мира*, одбрањен дипломски рад на Филозофском факултету у Новом Саду, 2004. (рукопис); Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, *Знаменица докумената за историју српског народа 1538–1918*, Нови Сад 2007, 56–66.

тог и прослављеног војсковође Еугена (Евгенија) Савојског 21. априла 1736. године.¹⁰ Србима, који су умногоме помогли ратне операције Аустрије на Балкану, преостало је у таквој ситуацији или да се врате у турско ропство, или да крену у ново избеглиштво.

Рату су претходили тајни преговори вођени већ почетком пролећа 1737. с првацима Српске цркве, као и с првацима католичких Арбанаса, њиховог племена Климената, за подизање општеномодног устанка против Турака.¹¹ Колико је Аустрија полагала на припреме за будући поход сведочи и то што је Дворски ратни савет крајем априла 1737. још једном подсетио команданта царске војске у Краљевини Србији, пуковника Шнапера, да охрабрује хришћане који из Турске желе да пређу под Аустрију, у којој ће им бити осигуран „умерен третман”¹².

Аустријска војска и српска милиција, потпомогнута српским устаницима, у прва три месеца рата (који је Турској објављен 15. јуна) успешно су наступали у свим правцима. Заузети су Ниш и Ужице, продрло се у Стари Влах и даље на југ и југозапад.¹³ Ипак, већ крајем августа исте године (1737) даљи продори су заустављени, прешло се у дефанзиву, у којој су царске трупе остале, углавном, све до краја рата.¹⁴ Почетком октобра дошло је до повлачења у Западној Србији, а средином октобра и до капитулације дела царских јединица код Ниша, што је довело до панике међу Србима и Климентима, и условило повлачење тог дела становништва према Сави и Дунаву, нарочито према Београду. Крајем новембра војска из Западне Србије у потпуности се повукла у Срем на зимовање, а с њом су, показало се за трајно, прешле и јединице србијанске (српске) милиције¹⁵ и Климента, сваки под својим командантима.¹⁶

Патријарх Арсеније IV Шакабента са епископатом напустио је Београд а потом је поткрај децембра стигао у Беч, у којем је провео целу зиму и пролеће у очекивању да ће се следеће, 1738. године вратити повољније ратне околности по Аустрију. Но, до тога није дошло па су и 1738. и 1739. година

¹⁰ Бранко Бешлин, *Евгеније Савојски и његово доба*, Нови Сад 2014, 590–593.

¹¹ Мита Костић, н.д., 235; Рајко Веселиновић, „Србија под аустријском влашћу 1718–1739”, *Историја српског народа*, књ. IV/1, Београд 2000, 106–146.

¹² Мирко Митровић, *Подаци о Србији у пројектима Дворског рајног савета у Бечу (1717–1740)*, Споменик САНУ, Одељење друштвених наука, 6, Београд 1988, 229.

¹³ У Старом Влаху устанак је у садејству с царском војском подигао старовлашки кнез Атанасије Рашковић. Када је царска војска заузела Ниш крајем јула 1737. Рашковић је са својим јединицама (1.500 наоружаних људи) заузео Нови Пазар. Међутим, ситуација је на јесен 1737. постала критична по српску страну а Турци су вратили Ниш и Нови Пазар, па се кнез Атанасије Рашковић морао одлучити на повлачење с царском војском према Београду, а потом у зиму 1737/38. и на прелазак у Срем на аустријску страну (Војислав Суботић, *Кнезови Рашковићи у историји Срба*, passim, Београд 2001; Небојша Петровић, *Стари Влах – њолишка историја*, passim, Нови Сад 2002).

¹⁴ Царска војска је 4. августа 1737. доживела катастрофалан пораз код Бање Луке, који се показао судбоносним за даљи ток рата.

¹⁵ Срета Пецињачки, „Подаци о уређењу србијанске милиције у 1728/29. години”, *Зборник радова Народног музеја*, Чачак, VII (1976), 149–186; Владан Гавриловић, „Подаци из 1737. године о народној милицији у Краљевини Србији”, *Историјски часопис*, XLVII (2002), 249–262.

¹⁶ Милицију је водио Вук Исаковић а Климента Атанасије Рашковић.

биле у знаку узмицања царске војске (ћесареваца), сталног пустошења од стране Турака, одвођења становништва у робље и потпуног очајања у народу, који је у свом бегу било све ближе Београду и поновној миграцији преко Саве и Дунава, за спасавање голог живота. Најзад, 23. априла 1739. у Бици код Гроцке Аустријанци су потпуно поражени. После тога наступили су мировни преговори закључени Београдским миром, који је донео, између осталог, напуштање Београда од стране Аустрије и покренуо завршну сеобу Срба у Аустријску царевину.¹⁷

У последњој фази рата у Београду и његовој тврђави „затекло се мноштво избеглица”, које су лађама и чамцима прелазиле на аустријску страну. Из Београда и других већих места, затим из Босне и Влашке, доста Срба и сви Немци спас су потражили у емиграцији на аустријској територији.¹⁸

О тој сеоби летописац савременик записао је како с патријархом Арсенијем IV Шакабентом: „приђе многи народ христијански и вселише сва во Срем, и многи збегови бише по подлужију; а ини се трговци преселише у Шанац варадински. Тогде Климентани многи приђоше у Срем и тамо возгдњездишја”.¹⁹ Такође, о тим тешким и мукотрпним данима за српски народ, који је између осталог морао да се бори и с надлазећом кугом, раванички калуђер забележио је следеће: „Постиже нас праведни гнев божји и посла преблаг и бог кугу, напраснују смрт и болезан на народ и државу цесарску, и најпре поче морити у Темишвару и по Банату, по том прииде у Бачку и потом прииде у шанац варадински [Нови Сад] новембра 1-го сего года више именоватог; и отуду преиде у Карловце и отуду у Лединце 17-ог сего года...”²⁰

Век и по касније, историчар Јохан Хајнрих Швикер констатовао је да је патријарх Арсеније IV средином септембра 1737, са својом духовном пратњом и „знатном масом” албанских и српских бегунаца стигао у Београд, да би после губитка те Тврђаве и целе Србије, са царском војском прешао на аустријску територију, јер су Турци „хтели да га живог спале”. С патријархом су избегли „и бројни други емигранти световног сталежа”, посебно из реда српских трговаца „који су под аустријском влашћу дошли до благостања и исељавање претпоставили животу под турском влашћу”. Они су отишли у Рацки град (потоњи Нови Сад), Осијек и друга места (укључивши и Будим). Истовремено су се ту нашли и „многи Срби из Босанске Посавине и аустријске Влашке, а с њима и Бугари и други, који се населише у Сремску војну границу и Банат”.²¹

¹⁷ Турци су у Београд ушли без борбе 6. августа 1739. О томе сведочи и један запис у рукописној књизи манастира Крушедола: „Знаменују чо јако везир Хаиван Мехмед паша прими на 1739 года ауг[уста] 6 дне в недељу славнии главу Сервии Белград” (Љубомир Стојановић, *Сѣтари срѣпски зайиси и найѣиси*, књ. 2, Београд 1983 (пон. изд), бр. док. 2788; Мита Костић, н.д., 227–232; Рајко Веселиновић, н.д., 106–146; Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, н.д., 56–66.

¹⁸ Рајко Веселиновић, н.д., 140.

¹⁹ Љубомир Стојановић, „Српски родослови и летописи”, *Гласник срѣпскоѣ ученоѣ друштва*, 53 (1883), 137.

²⁰ Милорад Панић Суреп, *Кад су живи завидели мртвима*, Београд 1963, 156–157.

²¹ Прве бугарске, у овом случају католичке породице су се бежећи испред Турака населиле 1723. године у Вингу, а затим је 1737. из Мале Влашке под вођством никопољског епископа Станиславића досељено око 300 породица у Старо Бешеново, Санад и Вингу, где су

Ако се сагледају извори који директно говоре о Сеоби и њеним последицама, они говоре о „множини”, односно о „великој множини” избеглог српског народа 1737–1739, али не наводе никакав одређенији број, па на то питање до данас нема поузданог одговора. Кад је патријарх Шакабента боравио у Бечу, заносио се мишљу о стварању посебног одреда српске војске од 8.000 људи. Колико је то био пуст сан, а патријарх некад и контрадикторан, најбоље сведочи његово писмо из 1738. у којем наводи да је с њим из Турске прешло око 2.000 војно способних лица, која би требало наоружати и опскрбити да се не би разбежала. У ову бројку убрајао је и оне припаднике српских јединица који су се налазили у Банату под својим командантима, а који су с њим избегли из Турске.²² Сви они требало је са „вагабундима” из Београда да се сврстају у редове његове српске милиције, али се све завршило неуспехом.²³

Почетком 1738. патријарх се из Беча обратио руској царици Ани Ивановној, тужећи се на „турско тирјанство [...] страх и мучитељство”. При томе је навео да је око 12.000 Срба, оба пола, с њим пребегло у Аустрију, док су многи други побијени или одведени у турско робље.²⁴ Такође, податак вредан пажње о броју избеглица налази се у представци коју је марта 1738. године принцу Штефану Францу Лотариншком, команданту аустријске царске војске, упутио дотадашњи рашки митрополит Јефтимије Дамјановић, који каже да је у Аустрију пребегло са шест свештеника и 6.000 душа, од којих у току девет месеци „од глади и хладноће многи помреше, а они који су остали очекују исту смрт”.²⁵

* * *

Историчар Мита Костић констатовао је да је становништво из Србије осим у Срему пресељавано и у Банат, где је насељавање „глатко” спроведено па су се избеглице „брзо утопиле у домаће становништво”, иако су „многа страдале од маларије”.²⁶

Према истраживањима историчара Баната XVIII века, Срете Пецињачког, у Банат је избегла и једна чета србијанске народне милиције под капетаном Рашковићем, чији су делови од 1739. до 1747. били распоређени у Делиблату (45 хајдука), Гају (36 војника, један подофицир и један поручник), Ковину (32), Омољици (14), Плочици (13) и Старчеву (16) војника.²⁷ Део граничара

од цара Карла VI добили привилегије и били ослобођени пореза, кулука и уконачења војске (Јохан Хајнрих Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад 1998, 72; Борислав Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, Нови Сад – Панчево 2003, 51).

²² То су били капетан Милка Јовановић – Приштевски, Вук Јовановић – Курвинградски и Стојан Белоградчић. Патријарх осим њих помиње и капетана Грују Тетовца, који се са својим хусарима прикључио царској војсци у Банату (Архив САНУ у Сремским Карловцима, Патријаршијско-митрополијски = АСАНУК, ПМА. Фонд А, 534–536, 538–539/1739).

²³ АСАНУК, ПМА, „А”, 535–536, 538–539/1739.

²⁴ *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.*, Москва 1984, 98–99.

²⁵ Исто, 104.

²⁶ М. Костић, *Устјанак Срба и Арбанаса*, 227–232.

²⁷ Срета Пецињачки, *Панчевачки дисјерикт (1717–1773)*, Нови Сад 1985, 108, 118, 158, 182, 248.

из Тимочке Крајине и Браничева прешао је 1738. у околину Банатске Паланке, где су, као и раније, остали у статусу „милиционара”.²⁸ Изгледа да би се са овим пресељењем у везу могло довести и предање које говори о насељавању Омољице, Брестовца, Старчева и Плочице, према коме су „Срби из Србије, из Омоља, пребегли од Турака у негдашње Старо Село, које су назвали Омољица и живели у земуницама”.²⁹

У Старчево су поред Рашковићевих „милитара” дошле и избеглице од Пећи, Таковице, Новог Пазара, Рашке, па чак и дела Босне, што се према живој традицији догодило у време патријарха Арсенија Шакабенте.³⁰ За његово време традиција везује и досељавање избеглица из Србије у село Црепају.³¹ Такође, део избегличког таласа из Србије у ово време населио је Меленце³², Панчево³³, док се за Крушчицу изричито каже да је у њу досељено „више родова” из Јагодине и Црне Горе, од којих и неки у време патријарха Арсенија Шакабенте.³⁴

За становнике Црвене Цркве предање каже да су сви дошли „из прека”, односно да је првих „40 нумери” досељено из Браничева у Србији.³⁵ За Србе у Белој Цркви, прота Рафаило Милошевић (између 1815. и 1830) записао је како су „1749. љета наши Славено-сербски житељи коториј неки из Србије, њени из Булгарије, неки пак, из саме Цесарије [Аустрије] у хатару близ’ Бјелија Цркви на пустари зовомој Сухаји на поселеније пришли” и дуго живели у лошим кућама, без цркве, свештеника и школе, да би се тек 1751. преселили у Белу Цркву.³⁶

За село Гај у традицији се наводи да се одређени број становника у њега доселило „из Србије”³⁷, а у историографији се констатује да се од 1739. број домаћинстава „нагло повећао, највероватније избеглицама из Србије”³⁸.

У Велики Гај, према предању, становништво се доселило из Црне Баре у Србији, посебно из рода Бакића, који су се населили у део села по њима назван „Бакића крај”³⁹. Нажалост, није наведено време када се то десило, али на основу забележених миграција из Србије у суседна банатска места, може

²⁸ Срета Пецињачки, *Граничарска насеља Баната (1773–1810)*, I том (А–Ј), Нови Сад 1982, 9–10, 28.

²⁹ Јован Ердељановић, *Банат, насеља и становништво*, Нови Сад 1992. (пон. издање), 155–156.

³⁰ Исто, 204–205.

³¹ Исто, 229–230.

³² Исто, 314.

³³ О досељавању Срба из Србије у Панчево потврђује својим истраживањима и историчар Душан Ј. Поповић, према којем су се „после пада Београда 1739. многи Београђани населили у Панчеву. Тако је забележено 1767. године да су чак три тамошња свештеника била пореклом из Србије – Јован Сујански из Параћина, Јован Бркић из Кребинаца и Јован Петровић из Београда” (Д. Ј. Поповић, *Срби у Банату*, 140; Ј. Ердељановић, *н.д.*, 166).

³⁴ Ј. Ердељановић, *н.д.*, 133–135.

³⁵ Исто, 224–226.

³⁶ Славко Гавриловић, „Хроника о Србима у Белој Цркви XVIII и XIX века”, *Зборник Мајице сръске за историју*, 2 (1970), 92–93.

³⁷ Ј. Ердељановић, *н.д.*, 71–72.

³⁸ С. Пецињачки, *Панчевачки диспјикт*, 108.

³⁹ Ј. Ердељановић, *н.д.*, 61.

се претпоставити да се то највероватније одиграло у време Аустро-турског рата 1737–1739. године.⁴⁰

За село Добрицу историјски извор наводи да су у њега 1744. насељене неке породице из „Турске” (Србије)⁴¹, док се у предању прецизира да је реч о избеглицама које су 1739. дошле из Пожаревца и од Ужица.⁴² За село Плочицу утврђено је да је насељено после рата 1737–1739. становништво „већим делом из Србије”⁴³, док се становништво села Дубовца готово удвостручило српским становништвом у том периоду.⁴⁴ У погледу Делиблата забележено је да је оно после рата 1737–1739. поново насељено Србима из Ерча и Ритопека, од којих су се 1745. неки вратили у Србију.⁴⁵

Панчево, као средиште истоименог коморског округа (дистрикта), како и због свог положаја, било је стална или успутна станица избеглицама које су се сливале у Београд, из готово свих места у Србији.⁴⁶ Велики број избеглица бележен је и у Ковину у који су „стизали бегунари из Смедерева и дубље из Србије”.⁴⁷ Такође, у Сакулама је порастао број становника – у њима је 1753. забележено нових 12 пореских глава (породица), односно избеглица којима су истекле године имунитета од ослобађања од дажбина, па су постали порески обвезници.⁴⁸

Забележено је и незадовољство избеглица првобитним смештајем, избеглих у рату 1737–1739, посебно у неким деловима Панчевачког округа, који су упутили захтев да буду пресељени у нека друга насеља. То се наслућује из наређења Банатске земаљске управе из 1744, упућеног Управи Панчевачког округа „да тамо налазеће се србијанске фамилије упути у Јарковац, ради насељавања, пошто и они то сами желе”⁴⁹. Једно друго наређење, готово истим речима, упућено је поткрај априла исте године (1744) ради насељавања избеглих Србијанаца у село Томашевац, што је одмах и учињено.⁵⁰ Слично је било и са избеглицама које су стално насељење затражиле у Иланци и Јабуци.⁵¹

У погледу села Парте предање говори да је првих његових седам породица дошло од Пећи,⁵² да се 60 избегличких породица из Србије настанило око манастира Месића. Извори бележе да је чак 86 породица, већином из Србије, одједном добегло у село Кусић, али нам није познато у које време.⁵³

⁴⁰ Тако се за Србе у Великом Средишту каже да су дошли „от Смедерева”. Исто вреди и за Србе у Идвору, за које се наводи да су пребегли из Старе Србије. Становници Избишта су пореклом из Старе Србије, Босне и Хрватске (Ј. Ердељановић, *н.д.*, 63, 97, 105).

⁴¹ С. Пецињачки, *Панчевачки дисџрикти*, 108.

⁴² Ј. Ердељановић, *н.д.*, 78–79.

⁴³ С. Пецињачки, *Панчевачки дисџрикти*, 248.

⁴⁴ Исто, 131.

⁴⁵ Исто, 118.

⁴⁶ Исто, 118.

⁴⁷ Исто, 285.

⁴⁸ Исто, 142, 145.

⁴⁹ Исто, 220, 224.

⁵⁰ Исто, 285.

⁵¹ Исто, 142–143.

⁵² Ј. Ердељановић, *н.д.*, 189.

⁵³ Исто, 136, 143.

У току овог рата, 1737. године у избеглиштво су морали да пођу и калуђери манастира Винче са својим игуманом Теодосијем Веселиновићем⁵⁴. Њима је, после краћег лутања по Банату, темишварски епископ Никола Димитријевић⁵⁵ дозволио да се настане у манастиру Бездин. Калуђери су са собом пренели црквене предмете, богослужбене књиге и одежде, као и кочије, 4 коња, звоно, 3 пиштоља и као посебну драгоценост црквене двери и чудотворну икону Богородице. Винчанско монашко братство спојило се са бездинским а игуман Веселиновић је био именован за архимандрита манастира Бездин.⁵⁶

На крају, бележимо податак да је око 1740. из Крагујевачке нахије у село Баваниште прешао род Бајића, који се овде доста увећао, а из кога је потицала мајка Светозара Милетића.⁵⁷

Поред избеглица из Србије, у Банату су се у овом рату затекли и Херцеговци (Срби из Херцеговине), о чему изричито 1792. сведочи Ћирило Чокрљан, сенатор у Великом Бечкереку, који наводи да су његови преци (Vogstern) дошли из Херцеговине и у новој средини подигли цркве, школе и млинове. Такође је сенатор Чокрљан посведочио да су његови херцеговачки преци населили оближње село Падина.⁵⁸

Можемо закључити да су миграције у Банат, посебно српског народа, биле константне. Посебно велика миграција захватила је банатске области у време Аустро-турског рата 1739. године када је у њега мигрирао део становништва из Србије, која се поново нашла под турском управом. Са становништвом је у великој мери мигрирало и свештенство. Тако је у више извора забележено да су свештеници из манастира Винча потражили уточиште у банатском манастиру Бездин.

⁵⁴ Теодосије Веселиновић рођен је око 1715. године у Србији, а умро је 1750. у Будиму. Нешто школе изучио је у манастиру Винча, у којем се и замонашио 1733. године. Смрћу игумана манастира Винче Пајсија, почетком 1737. изабран је за игумана, а већ крајем 1737. морао је да бежи са својим калуђерима пред налетима турске војске. До 1740. винчански калуђери су се селили по Банату, без трајног седишта, док их исте године (1740) није примио темишварски епископ Николај Димитријевић да попуне братство манастира Бездина. Када су се братства сјединила, Теодосије је изабран за игумана манастира Бездин. Теодосије је био изузетно поштован и од стране царских, аустријских власти, па је као човек од поверења 1748. издејствовао од царице Марије Терезије потврде поседа манастира Бездина, чиме је манастир избио у ред виђенијих и богатијих православних манастира у Карловачкој митрополији. Манастир је ускоро подигнут на ниво архимандрије, а Теодосије изабран за његовог првог архимандрита (Чедомир Денић, Славко Гавриловић, „Веселиновић Теодосије”, *Српски биографски речник*, 2, Нови Сад 2006, 163–164).

⁵⁵ Епископ Николај рођен је у Херцеговини и замонашен је у Пећкој патријаршији. Постављен је за вршачког епископа 1726. године, а 1728. премештен је за темишварског епископа. За време Аустро-турског рата 1737–1739. био је главни посредник између српског (пећког) патријарха Арсенија IV и царских власти у Бечу. Водио је строго рачуна да свештеници од својих парохијана не узму ништа више него што је озакоњено. Умро је 1744. и сахрањен је у манастиру Бездину (Епископ Сава, *Српски јерарси од деветиога до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996, 373–374; Епископ Сава, „Димитријевић Николај”, *Српски биографски речник*, 3, Нови Сад 2007, 253).

⁵⁶ Стеван Бугарски, *Српско православље у Румунији*, Темишвар – Београд – Нови Сад 1995, 65–66.

⁵⁷ Васа Стајић, *Светозар Милетић*, Београд (б.г), 11.

⁵⁸ Славко Гавриловић, „Предлог из 1792. о нобилитацији угледних Срба у Угарској”, *Зборник Мајнице српске за историју*, 63–64 (2001), 199.

*Prof. Vladan S. GAVRILOVIĆ, PhD*⁵⁹
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Novi Sad, Serbia

MIGRATION OF SERBIAN POPULATION IN BANAT DURING
THE AUSTRO-TURKISH WAR 1737–1739

SUMMARY: From the earliest times, Banat was inhabited by both Serbian and Romanian population. By the end of the 18th century there had even been a certain ethnic border, since the Serbs inhabited western (plain) part, whilst the Romanian lived in the Eastern (mountainous) Banat. There were not larger intolerance between them. The migrations were constant, intensified by occasional wars and diseases. One larger-scale migration occurred at the time of the Austro-Turkish war in 1737-1739, when Serbs from Serbia partially migrated to Banat. At that time, after a brief period of Austrian governance (1718-1739), Serbia once again fell under the Turkish rule. Among the Serbian refugees, the monks from the monastery of Vinča came to Banat, finding new home in the Serbian Orthodox monastery of Bezdin in Banat.

KEYWORDS: Banat, Serbs, Rumanian, migrations in XVIII century

⁵⁹ E-mail: gavral@yahoo.com

*Др мед. Зоран МИШКОВИЋ*¹
Осијек, Хрватска

ЗАДУЖБИНЕ КАО ФАКТОР ОЧУВАЊА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА СРБА У ОСИЈЕКУ

САЖЕТАК: Задужбине осјечких Срба јављају се у другој половини XIX века када је у Осијеку доминирао немачки и мађарски утицај који је доприносио асимилацији. С циљем неговања сопственог језика, културе и образовања, задужбинари су остављали фондациије за образовање ученика, помоћ сиромашним Србима и Српској православној цркви у Осијеку. Власт НДХ 1941. године конфисковала је све задужбине Српске православне цркве у Осијеку, па је Црквена општина остала без финансијског упоришта за културно-просветно деловање. Након Другог светског рата цркви је враћен тек мањи део задужбина. Овај рад доноси податке из Архива Српске православне цркве у Осијеку и приватног архива протојереја-ставрофора Лазара Мишковића. Посебност ових података је допринос разумевању завичајног и културног идентитета Срба у Осијеку, и задужбина као фактора њиховог очувања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српске задужбине, борба против асимилације, Осијек, осјечки Срби, одузета имовина

Током XIX века на простору Источне Славоније и Барање смењивало се неколико националних и верских група. Утицајем Будимпеште и Беча, који су планским насељавањем становништва немачке и мађарске националности желели изменити националну структуру, настала је несразмера између аутохтоног и новодосељеног становништва.

Осијек је средином XIX века био град са 13.000 становника и седиште Вировитичке жупаније. У њему су се испреплетали утицаји Немаца, Мађара, Хрвата и Срба. У Осијеку је 1842. године, пред револуцију, било 258 српских домова, а након револуције, 1869. године, 1.761 припадник српске националности.²

Срби су углавном били окупљени око Српске православне црквене општине, на чијем су се челу налазиле значајне политичке личности попут Марка Аксентијевића, Васе Атанасијевића, и касније Васе Ђурђевића и

¹ Е-адреса: zoran.miskovic3@gmail.com

² Д. Кашић, *Српска насеља и цркве у сјеверној Хрватској и Славонији*, Загреб 1988, 189–190.

Васе Муачевића. Како би се одупрли све већем јачању мађарског и немачког утицаја, Срби су имали неколико својих културних друштава и Српску основну (вероисповедну) школу у Доњем граду.

Увођењем апсолутизма у Монархији 50-их година XIX века додатно се интензивирала германизација и затирање националног елемента Срба у Осијеку. Кад је 60-их година XIX века ојачала жеља за подизањем српске православне цркве у Горњем граду, осјечка градска управа, на чијем се челу налазило пронемачко и промађарско племство, није прихватила план за подизање православне цркве.³ Слично је било и с представком из 1869. године у којој су Срби тражили да се отвори и српска основна школа у Горњем граду.⁴

Средишњу улогу у борби против асимилације Срба у Осијеку тих година преузела је Српска православна црквена општина. Члановима Црквеног одбора и Црквене општине било је јасно како очување језика и писма, те образовање млађих генерација представља једини начин за очување националног идентитета. Црквена општина ће потом улагати и у просветно-културна друштва и институције, како би осигурала довољну кохезију и неговање културног бића међу Србима.

Почетком 80-их година XIX века на челу осјечке Црквене општине налазили су се представници угледних доњоградских породица: Стево Весић, Софроније Познановић, Паја Радоичић, парох Лазар Поповић, Антоније Јоановић, Васо Атанасијевић млађи, Пајо Муачевић старији, Паја Радановић, Станко Петровић, Лазар Петровић, Лазар Бркић, Никола Хацић и Никола Живановић. Црквене рачуне и фондације водио је Глишо Аргировић, кога је наследио Лука Месаровић. Управо они биће заслужни за окупљање Срба око цркве и настанак и управљање задужбинама.⁵

У овоме раду хронолошки су поређане према години оснивања све задужбине које се спомињу у сачуваним књигама Светоуспенске цркве у Осијеку и приватном архиву протојереја-ставрофора Лазара М. Мишковића, који је био осјечки архијерејски намесник од 1959. до 1978. године. Препрека у раду на овој теми био је недостатак сачуване историјске грађе, која је већином уништена или отуђена 1991–1995. године. Стога је циљ овога рада отргнути од заборавља ове задужбине и указати колико је њихов допринос био важан елемент у очувању националне и културне посебности српске заједнице у Осијеку.

1. ЗАДУЖБИНА ЂОРЂА КОСТИЋА

1.1. Биографски подаци

Породица Костић спомиње се у Доњем граду средином XVIII века. Први познати члан био је Николај Костић, који је са супругом Каталином

³ S. Sršan, *Zapisnici grada Osijeka*, Osijek 2008, 551.

⁴ М. Мишковић, „Српска вероисповедна школа у Осијеку”, *Љетопис Српског културног друштва „Просвјета”*, IV (1999), 227.

⁵ Главни рачун Цркве Успенија Пресвете Богородице доњоградске у Осеку, кроз рачуновођу Глишу Аргировића, 21. 1. 1878, у: *Главна књига Свејоуспенске цркве у Осеку 1856–1885*.

имао синове Андреја и Јована и три кћерке.⁶ Костићи се јављају и у каснијем периоду у Доњем граду. Никола Костић се 1868. године спомиње као један од оснивача Српске читаонице у Осијеку, а Милан Костић 1877. године један је од епитропа Светоуспенског храма.

Ђорђе Костић родио се 11. августа 1808. године у Осијеку. Према узор у на брата Стевана почео се бавити трговином и убрзо је постао један од цењених трговаца Доње вароши. Оженио се Екатерином 1829. године. Такође је радио и као саветник Краљевског осјечког жупанијског суда.⁷

Преко др Васа Атанасијевића био је претплатник 1860. године на *Правителствуюћу савету сербскиј*, а 1862. године на *Српске народне њјесме* Вука Ст. Караџића.⁸

Умро је 23. новембра 1874. године и сахрањен је на гробљу у Доњем граду у Осијеку.⁹

1.2. Оснивање задужбине

Пре смрти 1873. године, Ђорђе Костић је опоруком оставио 10.000 форинти за подизање Српско-православне капеле на Доњоградском гробљу, а од остатка новца за помоћ сиромашним ученицима и рад Српске основне (вероисповедне) школе у Осијеку.¹⁰

Правила задужбине одобрена су тек крајем 1902. године. Архијерејски административни одбор из Сремских Карловаца писао је Васи Ђурђевићу, председнику Црквене општине у Осијеку, да им се морају доставити ова правила и Основно писмо задужбине ради одобрења.¹¹

Једно од правила прописаних опоруком било је да се српско-православна капела на гробљу посвети Светом оцу Николају, као крсној слави породице Костић, да се гробови и капела одржавају, да Црквени одбор сваке године издвоји за набавку свећа и зејтина који се у спомен на задужбинаре пале у капели.¹²

Цео вишак главнице новца који је остављен након утрошка за градњу капеле требало је предати на коришћење Школској благајни Српске основне школе у Осијеку.¹³

⁶ J. Bosendorfer, „Pravoslavni element kao sekundarni faktor u oblikovanju građanskog staleža u Osijeku”, *Osječki zbornik*, 2–3 (1948), 68.

⁷ *Кроника србске цсйоч. Правосл. Цркве Осечке од њ. 1881–1930*, I, 8.

⁸ В. Караџић, *Српске народне њјесме*, Беч 1862, 539.

⁹ D. Damjanović, „Kapela Svetog Nikole u Osijeku, arhitekta Juliusa Herrmanna”, *Osječki zbornik*, 28 (2007), 205–217.

¹⁰ „Записник од 10(23). новембра 1902, бр. 185, састављен о седници редовите Главне скупштине Српско православне црквене школске општине у Осеку”, ред. бр. 196/174.

¹¹ „Записник од 22/6. (5/7) 1902, састављен о седници Одбора Српске правосл. цркв. школске општине у Осеку”, ред. бр. 91/88.

¹² *Новчани дневник Српске љавославне црквене оцштинине у Осеку за љод. 1910*, 134.

¹³ „Записник од 10/23. новембра 1902, бр. 185, састављен о седници редовите Главне скупштине Српско православне црквене школске општине у Осеку”, ред. бр. 196/174.

1.3. Управљање средствима из задужбине

Први писани спомен вођења средстава из ове задужбине датира из 1877. године, када на седници Црквеног одбора рачуновођа Глишо Аргировић поред новца с којим располаже црква наводи и ову задужбину.¹⁴

Тек 1878. године Црквени одбор почиње са спровођењем опорукe Костића. Те године оснива се „Заклада за подпомоћ сиромашних ученика” коју води црквени рачуновођа. Овај прерасподељени део новца Ђорђа Костића требао је да служи за помоћ сиромашним ученицима. Исте године Црквени одбор издвојио је 120 круна за помоћ сиромашним ученицима, а издвајање средстава у ове сврхе настављено је и наредних година.¹⁵

С првим планом реализације пројекта градње капеле започиње се 1885. године кад Црквени одбор, на челу с председником Антонијем Јоановићем и тајником Луком Месаровићем, издваја 250 круна за израду планова и око 350 круна за набавку песка и цигала. Месаровић на тој седници извештава како он води и Закладу за помоћ сиромашним ученицима, те како ће се њима и у овој години издвајати помоћ.¹⁶

Из непознатих разлога црква је врло споро напредовала с израдом плана и остварењем градње капеле. Како је за то време новац стајао неискоришћен у градској штедионици, то је довело до значајног повећања главнице. Према неким изворима, постојало је и својеврсно неслагање о коришћењу новца јер су поједини сматрали да га је боље употребити за школовање ученика, него за подизање капеле.

С градњом капеле на гробљу започето је тек 1892. године за време председника Црквене општине Васе Муачевића. Израда пројекта и изведба градње препуштена је осјечком градитељу Јулијусу Херману (Julius Herrmann). С градњом је започето почетком марта 1892, а већ у јуну исте године посвећена су три крста за куполе.

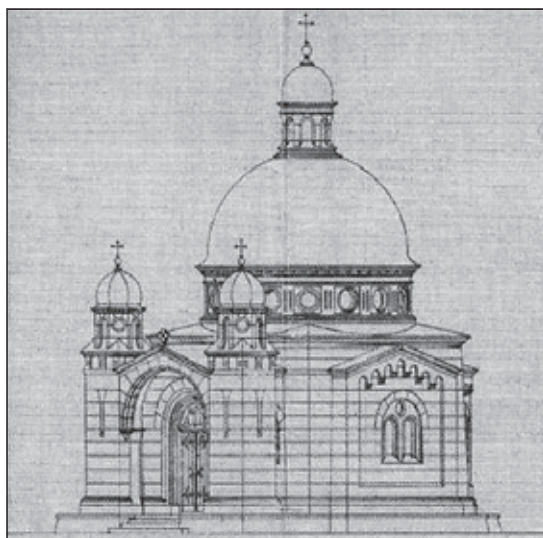
Уређење унутрашњости напредовало је нешто спорије. Браћа Стефан и Ђорђе Костић, Ђорђева супруга Екатерина пренети су и сахрањени у капели. Иконостас је радио академски сликар Стеван Тодоровић, а постављен је 1894. године.

Према опорукци капела је требало да буде посвећена породичној крсној слави. Међутим, Црквени одбор је сматрао да у осјечкој околини већ постоји велики број храмова који су посвећени Пријеносу моштију Светог оца Николаја, и да слава капеле у децембру не би привукла велики број верника због хладноће, а неколицина Црквеног одбора сматрала је и како би најбоље било капелу посветити Светом цару Лазару. Ипак, капела је према жељи

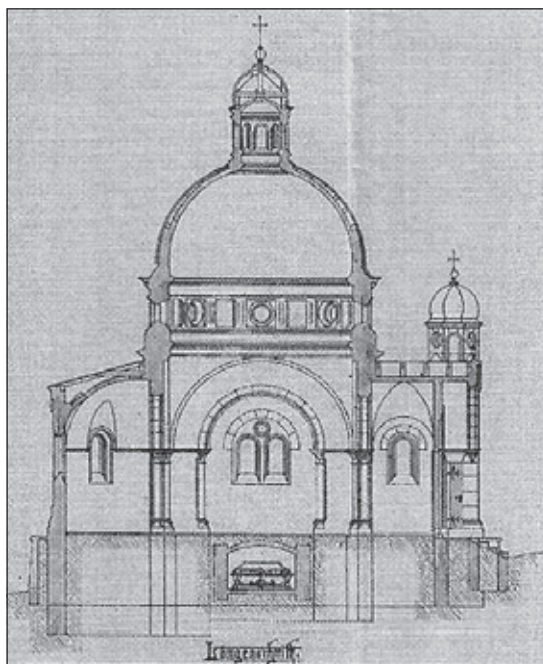
¹⁴ „Главни рачун Цркве Успенија Пресвете Богородице дољноградске у Осеку, кроз рачуноводитеља Глишу Аргировића 21. јануар 1877”, у: *Главна књига Свештоусијенске цркве у Осеку 1856–1885*.

¹⁵ „Главни рачун Цркве Успенија пресвете Богородице дољноградске у Осеку, кроз рачуновођу Глишу Аргировића, 21. јануар 1878”, у: *Главна књига Свештоусијенске цркве у Осеку 1856–1885*.

¹⁶ „Главни рачун Цркве Успенија пресвете Богородице у Осеку за год. 1885, поднесен глед главног рачуновође Л. С. Месаровића”, у: *Главна књига Свештоусијенске цркве у Осеку 1885. године*.

Слика 1. Пројект Јулиуса Хермана Српско православне капеле у Доњем граду¹⁷

Слика 2. Пројект Јулиуса Хермана Српско-православне капеле у Доњем граду
(уздужни пресек)

¹⁷ D. Damjanović, „Kapela svetog Nikole u Osijeku, arhitekta Juliusa Herrmanna”, *Osječki zbornik*, XXVIII, 20 (2007), 205–217.

задужбинара посвећена Пријеносу моштију Светог оца Николаја.¹⁸ Капелу су 18. септембра 1894. године осветили протојереј-ставрофор Лазар Поповић, парох Јован (Јоанн) Јаношевић, јеромонах Мелентије и јерођакон Митрофан Илинчић из манастира Ораховица.¹⁹

Након подизања капеле на гробљу у Доњем граду, Црквени одбор је наставио да води задужбину намењену за помоћ сиромашним ученицима. У 1902. години председник Црквене општине Васо Ђурђевић дао је помоћ од 600 круна ученику Браниславу Кршпогачину за студије на Грађевинско-инжињерском свеучилишту.²⁰

У 1910. години Матица српска из Новог Сада шаље осјечкој Црквеној општини на рачун поменуте задужбине износ од 100 круна из сопствене задужбине, како би се у тој години помогло што више сиромашних ученика.²¹ На иницијативу председника Одбора Српске основне школе Лазара Богдановића одобрена је помоћ при куповини трамвајских карата сиромашним ученицима из Осијека: Вукашину Цветичанину, Будимилку Шандорову, Жики Змејановићу, Марији Цвјетичанин, Николи Васићу, Лазару Бабићу, Младену Васићу, Бранку Васићу и Марији Змејановић.²²

Страдање црквених записника током 1941–1945. године онемогућава нам потпуни увид у вођење ове задужбине у годинама пре Другог светског рата. Према протојереју-ставрофору Јовану Николићу, који је 14. маја 1942. дао изјаву Комесаријату за избеглице у Београду, власт НДХ у Осијеку је 1941. године конфисковала, уз сву црквену имовину, и све задужбине које су припадале цркви или су се односиле на српску православну цркву у Осијеку.²³ Новац из фондација Ђорђа Костића за помоћ ученицима највероватније је отуђен 1941. године.

Након Другог светског рата, који је на осјечком подручју оставио значајне последице и материјална разарања, у граду се 1945. године нашла знатно смањена и трауматизована српска заједница. Материјално осиромашени за време рата доживели су додатан притисак национализацијом имовине.

Осјечки српскоправославни свештеници враћају се недуго по ослобођењу Осијека 1945. године. Први се из Београда вратио протојереј Стеван Кнежевић 12. маја, а 22. маја с породицама су се вратили и протојереј-ставрофор Јован Николић и јереј Светозар Петровић.²⁴ Они крећу с држањем богослужења у доњоградској Српско-православној капели на гробљу, а зими богослужења одржавају у просторијама предратне Српске читаонице коју су пренаменили у капелу.

У таквим условима који су затекли Црквени одбор, а затим и губитак већине задужбина с којима је црква располагала, проузроковали су година

¹⁸ Исто.

¹⁹ *Кроника српске исјоч. Правосл. Цркве Осечке од з. 1881–1930*, I, 8.

²⁰ „Записник од 31. октобра (13. новембра) 1902, састављен о седници Ванредне Главне скупштине Српско православне црквено школске општине у Осеку”, настављено 5/18. новембра 1902.

²¹ *Новчани дневник Српске православне црквене ојшћине у Осеку за год. 1910*, 28.

²² *Новчани дневник Српске православне црквене ојшћине у Осеку за год. 1910*, 106–131.

²³ Ђ. Затезало, *Јадовно комлекс усташких логора 1941*, I, Београд 2007, 235.

²⁴ М. Мишковић, „Страдања Срба у Осијеку у току 1941. године”, *Црква: календар Српске православне паиријаршије*, 1 (1992), 77.

гашење Костићеве задужбине за помоћ сиромашним ученицима. Она се више не спомиње ни међу задужбинама које Црквени одбор наставља да води од 1952. године.²⁵

Међу пописом парохијске канцеларије 1980. године наведено је како Црквени архив располаже још само с изворним заветним писмом породице Костић, уједно и јединим заветним писмом које је преостало након 1945. године.²⁶ Међутим, ово писмо отуђено је 1991. године и никад није враћено. Једино што је до данас преостало из ове задужбине је гробљанска капела у Доњем граду, а која и сама захтева озбиљну конзерваторску обнову.

2. ЗАДУЖБИНА ЈУЛИЈАНЕ КУШЕВИЋ

2.1. Оснивање задужбине и њена намена

Једна од првих задужбина за помоћ сиромашним Осјечанима основала је Јулијана Кушевић, Осјечанка која је преминула у другој половини XIX века, а од чланова њене породице у црквеним књигама спомиње се само сестра Ана Кушевић.²⁷ Први спомен ове задужбине датира из 1882. године под називом „Легат Јулијане Кушевић”, а могуће је да је ова задужбина основана и раније.²⁸ О овој задужбини-легату црквени секретар Лука Месаровић пише да је добротворка оставила новац за „подпору, односно погреб сиромашних Срба православне вјере у Осеку”.²⁹

Чини се како је ова задужбина имала јасно дефинисана правила на која се обавезала Црквена општина. Према издвајању црквених средстава, види се да је црква одржавала гроб задужбинаркине породице и помагала их у нужној потреби. На основу рачуна који су сачувани из 1910. године, а према којима је Црквени одбор уступао и зајмове из ове закладе, могуће је да се Јулијана Кушевић у опоруци сложила да црква издаје зајмове, а да ужива износ од добијених камата на зајам.³⁰

2.2. Рад задужбине

На седници Црквене општине у Осијеку одржане 5. јануара 1883. године благајник Лука Месаровић одборницима је представио стање рачуна из ове

²⁵ Закладе Српске православне црквене ојцијине у Осијеку почам од 1952. године.

²⁶ Инвентар парохијске канцеларије Српско-православне цркве у Осијеку, 15. јули 1980. године.

²⁷ Новчани дневник Српске православне црквене ојцијине у Осеку за год. 1910, 116.

²⁸ „Разни доходак Црквене обштине 1882. године”, у: Главна књижа Свештоуспенске цркве у Осеку 1856–1885.

²⁹ „Главни рачун Цркве Успенија Пресвете Богородице у Осеку за год. 1883, од 17. јануара 1883. до укључно 15. јануара 1884, поднесен Главној црквеној скупштини 21. јануара 1884. глед главног рачуновође Л. С. Месаровића”, у: Главна књижа Свештоуспенске цркве у Осеку 1856–1885.

³⁰ Главни секретар наводи како је Швајцер Јосипу из Осијека дат зајам на који је он из два obroка цркви враћао износ уз камату, у: Новчани дневник Српске православне црквене ојцијине у Осеку за год. 1910, 1–63.

задужбине. На темељу главнице на коју је убирана камата, Одбор 1883. одлучује да помогне с 50 круна Лазара Бркића.³¹

На седници за 1885. годину одборници први пут спомињу ову задужбину, не више као легат, већ под називом „Заклада Јулијане Кушевић”. У тој години одређују да ће са 50 круна помоћи Лазара Бркића, а са 40 круна Персиду Милошевић.³²

Средином 1902. године Црквена општина у Осијеку шаље рачуне и извештаје из рада својих задужбина у Сремске Карловце. На основу захтева од 26. јуна 1902. године Архидијецезног административног одбора у Карловцима, Црквени одбор на челу с потпредседником Николом Вировцем шаље основно писмо ове закладе и увид у њено стање.³³

У 1910. години рачун задужбине води Глишо Сабљица.³⁴ Сабљица је укњижио ову задужбину средином јануара у Српској штедионици у Осијеку и она је тада располагала са 4.000 круна. На каснијој седници, Црквени одбор одлучује помоћи удовици Огризовић за сахрану сина Јована.³⁵ За сахрану Стевана Петровића, из задужбине се даје шест круна његовом оцу Деспоту Петровићу.³⁶

Председник Црквене општине Васо Ђурђевић на седници Црквене општине 23. новембра 1902. године представља одбору да се од тог датума ова задужбина води издвојено од осталих задужбина. Он извештава да је до новембра 1902. године црквена општина потрошила 660 круна за главну намену, а то је погреб сиромашних Срба из Осијека.³⁷ У децембру је новцем из задужбине сахрањен сиромашни Осјечанин Душан Бошњак.³⁸

Да се Светоуспенска црква као извршитељ последње воље Јулијане Кушевић ипак морала држати правила задужбине, говори одржавање гробнице све до краја 1910. године. Тако је црква платила 15 круна за поправак гробнице Адолфа Јабаковића, а потом у децембру 1910. године црква је платила Драгутину Раучеку да изради један крст на име Ане Кушевић, и један на име Јулијане Кушевић.³⁹

Рад ове задужбине није познат након 1910. године. Упитно је да ли је новац конфискован током Првог светског рата или је отуђен током ратних година 1941–1945. На темељу сачуваних рачунских књига доњоградске цркве од 1952. године, ова задужбина не води се више.⁴⁰

³¹ „Главни рачун Цркве Успенија Пресвете Богородице у Осеку за год. 1883. од 17. јануара 1883. до укључно 15. јануара 1884. поднесен главној Црквеној скупштини 21. јануара 1884. глед главног рачуновође Л. С. Месаровића”, у: *Главна књига Светиоуспјенске цркве у Осеку 1856–1885*.

³² *Главна књига Светиоуспјенске цркве у Осеку 1856–1885*.

³³ „Записник од 22/6. (5/7) 1902. састављен о седници Одбора Српске правосл. Цркв. школске општине у Осеку”, ред. бр. 91/88.

³⁴ *Новчани дневник Српске православне црквене ошћинине у Осеку за год. 1910*, 112.

³⁵ *Исјо*, 42.

³⁶ *Исјо*, 49.

³⁷ „Записник од 10/23. новембра 1902. бр. 185 састављен о седници редовите Главне скупштине Српско православне црквене школске општине у Осеку”, ред. бр. 196/174.

³⁸ *Новчани дневник Српске православне црквене ошћинине у Осеку за год. 1910*, 137.

³⁹ *Новчани дневник Српске православне црквене ошћинине у Осеку за год. 1910*, 111–116.

⁴⁰ *Закладе Српске православне црквене ошћинине у Осијеку, јочам од 1952. године*.

3. ЗАДУЖБИНА ЂОРЂА КРЕСТИЋА

3.1. Биографски подаци

Ђорђе Крестић родио се 1828. године у Осијеку у угледној српској породици Крестића. У родном граду уписао је Српску основну (вероисповедну) школу, а након тога уписао је студије права. Био је љубитељ књига и писане речи. Већ се 1847. године спомиње међу претплатницима на *Исторія восточно-славенскогъ богослуженія и куврилскогъ књижества кодъ Славена западне цркве*.

Слика 3. Ђорђе Крестић⁴¹

У почетку своје каријере радио је као чиновник у Министарству комуникација у Загребу, а након тога службу је наставио у хрватском Одјелу Министарства комуникација. Радио је и као саветник Министарства, а затим је започео градити своју политичку каријеру. Био је изабран за заступника у Угарском сабору у Будимпешти, а неколико година је био и изасланик у Хрватском сабору. Умро је у Будимпешти 1. децембра 1893. године.⁴²

⁴¹ Фото-архив Лазара Мишковића, протојереја-ставрофора у Осијеку.

⁴² *Браник*, 142 (1893), 7.

3.2. Правила задужбине

Крестић је за живота саставио опоруку и тзв. „закладницу“, а с чијим је спровођењем требало приступити након његове смрти. Последња жеља и правила ове задужбине гласе:

Све у мојем власџиницију налазеће се ликове и иконе свейтих ње сребрно кандило осџављам срџској ѓрчко-исџочној љравославној црквеној оџиџини Долњеџа ѓрада Осиека. Моја је жеља, да се ове иконе смјесџе у цркви на љрикладом месџу, а љпред ове љосџави кандило и да ово у недељне и друђе блаџдане свейли буде. За набаву за џо нужноџа зеџџина одређујем доље ниже. По одбиџку љроџковах љоѓреба и ѓоре сџоменуџих заџисах љреосџајући имеџак неџзузџмајући ни сређеке ни друђе вредносџине љаџиџре имаде се уложџиџи у злаџиноџ окамаџљиве заложнице аусџџриџскоџа или уѓарскоџа земљџиџино-вје-ресџџскоџа завода и из овоџа имеџка имаде се основџиџи заклада љод именом „Сиротџинска заклада љородице Кресџић“.

Овом закладом уљравља срџска љравославна ѓрчко-исџочна црквена оџиџина Долњеџа ѓрада Осиека, а камаџе од ѓлавнице ову закладу сачињавајуће имаду се на следећи начин уџоџребиџи:

а/ Дана 17/29. сеџџембра сваке ѓодине џо јесџи на дан свейџе Софије ѓрчко-исџочноџа обреда као на имендан моје љокојне маџџере нека се у срџској ѓрчко-исџочној цркви Долњеџа ѓрада Осиека на усџомену моџих милих љокој-никах дрџи љарасџџос, на џџџо одређујем осамдесџи форџниџих.

Слика 4 и 5. „Завјештно писмо Сиротинске Закладе породице Крестић“⁴³

⁴³ Фото-архив Лазара Мишковића, протојереја-ставрофора у Осиеку.

б/ За зејтин, који ће зорјејти у кандилу, имајућем се јосијавији према њачку 7. (ојорук) пред светиим иконама, одређујем на годину двадесет и њет форинијих, а за светиљку, која сада на гробници мојих њамо јочивајућих јокојниках на зрчко-исјочном гробљу Долњега града Осијека зори и која и надаље на досадањи начин њамо њаљена бији имаде, одређујем за нуждни зејтин њакођер њетнаесј форинијих на годину. Црквењаку за ужићање светиљке на гробљу одређујем њетнаесј форинијих на годину.

в/ Осијајак камајах зоре сјоменујте корисјоносне злавнице имаде се на три једнака дела јодиелији и из једне њрећине на дан њарасјоса њолико сирмаках сваки са десет форинијих надарији, колико њај износ досежнуо буде; из друје њрећине имаде се на Бадњи дан пред Божићем зрчко-исјочнога обреда ојет њолико сирмаках сваки са десет форинијих надарији, колико овај износ досежне, а из њреће њрећине имаде се на Велики њетак јо зрчко-исјочном обреду њакођер њолико сирмаках сваки јо десет форинијих надарији колико овај износ досежне. Надаривај се имајући сирмакхе ојредиељивај ће срјска зрчко-исјочна јравославна црквена ојџијина Долњега града Осијека.

3.3. Оснивање задужбине

Након смрти Ђорђа Крестића, 9. децембра 1894. године, извршитељи опоруке Симеон Борота и Јован Рокнић су у Будимпешти приступили са извршењем опоруке и оснивањем задужбине.

Прво су плаћени трошкови патроната, преостали трошкови лечења Ђорђа Крестића и оставине. Међутим, Борота и Рокнић нису били у могућности набавити златом окаматљиву заложницу аустријског или угарског Земљишно вересијског завода. Зато су 25. августа 1894. године уместо ове заложнице купили 10 вредносних папира угарске златне ренте у номиналној вредности од 14.900 форинти. Тај новац уложили су у Осјечку штедионицу у Доњем граду, а на који је право имала Српско-православна црквена општина у Осијеку.⁴⁴

Није познато када је ову задужбину и њена правила одобрио Архидијезни административни одбор у Сремски Карловцима. На седници Црквене општине Васо Ђурђевић је истакао како је до 1902. године Црквена општина у Осијеку предала само Основно писмо „Закладе Ђорђа Крестића”, а да са осталим задужбинама томе још нису приступили.⁴⁵ Стога је вероватно како је Црквена општина након добијања права на управљање задужбинским новцем 1894. године послала правила на одобрење у Сремске Карловце.

3.4. Управљање средствима из задужбине

Међу тек ретким сачуваним записницима Црквене општине у Осијеку расправљало се о средствима ове задужбине већ крајем 1899. године.

⁴⁴ „Завјетно писмо Ђорђа Крестића”, издато у Будимпешти, 13. августа 1894. године.

⁴⁵ „Записник од 22/6. (5/7) 1902, састављен о седници Одбора Српске правосл. цркв. школске општине у Осеку”, ред. бр. 91/88.

За породицу Крестић одржан је парастос у септембру 1900. године.⁴⁶ На Бадњак 1901. године сиромашном народу подељено је дрво за огрев које је купљено новцем из ове задужбине.⁴⁷ У 1902. години потпомогнуто је с 20 круна сиромашном ученику III разреда Више трговачке школе у Осијеку Емилијану Лончару, како би могао на путовање у Босну и Далмацију.⁴⁸

На празник Свете Софије подељен је новац сиромашном становништву, а затим је одржан парастос за све чланове породице Крестић.⁴⁹ На дан парастоса дата је помоћ сиромашној ученици Анђелији Ђонлић. Потом је на седници у октобру Црквена општина одобрила помоћ од 30 круна за Српску вероисповедну школу у Сантову и српску православну цркву у Моноштору.⁵⁰ На истој седници Одбор се сложио како је потребно помоћи с 20 круна и Стевана Поповића, ученика V разреда Реалне гимназије, као и сиромашног Осјечанина Ђоку Димлогића с 10 круна.⁵¹ Црквена општина је затим одвојила 175 круна за поправак гробнице задужбинара.⁵²

На Бадњак 1904. године подељена су дрва сиромашном становништву, а Црквена општина је из исте задужбине то учинила и 1906. године.⁵³

Помоћ од 20 круна подељења је на Велики петак 1910. године на 15 сиромашних становника Осијека.⁵⁴ Према жељи добротвора у септембру је на дан Свете Софије даровано 20 круна сиромашном народу, а затим је одржан парастос за све чланове породице Крестић.⁵⁵ На Бадњи дан 1911. године црква је из задужбине издвојила 300 круна за помоћ сиромашнима.⁵⁶

У преосталим сачуваним тефтерима у којима су се водили црквени рачуни након Другог светског рата ова задужбина више се не помиње.⁵⁷

4. ЗАДУЖБИНА ТОШЕ ТЕРЗИЋА

Први писани спомен задужбине под називом „Заклада Тоше Терзића” јавља се у црквеном регистру 1898. године кад црква почиње водити ову за-

⁴⁶ *Реџистар Свештоусјенске цркве у Осеку, њочам од 28. 9. 1898. године.*

⁴⁷ „Записник од 11/24. марта 1902, састављен о седници Одбора Српске правосл. цркв. школске општине у Осеку”, ред. бр. 6/20.

⁴⁸ „Записник од 11/24. марта 1902, састављен о седници Одбора Српске правосл. цркв. школске општине у Осеку”, ред. бр. 37/6-1902.

⁴⁹ „Записник од 9/22. октобра 1902, састављен о седници ванредне Главне скупштине Српско православно црквено школске општине у Осеку”, ред. бр. 155/147.

⁵⁰ „Записник од 9/22. октобра 1902, састављен о седници ванредне Главне скупштине Српско православно црквено школске општине у Осеку”, ред. бр. 162.

⁵¹ „Записник од 9/22. октобра 1902, састављен о седници ванредне Главне скупштине Српско православно црквено школске општине у Осеку”, ред. бр. 164/157.

⁵² „Записник од 9/22. октобра 1902, састављен о седници ванредне Главне скупштине Српско православно црквено школске општине у Осеку”, ред. бр. 160/91.

⁵³ *Реџистар Свештоусјенске цркве у Осеку, њочам од 28. 9. 1898. године.*

⁵⁴ *Новчани дневник Српске православно црквене ошћине у Осеку за год. 1910, 43.*

⁵⁵ *Исјо, 104-105.*

⁵⁶ *Исјо, 133.*

⁵⁷ *Закладе Српске православно црквене ошћине у Осијеку, њочам од 1952. године.*

дужбину.⁵⁸ Задужбина је била намењена за стипендирање ученика Срба из класичних гимназија, препарандија и реалних гимназија. Правила су дефинисана. Управа сваке школе требало је годишње да предложи по једног ученика Одбору Црквене општине, а Црквени одбор је затим требало да награди по једног ученика сваке средње школе.

У спомен на задужбинара, црква је имала обавезу држања помена на Задушнице и одржавања задужбинаревог гроба. Заузврат, црква је имала право уживања у убирању камата од зајмова из ове задужбине.⁵⁹

Правила ове задужбине нису призната све до почетка XX века. Председник Црквене општине Васо Ђурђевић 1901. године истиче на седници како је потребно саставити правила ове задужбине и започети с реализацијом њене намене.⁶⁰ Све док се она не саставе, приходи из задужбине стављени су на располагање Благајни Српске основне школе у Осијеку.

На седници Црквеног одбора крајем новембра 1902. правила су састављена и новац је пренамењен у стипендије ученицима средњих школа према жељи задужбинара.⁶¹ Увидом у стање задужбинског новчаног фонда из 1902. године, који је износио свега 84 круна, може се закључити како се радило о једној мањој задужбини чији је рад зато у наредним годинама био под знаком питања.

5. ЗАДУЖБИНА ВАСЕ ЈАГАЗОВИЋА

Добротвор Васа Јагазовић родио се 1. јануара 1826. године у Осијеку, а преминуо 11. марта 1890. године у Новом Саду.^{62, 63} Под називом „Заклада Васа Јагазовић” задужбина је основана 1899. године. Била је намењена за помоћ сиромашним Србима православне вере у Осијеку.

Иако правила и детаљнији подаци о задужбини нису сачувани, чини се како је била намењена за помоћ сиромашном становништву на Бадњи дан. Тако је 1902. и 1903. године из ове задужбине на Бадњи дан сиромашном становништву подељено 37 а затим 12 круна. У 1904. и 1905. години овај износ био је нешто већи.⁶⁴

У 1910. години Црквена општина донела је одлуку да са 100 круна помогне сиромашним Србима у знак сећања на задужбинара.⁶⁵

⁵⁸ *Реџистар Свјетоусјенске цркве у Осеку, појам од 28. 9. 1898. године.*

⁵⁹ Током 1910. године цркви је плаћао камату и враћао зајам дат из ове задужбине Јосип Енгелхарт и Катарина Живковић, у: *Новчани дневник Српске православне црквене ошћине у Осеку за год. 1910*, 21–47.

⁶⁰ „Записник од 31. 10. (13. 11) 1902, састављен о седници ванредне Главне скупштине Српско православне црквено школске општине у Осеку”, ред. бр. 171/65–1901.

⁶¹ „Записник од 10/23. новембра 1902, бр. 185, састављен о седници редовите Главне скупштине Српско православне црквено школске општине у Осеку”, ред. бр. 196/174.

⁶² *Српски биографски речник*, IV, 210

⁶³ Сахрањен је на Алмашком гробљу у Новом Саду. Гробно место: 02/03-001G. Доступно на: [<http://www.lisje.com/pretrazivac/index.php>].

⁶⁴ *Реџистар Свјетоусјенске цркве у Осеку појам од 28. 9. 1898. године.*

⁶⁵ *Новчани дневник Српске православне црквене ошћине у Осеку за год. 1910*, 133.

Слика 6. Васа Јагазовић⁶⁶

Слика 7. Гроб Васа Јагазовића на Алмашком гробљу у Новом Саду
(фото В. Николић, мај 2019)

⁶⁶ Српски биографски речник, IV, 210.

6. ЗАДУЖБИНА ДОКТОРА МЛАДЕНА МУАЧЕВИЋА

Рођен је у Осијеку 12. августа 1856. године од оца Паје Муачевића из Осијека и мајке Пулхерије рођ. Миланковић из Даља. Отац Пајо био је трговац мешовитом робом.

Младен је имао четворицу браће, од којих су Перо и Пајо водили успешно трговачко подuzeће „Браћа Муачевић” у Горњем граду, а брат Васо Маучевић био је управитељ Даљског патријаршијског добра и политичар. Према узору на брата Јована, Младен је уписао правне науке.

Студије права похађао је у Загребу, где је произведен и у доктора правних наука. Још као студент права, са још 40 студената отишао је у Србију и учествовао у Српско-турском рату 1876–1877. године. За време студија упознао је Јована Јовановића Змаја с којим је остао пријатељ и касније.⁶⁷

Након завршених студија права, враћа се у Осијек где ради са својим братом Јованом у његовој адвокатској канцеларији у Горњем граду. Постоји и податак да је 1907. године Младен Муачевић био чиновник у Српској банци у Загребу.⁶⁸ Изненада је умро у 29. години живота и сахрањен је 13. августа 1885. године на Доњоградском гробљу.⁶⁹

У спомен на свог пријатеља, Јован Јовановић Змај написао је епитаф који је породица Муачевић дала да се уклеше на надгробни споменик. Епитаф гласи:

*И срце му врело,
И њошћено чело,
И свако му дело,
Младо жиће цело.
Сад сломљено крило,
Све му српско било.
Сјан' њушнице ња му
Прво дај,
Молишвицу српску,
Српски уздисај.*

Змај Јова Јовановић⁷⁰

Није познато које године је приложио новац или некретнине за ову задужбину. Како је умро млад, могуће је да су, у спомен на њега, ову задужбину основали његови родитељи или браћа. Ова задужбине први пут се помиње у Регистру Црквене општине 1899. године под називом „Заклада др. Младена

⁶⁷ М. Миланковић, *Успомене, доживљаји и сазнања*, Изабрана дела, VII, Београд 1997, 61.

⁶⁸ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1907*, Zagreb 1907, 259.

⁶⁹ Подаци су преузети 2018. године с надгробне плоче породичне гробнице Муачевића у Осијеку.

⁷⁰ Након смрти адвоката Стојана Муачевића породица је одлучила да на место епитафа постави нову надгробну плочу. Овај епитаф пре уклањања записала је Осјечанка Љубица Пајевић и предала га протојереју-ставрофору Лазару Мишковићу 1971. године.

Слика 8–9. Гробница Младена Муачевића⁷¹

Муачевића”.⁷² Намена ове задужбине била је помоћ сиромашним Србима из Осијека. Црква је и од ове задужбине имала право давања зајама и убирање камата.⁷³

Правила задужбине до данас нису сачувана, али нису била ни одобрена пре 1902. године. На седници Црквене општине у Осијеку 5. јула 1902. потпредседник Никола Вировац известио је да су 25. јуна 1902. примили допис из Сремских Карловаца јер су до тада достављена само Основна писма Задужбине Крестић.⁷⁴

У октобру 1902. Црквена општина је располагала с малим износом од камата ове задужбине и стога је одлучено да се цео износ придода главници која се неће подизати све док се не достигне износ од 2.000 круна.⁷⁵ Задужбина се помиње још 1910. кад ју је Црквена општина навела као улог у Српској штедионици у Осијеку.⁷⁶

⁷¹ Аутор фотографија: Зоран Мишковић, Осијек (3. септембар 2018).

⁷² *Реџисџар Свејшоусјенске цркве у Осеку, њочам од 28. 9. 1898. године.*

⁷³ У 1910. години Јосип Енгелхарт и Софија Тот враћају дуг и плаћају годишњу камату цркви на узети зајам, у: *Новчани дневник Српске православне црквене општине у Осеку за год. 1910*, 21–82.

⁷⁴ „Записник од 22/6. (5/7) 1902, састављен о седници Одбора Српске правосл. цркв. школске општине у Осеку”, ред. бр. 91/88.

⁷⁵ „Записник од 31.10. (13/11) 1902, састављен о седници ванредне Главне скупштине Српско православне црквено школске општине у Осеку”, настављено 5/18. новембра 1902.

⁷⁶ *Новчани дневник Српске православне црквене општине у Осеку за год. 1910*, 3.

7. ЗАДУЖБИНА УСПЕНСКА ЦРКВА

7.1. Биографски подаци

Марија Аргировић рођена је 1. августа 1811. године у Осијеку од оца Глише Бајића и мајке Пулхерије. Мајка јој је била ћерка трговца Стојана Јосифовића из Сент Андреје. Глиша Бајић био је угледни доњоградски трговац мешовитом робом и уживао је значајан статус међу Доњограђанима. Како је држао до свог грађанског сталежа, Глиша Бајић је код сликара Томе Ђурковића наручио израду свог портрета и портрета своје супруге Пулхерије. Сликари Ђурковић је у то време боравио у Даљу надомак Осијека.⁷⁷

Марија се 1. јула 1840. године удала за Глишу Аргировића, сина Сузанае и Глише Аргировића старијег. Глиша Аргировић старији био је угледни трговац и власник трговине у Доњем граду. Након склапања брака Глиша Аргировић отворио је своју трговину у Пијачкој улици у Осијеку (данас Змај Јовина улица), у згради где је касније отворена Српска штедионица. У браку су били 43 године и нису имали деце. Након смрти супруга, Марији Аргировић је остала кућа у Црквеној улици, виноград код Римокатоличког гробља у Доњем граду и новчана готовина.

Преминула је 18. августа 1907. године, а част су јој одали учитељи Српске основне школе из Осијека и чланови Српске занатлијске задруге поворком до гробља носећи рипиде.⁷⁸ Сахрањена је у гробницу свог супруга Глише Аргировића. Натпис с надгробне плоче гласи: „Глишо Аргировић, трговац и грађанин Осечки премину у својој 70. год. дана 21. децембра 1883. Слава му небеска. Марија Аргировић 18. авг. 1907. у својој 97 години старости. Вјечна им памијат.”⁷⁹

7.2. Настанак и правила задужбине

Након смрти мужа, Марија Аргировић је све више живела у оскудици. Године 1900. више није могла плаћати порез на кућу у Црквеној улици бр. 111, па је узела зајам од осјечке Црквене општине. У знак захвалности за помоћ у том тренутку, али и како би допринела Успенској цркви и српској заједници у Осијеку, оставила је своју кућу Црквеној општини.

Уз помоћ пароха Лазара Богдановића, Марија Аргировић је већ 1901. године саставила правила своје задужбине која је понела име „Заклада Успенска црква”. Правила су обухватала следеће одредбе:

А) да Црквена општина сваке године Марији Аргировић исплаћује 60 круна, почевши од 1. децембра 1902. године па све до њене смрти;

Б) да јој се остави стан у приземљу њезине куће на уживање до смрти;

⁷⁷ Лазар Богдановић, „Срби сликари”, *Српски Сион* 10 (1900), 671–672.

⁷⁸ *Кроника Србске источ. правосл. цркве Осечке 1881*, књига 1. од г. 1881–1939, 98–99.

⁷⁹ Надгробна плоча уклоњена је с гроба и налази се наслоњена на зид Српско православне капеле у Доњем граду у добром стању. Није познато где се гробно место породице Аргировић налазило, нити шта ће бити судбина надгробне плоче, односно хоће ли бити заштићена у знак сећања на ову породицу.

В) да је Црквена општина након смрти сахрани о свом трошку, у складу са њеним грађанским staleжом;

Г) да се сваке године на Задушнице, њој и њеном супругу одржи помен.

Црквени одбор је на седници 31. октобра 1902. године прихватио ове услове. Како је Марија Аргировић до тада изнајмљивала спрат своје куће, црква је наставила с изнајмљивањем. Добијени новац требало је преусмерити за помоћ сиромашној деци, помоћ другим српским црквеним општинама и на трошкове Успенске цркве.⁸⁰

7.3. Управљање новцем из задужбине

С изнајмљивањем куће Аргировића у Црквеној улици Црквена општина наставила је и 1903. године. Црквени одбор, а посебно Лазар Богдановић, водио је бригу о Марији Аргировић. Тако је 1904. године Одбор навео да одваја средства за набавку њених лекова.⁸¹

У 1910. години Црквена општина улаже сакупљени новац од ове задужбине и купује нешто деоница Српске банке у Загребу, а преостали део улаже у Српску штедионицу у Осијеку.⁸² Црква је и те године убирала најамнину од куће у Црквеној улици.⁸³

За Богојављење је исплаћено 80 круна из ове задужбине Почасној војничкој пјешачкој пуковнији за пуцање након водоосвећења.⁸⁴ Ферда Иванчевића Одбор је наградио за чување православног крста и паљење кандила на Суватову током 1909. године.⁸⁵ Од остатка новца наручен је један Календар *Србобран* за Фонд Српске читаонице.⁸⁶

У фебруару исте године одвајају се средства из Задужбинског фонда за поправак у просторијама Српске читаонице, а потом и за осигурање цркве и црквених зграда од пожара.⁸⁷ Дана 8. фебруара издвојена су средства за сахрану сиромашне Осјечанке Катице Крајић. У односу на остале задужбине, Црквена општина највише је помагала школе и интернате средствима од куће Аргировића. На седници од 9. фебруара одлучено је како ће се послати средства за помоћ новооснованом интернату Српске православне учитељске школе у Сомбору. Такође, издвојена су средства за унутрашње украшавање Српско-православне цркве у Новом Сланкамену.⁸⁸

⁸⁰ „Записник од 31. 10. (13/11) 1902, састављен о седници ванредне Главне скупштине Српско православне Црквено школске општине у Осеку”, ред. бр. 185/173.

⁸¹ *Реџистар Свјетоусјенске цркве у Осеку, почам од 28. 9. 1898. године.*

⁸² *Новчани дневник Српске православне Црквене општине у Осеку за год. 1910, 1.*

⁸³ Током целе године црква је изнајмљивала ову кућу у Црквеној улици следећим становцима: Јосипу Дамјану, Младену Прерадовићу, Густаву Мандићу и Ђоки Страјнићу, у: *Новчани дневник Српске православне Црквене општине у Осеку за год. 1910, 4–128.*

⁸⁴ *Исјо*, 8.

⁸⁵ *Исјо*, 9.

⁸⁶ *Исјо*, 10.

⁸⁷ *Исјо*, 16–17.

⁸⁸ *Исјо*, 19.

Почетком марта 1910. додељена је једнократна помоћ Милици Марић, удовици учитеља из села Вера.⁸⁹ За помоћ око куповине дрва Ђоки Бранковићу црква је издвојила 33 круне. Градском поглаварству у Осијеку плаћено је из ове задужбине трошак превоза и сахране преминулог Ђоке Којића.⁹⁰ За Светосавски фонд у Сремским Карловцима за 1910. годину издвојен је прилог у износу од 20 круна.⁹¹ Након смрти црквеног секретара Стевана Страјинића Одбор је помогао његову супругу Софију Страјинић с 50 круна.⁹² До краја марта Црквена општина у Осијеку помогла је прилогом и градњу цркве у Батосеку (Bátaszék), те је исплатила награду војницима који су пуцали из прангија на Дан Светог Саве.⁹³

На Велики петак 1910. године сиромашнима је подељено 50 круна, а награђени су и војници који су пуцали из прангија на Ускрс.⁹⁴ Као у марту, и у априлу је Црквени одбор послао прилог за градњу Српске православне цркве у Великој Кладуши, а потом је плаћено уређење просторија Српске читаонице у Осијеку.⁹⁵ Ипак, новац из ове задужбине био је коришћен и за друга добротворна друштва. У априлу 1910. године послат је новац за куповину барјака Добротворне задруге „Српкиња” у Сарајеву.⁹⁶

Јован Веселиновић је у јулу даровао прилог за ову задужбину и тако се уписао међу црквене тусторе.⁹⁷ Даници Козарац додељена је награда од две круне за крчење православног крста у Бановој улици.⁹⁸ Почетком маја осјечка Црквена општина добила је молбу за помоћ Црквеној општини у Мариндолу. Стога је Одбор одлучио да крајем јула помогне градњу нове српске православне цркве у Мариндолу с једнократним новчаним прилогом.⁹⁹ На залагање Васе Муачевића, одобрена су и средства за помоћ Српском привредном друштву „Привредник” из Загреба.¹⁰⁰ За сиромашног ученика IV разреда гимназије Бошка Матића одобрена је помоћ 31. јула 1910. године из Задужбине Успенске цркве.¹⁰¹

Крајем августа осјечка Црквена општина издвојила је средства од куће Аргировића и за градњу новог саборног храма у Петрињи.¹⁰² На Дан Светих мученика Макавејих одржано је водоосвећење код крста на Суватову. Организовано је ношење црквених утвари до Суватова, а Петру Петарцу је плаћено за пуцање из топа.¹⁰³

⁸⁹ *Исјо*, 25.

⁹⁰ *Исјо*, 26.

⁹¹ *Исјо*, 26–29.

⁹² *Исјо*, 30.

⁹³ *Исјо*, 31–41.

⁹⁴ *Исјо*, 43–72.

⁹⁵ *Исјо*, 49–60.

⁹⁶ *Исјо*, 71.

⁹⁷ *Исјо*, 73.

⁹⁸ *Исјо*, 72.

⁹⁹ *Исјо*, 76.

¹⁰⁰ *Исјо*, 77.

¹⁰¹ *Исјо*, 87.

¹⁰² *Исјо*, 100.

¹⁰³ *Исјо*, 111.

Чини се како је приход од ове задужбине до краја 1910. године био повећи јер је Црквени одбор 3. октобра одлучио да купи кућу Арсе Радановића која се продавала на јавној лицитацији.¹⁰⁴ Средином октобра 1910. Лазар Богдановић и Јован Николић одржали су заједнички парастос за све осјечке задужбинаре, па тако и Марију Аргировић.¹⁰⁵ Сиромашној Берти Мрковрад из Горњег града помогнуто је с 20 круна, а за помоћ у проширењу Српске учитељске школе у Пакрацу одобрено је 20 круна.¹⁰⁶

Након годишње седнице Црквеног одбора, 11. новембра 1910, нови црквени благајник Глишо Сабљица одобрио је поверенику Српског привредног друштва „Привредник” у Осијеку Војину Муачевићу 20 круна за Привредникове стипендисте.¹⁰⁷ За зејтин и паљење кандила код православног крста у Бановој улици, Лука Месаровић даровао је прилог у ову задужбину.¹⁰⁸

У децембру 1910. приходима из задужбине помогнути су Привредникови стипендисти, а даровано је и 9 круна за куповину трамвајских карата за певаче Српског певачког друштва „Гусле” из Осијека.¹⁰⁹

Занимљиво је споменути да је Црквена општина 1910. године имала и неколико појединаца који су били при цркви у радном односу. Они су током те године плату добијали из ове задужбине.¹¹⁰

Није позната судбина новца од ове задужбине након Првог светског рата. Међу тек ретким записницима који нису уништени 1941–1945. године ова задужбина се не помиње. Након Другог светског рата ова задужбина и кућа у Црквеној улици више се не воде.¹¹¹

8. ЗАДУЖБИНА СТЕВАНА НИКОЛИЋА СТАРИЈЕГ

Ова задужбина настала је почетком XX века давањем значајног новчаног иметка Црквеној општини на управљање у спомен на Стевана Николића старијег из Осијека. Задужбина је заживела 1901. године под називом „Легат Стевана ст. Николића”. Николић ју је наменио за помоћ сиромашним Србима из Осијека, а новцем је управљао Одбор осјечке Црквене општине. Цркви је остављена могућност издавања зајмова и убирања камата на позајмице.¹¹² Обавеза цркве била је да на Дан Светог Димитрија сваке године одржи парастос за Стевана Николића.

¹⁰⁴ *Исјџо*, 107.

¹⁰⁵ *Исјџо*, 110.

¹⁰⁶ *Исјџо*, 112.

¹⁰⁷ *Исјџо*, 128.

¹⁰⁸ *Исјџо*, 134.

¹⁰⁹ *Исјџо*, 137–138.

¹¹⁰ Плату су током 1910. примали гробарица Реза Поповић, црквењаци Васо Станковић и Мито Ђонлић, црквени благајник Илија Станојевић, црквени тајник Јован Николић, у: *Новчани дневник Српске православне црквене општине у Осеку за год. 1910*, 1–120.

¹¹¹ *Закладе Српске православне црквене општине у Осијеку, почам од 1952. године*.

¹¹² О томе сведочи убирање камата на зајам из овог легата Игњи Друкњеру, Јосипу Енгелхарту и Катарини Живковић 1910. године, у: *Новчани дневник Српске православне црквене општине у Осеку за год. 1910*, 20–47.

Председник Црквене општине Васо Ђурђевић на седници од 5. јануара 1902. истакао је како ће се задужбина називати легатом све док јој правила не буду одобрена. Такође, остављена главница у пологу Црквеној општини оставиће се као део црквеног иметка с којим црква може располагати све док се правила не одобре, а користиће се за помагање сиромашнима. На истој седници Одбор је закључио да ће с 50 круна помоћи рад Српске основне школе у Сантову.¹¹³ У септембру 1902. године из ове задужбине издвојено је 10 круна за помоћ у лечењу учитељице Евице Рокнић.¹¹⁴

С израдом правила завршено је 23. новембра 1902. кад је председник општине Васо Ђурђевић изнео Одбору правила, а легат је замењен називом „Заклада Стевана Николића ст.“. Затим је прихваћено да ће се на Бадњак поделити 48 круна на 12 сиромашних Срба како би Божић прославили у весељу.¹¹⁵

Ова добротворна задужбина не води се након Другог светског рата.¹¹⁶

9. ЗАДУЖБИНА ПАЈЕ И СОФИЈЕ РАДАНОВИЋ

9.1. Биографски подаци

Први познати члан породице Радановић који је рођен у Осијеку 1777. године био је Георгије Радановић. Пајо Радановић је 1808. године отворио трговачко подузеће за продају сукна и ердељско-мађарске ћебади под називом „Велетржтво Паја Радановић Долњи град Осијек“. Један је од оснивача Српске читаонице у Осијеку 1868. године, а неколико година био је и црквени рачуновођа.¹¹⁷ Године 1878. Паја Радановић био је члан Црквеног одбора осјечке Црквене општине.¹¹⁸

Софија Радановић рођена је 3. октобра 1825. године. У браку с Пајом Радановићем имала је два сина: Јоцу и Васу. Јоца Радановић оженио се Јулком, с којом је имао петоро деце: Паја (1886 – 3. јули 1939), Софија (рођ. 1887), Вера (рођ. 1890), Душан (рођ. 1893) и Милутин (рођ. 1900).¹¹⁹

¹¹³ „Записник од 23. децембра 1901. (5. јануара 1902), састављен о седници Одбора Српске правосл. цркв. школске општине у Осеку” ред. бр. 174/197.

¹¹⁴ „Записник од 23. августа (5. септембра 1902), састављен о седници Одбора Српско православне црквено-школске општине у Осеку”, ред. бр. 143/135.

¹¹⁵ „Записник од 10/23. новембра 1902. бр. 185, састављен о седници Редовите Главне скупштине Српско православне црквене школске општине у Осеку”, ред. бр. 196/174.

¹¹⁶ *Закладе Српске православне црквене оштинске у Осијеку, јочам од 1952. године.*

¹¹⁷ „Главни рачун Храма Успенија Пресвете Богородице доње вароши у Осеку од 21. I. 1836. до 20. I. 1857, рачуновођа Глиша Аргировић, Дим. Тајчевић и Пав. Радановић”, у: *Главна књижа Свеиоусијенске цркве у Осеку 1856–1885.*

¹¹⁸ „Свеукупно изјаснење главног рачуна цркве Успенија Пресвете Богородице у Осеку за год. 1878. од 21. јануара 1878. до укључно 17. јануара 1879. поднесен Главној црквеној скупштини 28. јануара 1879. кроз главног рачуновођу Л. С. Месаровића”, у: *Главна књижа Свеиоусијенске цркве у Осеку 1856–1885.*

¹¹⁹ Породична гробница Радановић налази се на осјечком Доњоградском гробљу. Подаци су преузети с надгробне плоче 2018. године. Датуми рођења и смрти су временом изbledели и практично су нечитљиви.

Слика 10. Меморандум „Велетржтво Паја Радановић“¹²⁰

9.2. Задужбина и њена намена

Први спомен о овој задужбини датира из 1902. године када се на седници Одбора Црквене општине у Осијеку расправљало о помоћи ученицима. Задужбина је основана под називом „Заклада Паје и Софије Радановић“.

Намена ове задужбине била је помоћ сиромашним ученицима Српске основне школе у Осијеку на Дан Светог Саве. Као накнада за вођење рачуна Црквеном одбору је било допуштено издавати зајмове од остављеног новца и убирати камату на зајам.¹²¹ У замену за располагање овим новцем црква се обавезала да држи годишњи парастос задужбинарима.¹²²

Ово није једина задужбина коју су оставили припадници породице Радановић. Током 1910. године Црквена општина у Осијеку располагала је и са тзв. „Легатом Марије Поповић удате Радановић“.¹²³

9.3. Располагање средствима

Настала с циљем помоћи сиромашним ученицима, ова задужбина се већ 1902. године помиње на седници Одбора Црквене општине. На седници је потпредседник Никола Вировац потврдио помоћ ученицима осјечке Српске основне школе, а Одбор известио како је и надлежан Архидијецезни административни одбор у Сремским Карловцима одобрио ово издавање

¹²⁰ Državni arhiv u Osijeku, Fond: Obitelj Radanović – Osijek, 1903/1967, kutija 1.

¹²¹ Тако 1910. године Црквена општина даје зајам Јосипу и Рози Тума из ове задужбине, а они им плаћају годишњу камату на зајам, у: *Новчани дневник Српске православне црквене ошћине у Осеку за год. 1910*, 6–68.

¹²² *Новчани дневник Српске православне црквене ошћине у Осеку за год. 1910*, 110.

¹²³ *Новчани дневник Српске православне црквене ошћине у Осеку за год. 1910*, 4–47.

помоћи. Стога се учитељу Ђени Кротину наложило да издвоји два најбоља ученика Српске основне школе у Осијеку, а тешког материјалног стања како би их се наградило с два дуката из Закладе Паје и Софије Радановић.¹²⁴

У 1910. години благајник Глишо Сабљица помиње постојање задужбинског новца положеног код Српске штедионице у Осијеку и да убиру зајамнину од укњижених обвезника. Потом је одлучено како ће се на Дан Светог Саве 1910. издати два дуката као дар двојици сиромашних ученика Српске основне школе у Осијеку. У сећање на задужбинара 15. октобра 1910. у Светоуспенској цркви у Осијеку одржан је парастос.¹²⁵

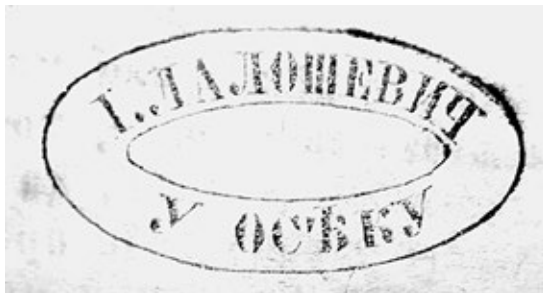
10. ЗАДУЖБИНА ЈОВАНА ЛАЛОШЕВИЋА

10.1. Биографски подаци

Јован Лалошевић потиче из породице која се спомиње међу православним житељима у Осијеку још у првој половини 18. века. Павел Лалошевић имао је синове Георгија и Матеја. Георгије Лалошевић 1762. један је од црквених синова, а његов син Јован 1811. године је црквени епитроп.¹²⁶

Очигледно вешт трговац, Јован Лалошевић био је члан „Честне Компаније трговачког братства” у Доњем граду, а у раздобљу 1874–1885. спомиње се и као један од предстојатеља ове трговачке компаније у Осијеку.¹²⁷

Године 1882. Јован Лалошевић се оженио Јелисаветом Мавродић, пореклом из угледне осјечке породице Мавродића, која се у Осијек досељава након Београдског мира. Јован Мавродић 1771. године један је од приложника Успенске цркве и црквени епитроп, а 1857. године у Доњем граду се спомиње Георгиј Мавродић као трговац 2. класе.¹²⁸

Слика 11. Печат Јована Лалошевића¹²⁹

¹²⁴ Потврда Архид. админ. одбора у Карловцима под 27/5. 1902. А. О. 771/през., у: „Записник од 22/6. (5/7) 1902, састављен о седници одбора српске правосл. цркв. школске општине у Осеку”, ред. бр. 91/88.

¹²⁵ *Новчани дневник Српске православне црквене општине у Осеку за год. 1910*, 3–110.

¹²⁶ J. Bosendorfer, „Pravoslavni element kao sekundarni faktor u oblikovanju građanskog staleža u Osijeku”, *Osječki zbornik*, 2–3 (1948), 68.

¹²⁷ Isto, 94.

¹²⁸ Isto, 100–110.

¹²⁹ Фото-архив Лазара Мишковића, протојереја-ставрофора, Осијек.

10.2. Оснивање задужбине

Након смрти Јована Лалошевића 1896. године његова супруга Јелисавета обратила се Српској православној црквеној општини у Осијеку, с намером оснивања задужбине под називом „Заклада Јована Лалошевића”.

Задужбина је подељена на два фонда од чега је први у тзв. побожне сврхе, а други за стипендирање ученика Срба. Према вољи Јелисавете, ова задужбина стављена је под врховни надзор црквених тела у архидијезици. На стипендију имају право сиромашни Срби православне вере из Осијека, који су показали добар успех у науци и владању. Међу ученицима који се пријаве, предност се даје онима из занатске школе или школâ сличног смера, потом ученицима средњих школа или универзитета и коначно ученицима виших девојачких школа.

Прва правила послата су Архидијезном административном одбору у Сремске Карловце 3. марта 1902. године на одобрење, а затим су враћена уз потребне преправке. Потпредседник Црквене општине Никола Вировац ставио је правила на дневни ред и Одбор је усвојио промене, те је нови примерак послат у Сремске Карловце.¹³⁰

За потребе ове задужбине, Јелисавета је цркви оставила на управљање кућу свог оца Ђоке Мавродића у Бискупској улици (данас Гојковићева улица) бр. 39 у Осијеку, нешто земље и 18 срећака вредности 1.767 круна, а које је црква могла уновчити.¹³¹ Такође, цркви је допуштено да издаје простор у кући бр. 39 и од новца који добије, издаје зајмове.¹³² Током 1906. Црквена општина давала је и земљу из ове задужбине у закуп.¹³³ Обавеза Црквеног одбора била је да запали кандило и да се брине о гробници Лалошевића у Доњем граду, те да одржава помене Јелисавети и Јовану Лалошевићу на Задушнице.¹³⁴

Затим је Краљевски судбени сто у Осијеку писао Црквеној општини 1. фебруара 1902. да им одобрава право на власништво некретнине Ђоке Мавродића, као завет Јована Лалошевића за помоћ српским ученицима из Осијека, те остале просветне делатности.¹³⁵

¹³⁰ „Записник од 11/24. марта 1902. састављен о Седници Одбора Српске правосл. цркв. школске општине у Осеку”, ред. бр. 6/20.

¹³¹ Регистар трошкова и догађања у осјечкој Црквеној општини не наводи где се налази остављена земља из ове задужбине. Регистар спомиње само да је ораница Јелисавете, рођ. Мавродић, дата у закуп 1899. године. У: *Реџистар Свѣтоусѣјенске цркве у Осеку њочам од 28. IX 1898. године*.

¹³² Тако у 1910. години Антун Халуп, Милан Поповић и Ђоко Живановић плаћају редовне камате које се уплаћају на рачун ове задужбине, у: *Новчани дневник Српске православне црквене општине у Осеку за год. 1910*, 6–65.

¹³³ Године 1906. Црквена општина у Осијеку дала је Урошу Бошњаку попуст на закуп земље из Задужбине Лалошевић, у: *Реџистар Свѣтоусѣјенске цркве у Осеку, њочам од 28. IX 1898. године*.

¹³⁴ „Записник од 10/23. новембра 1902. бр. 185, састављен о Седници Редовите Главне скупштине Српско православне црквене школске општине у Осеку”, ред. бр. 196/174.

¹³⁵ Одлука Кр. судбеног стола у Осијеку од 1. 2. 1902. бр. 125/42, у: „Записник од 12/25. маја 1902. састављен о Седници Одбора Српске правосл. цркв. школске општине у Осеку”, ред. бр. 67/44.

Правила задужбине Архидијецезни административни одбор у Сремским Карловцима одобрио је 25. јула 1902. године, и након тога су препуштена Земалској влади у Загребу на одобрење.¹³⁶ За потписнике ових правила Црквени одбор одредио је Ђоку Илића и Косту Девића.¹³⁷

10.3. Рад задужбине

О располагању имовином ове задужбине први спомен налазимо у Црквеном регистру 1898. године када је црква убрала приход од 168 круна, а 1899. Издвојила је новац за поправак куће у Бискупској улици. Затим је Црквени одбор 1901. године заложио вредносне папире Лалошевића у Српској банци у Загребу.

У 1902. години црквени епитроп извршио је процену куће у Бискупској улици и утврдио да су потребне поправке. Потом, 27. јуна 1902. Црквеној општини писано је из Српске банке у Загребу да је извучена срећка из оставштине Лалошевић и како је на рачун задужбине усплаћено 360 круна.¹³⁸

Кад је Архидијецезни административни одбор у Сремским Карловцима службено одобрио правила Закладе Јована Лалошевића, на захтев Николе Вировца одржана је 25. јула 1902. седница у част Јелисавете Лалошевић рођ. Мавродић. Вировац је затим предложио да у спомен на покојну Јелисавету сви црквени одборници устану и искажу јој почаст. Сви чланови Одбора и скупштине исказали су јој почаст устајањем и ускликом: „Слава јој!”¹³⁹

Установљење ове задужбине увелико је олакшало добротворни рад и помоћ Црквене општине ученицима. Председавајући Никола Вировац изнео је молбу Анђелије Ђонлић, ученице IV године из Сомбора да јој се одобри годишња потпора у износу од 100 круна, што је Одбор одобрио у име ове закладе.¹⁴⁰

Почетком септембра 1902. године из ове задужбине омогућено је школовање неколико ученика. Анастасији Недељковић исплаћено је 100 круна за 1. и 2. семестар школске 1901/2. године.¹⁴¹ Сиромашном ученику I разреда гимназије Николи Вукмировићу одобрено је 50 круна одмах, и 50 круна накнадно, као стипендија, а Милету Брадићу дата је једнократна помоћ од 5 круна.¹⁴²

Секретар Црквене општине у Осијеку 1910. године Урош Бошњак уложио је новац од ове задужбине на рачун у Српској штедионици у Осијеку, а

¹³⁶ „Записник од 26/7. (8/8) 1902, састављен о Седници Одбора Српске правосл. цркв. школске општине у Осеку”, ред. бр. 110/114.

¹³⁷ „Записник од 6/19. августа 1902, састављен о Седници Ванредне Главне скупштине Српско православне црквено школске општине у Осеку”, ред. бр. 124/114.

¹³⁸ „Записник од 22/6. (5/7) 1902, састављен о Седници Одбора Српске правосл. цркв. школске општине у Осеку”, ред. бр. 97/101.

¹³⁹ „Записник од 6/19. августа 1902, састављен о Седници Ванредне Главне скупштине Српско православне црквено школске општине у Осеку”, ред. бр. 125.

¹⁴⁰ „Записник од 26/7. (8/8) 1902, састављен о Седници Одбора Српске правосл. цркв. школске општине у Осеку”, ред. бр. 119/109.

¹⁴¹ „Записник од 23/8. (5/9) 1902, састављен о Седници Одбора Српско православне црквено-школске општине у Осеку”, ред. бр. 135/137.

¹⁴² „Записник од 23/8. (5/9) 1902, састављен о Седници Одбора Српско православне црквено-школске општине у Осеку”, ред. бр. 142/ 129 и ред. бр. 143/135.

потом је известио Црквени одбор како је у кући Лалошевић бр. 39 оформљен стан за катихету Александра Живановића, који плаћа цркви станарину.¹⁴³ У спомен на ове добротворе, свештеници Лазар Богдановић и Јован Николић одржали су парастос 15. октобра 1910. године у Успенској цркви.¹⁴⁴

10.4. Прилике након Другог светског рата

Након рата, по повратку у Осијек Стеван Кнежевић почиње водити нови црквени летопис, али у њему не спомиње ову задужбину.¹⁴⁵ Стога није познато кад је комунистичка власт у Осијеку решила питање ове црквене имовине. Први спомен ове фондације датира из 1956. године, када протојереј-ставрофор Јован Николић води приходе и расходе везане за ову задужбину.

Из њих је видљиво да је црква убирала станарину од станара који су становали у кући у тадашњој Станковићевој улици (раније Бискупској улици) бр. 21. У априлу 1956. године из задужбине је подељено награда у износу од 1.200 динара сиромашној деци, а у децембру је Јелици Вуковић плаћено за одржавање гроба те је одржан парастос Јовану и Јелисавети Лалошевић.

Свештеници Стеван Лучић и Душан Јеловац у јуну 1958. године дали су да се очисти гробница Лалошевића, а потом је одржан парастос задужбинарима. Према правилима ове задужбине, на Дан Светог Саве 1959. године даровано је 3.040 динара сиромашној дјечи.

У 1960. години бригу за ову задужбину преузео је председник Црквене општине Душан Радановић. Породична гробница обновљена је 11. маја 1960. године. Годину дана касније Црквена општина продала је земљу из ове задужбине. Од новца који је добила, 28. новембра 1961. године плаћени су зидарски радови на Српско-православној капели у Горњем граду.

Кад је почетком 60-их година XX века заживела жеља за подизањем новог Саборног храма у Доњем граду, комунистичка власт у Осијеку одлучила је да предухитри Црквену општину и понудила јој је синагогу у Доњем граду. Синагога је споља требала да остане непромењена, а изнутра је црква могла поставити иконостас и прилагодити је православном богослужењу. Црквени одбор на челу с протојерејом-ставрофором Лазаром Мишковићем је 5. јуна 1964. године новцем из ове задужбине платио инжењеру Жгурићу да прегледа синагогу. На следећој седници Црквеног одбора, 3. августа 1964, одлучено је да Српска православна црква (=СПЦ) у Осијеку не може „узети туђу богомољу” јер има своје земљиште, на којем је постојао Саборни храм. Радановић је затим издвојио 3.000 динара из ове задужбине за набавку иконе за крст у Мишкиној (данас Бановој) улици.¹⁴⁶

Ратна догађања 1991. године прекинула су рад Црквене општине у Доњем граду, а 1992. године отуђен је цео црквени архив и већина инвентара.

¹⁴³ Новчани дневник Српске православне црквене општине у Осеку за год. 1910, 2–6.

¹⁴⁴ Новчани дневник Српске православне црквене општине у Осеку за год. 1910, 110.

¹⁴⁵ М. Мишковић, „Страдања Срба у Осијеку у току 1941. године”, Црква: Календар српске православне папирјаршије (1992), 77.

¹⁴⁶ Закладе Српске православне црквене општине у Осијеку, јочам од 1952. године.

Сва су та догађања прекинула вођење ове задужбине. Питање власништва и имовинско-правних односа некретнине из Задужбине Лалошевића до данас није решено.

11. ЗАДУЖБИНА СОФИЈЕ НИКОЛИЋ, РОЂ. БОЖИТОВАЦ

Први писани спомен ове задужбине датира из 1910. године под називом „Заклада Софије удове Николић рођене Божитовац”. Софија Николић је цркви оставила неколико обвезница на које је црква убирала камату. Иако правила ове задужбине нису сачувана, чини се како је била намењена за помоћ сиромашнима.

У марту 1910. године Црквени одбор одобрио је помоћ од две круне инвалиду Лазару Васиљевићу из Негославаца након тешке несреће у којој је изгубио руку. Ученицима Српске основне школе у Осијеку Лазару и Владимиру Бабићу одобрена је из ове задужбине помоћ око куповине трамвајске карта.

На седници Црквене општине почетком септембра 1910. Лазар Богдановић је одобрио помоћ према жељи Софије Николић за сиромашне ученике Српске основне школе. Тако је издвојено по 20 круна за трамвајске карте сиромашним ученицима: Марији и Живку Змејановићи, Влади Бабићу, Младену Васићу, Лази Бабићу, Николи Васићу, Бранку Васићу, Љубици Страјнић, Алекси Страјнићу и Вукашину Цветичанину.¹⁴⁷

Ова добротворна задужбина више се не води након Другог светског рата.¹⁴⁸

12. ЗАДУЖБИНА ЈЕЛИСАВЕТЕ ВУКАШИНОВИЋ

12. 1. Биографски подаци

Добротворка Јелисавета Вукашиновић родила се 15. децембра 1820. године у Осијеку од мајке Јулијане и оца Јована Вукашиновића, имућног трговца. Отац је купио кућу на осјечком Главном тргу. Јелисавета је завршила осјечку Српску основну школу. Како се није удала, живот је посветила хуманитарном раду.

Учланила се 1897. године у Српску женску добротвору задругу у Осијеку и помагала је њен рад. Учествовала је при сакупљању прилога за сиромашне, а 1914. даровала је Светоуспенској цркви покров за Христов гроб и одежду купљену код Карла Принера у Бечу.¹⁴⁹ Преминула је 18. фебруара 1915. и сахрањена је у породичну гробницу на осјечком гробљу у Доњем граду.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Новчани дневник Српске православне црквене општине у Осеку за год. 1910, 4–116.

¹⁴⁸ Закладе Српске православне црквене општине у Осијеку, почам од 1952. године.

¹⁴⁹ Кроника Српске источ. правос. цркве Осечке 1881, књига 1, од г. 1881–1930, 193.

¹⁵⁰ Кроника Српске источ. правос. цркве Осечке 1881, књига 1, од г. 1881–1930, 206.

Слика 12. Гробница Јелисавете Вукашиновић¹⁵¹

12.2. Оснивање и правила задужбине

У поодмаклој животној доби, 18. априла 1910. приступила је састављању опоруке. Ова опорука надопуњена је 18. марта 1911. године. Према опоруци, она оставља сав свој иметак који обухвата: 3/4 куће у Горњем граду на Главном тргу, покућство, и готовину (у износу од 8.070 круна) Српско-православној црквеној општини у Осијеку.

Потом су дефинисана правила задужбине:

1.

1. *Кад умре има се сахранити у гробницу њезиних родитеља.*
2. *Прве године после њезине смрти, морају се одржати три парастоса: након шест иједана, полугодишњи и годишњи.*
3. *Сваке године се треба држати један парастос на дан њезине смрти за: њу, њезине родитеље, сестре и нећака Исидора Радосављевића. Појом се треба прелићи гроб, а гроб се треба прелићи и на Задушнице.*

¹⁵¹ Аутор фотографије: Зоран Мишковић, Осијек (3. септембар 2018).

4. Сваког иједна у цркви се треба даћи помен према њезиној породичној чињуљи.

5. Гробница се мора одржавати и кандило ђалићи.

2.

Кућа се не смије продаћи, неџо се треба одржавати у добром стању, а према потреби надограђивати. На главни зид треба поставићи каменицу илочу с ћиричним написом: „ЗАДУЖБИНА ЈЕЛИСАВЕТЕ ВУКАШИ-НОВИЋ”.

3.

1. Кад се власнику 1/4 куће Георџију Арменулију овај удио истаћи, 2% од бруто дохођка сваке године црквеној блађајни за управне трошкове давати и доходи се имају право укамаћивати кроз 40 година, а након џођа се мора из џођ прихода од нарастх камаћа сазидати срђска црква у Горњем граду Осијеку, ако у џо вријеме буде најмање 400 дуђа Срба православне вјере у Горњем граду.

2. Ако би међућим нећко од срђског грађанства или одбор прије 40 година желио поидићнући срђску православну цркву у Горњем граду, може се до полађања камена шемељца за нову цркву сав приход од ове задужбине у џу сврху ућоћријебићи, ако се од њеђа црква може саградићи.

3. Даљњи приходи требају се укамаћивати, док се не добије своћа за поидизање Срђске основне цколе у Горњем граду. Ако би земаљске власти забраниле оћварање Срђске вероисповедне цколе или већ оћворену новосаграћену цколу из ове задужбине покущале присвојићи и ућоћријебићи за комуналну цколу, требају се приходи од џе цколке зграде ућоћријебићи за оћтале просвјетне делаћносћи срђског народа, према одлуци Срђске православне црквене оћићине у Осијеку.

4. Кад доходи оћећ нарастх до поћребне своће, треба се у срђском гробљу поидићи каћела. На све зграде има се на видном мјесту ставићи обиљежје ћирилицом „Задужбина Јелисаветје Вукачиновић, милом свом Срђском народу”.

5. Даљњи приходи ове закладе, имају се ућоћребљавати у привредне, односно у оне сврхе срђског народа које се буду показале као најважније.

6. Закладни фонд у најмањој вриједносћи од 60.000 круна, треба све вријеме нећрекидно постојаћи и служићи за одређене поћребе срђском православном народу.”

Три примерка ове задужбине послана су: Архидијецезном административном одбору у Сремским Карловцима, Српско-православној црквеној општини у Осијеку и надзорницима задужбине. Правила и задужбина требало је да ступе на снагу кад се прихвате на Главној скупштини Црквене општине у Осијеку и одобрењем Архидијецезног административног одбора у Ср. Карловцима.

тражила простор на Гајевом тргу, а како се она још неће градити, изнајмили су дворану некадашње мађарске школе у Колодворској улици.¹⁵⁶

На овој седници представници Црквене општине нису нигде усмеравали приходе ове задужбине у рад Одбора за подизање новог светог храма. Како ће с отварањем нове Горњоградске српско православне капеле започети већ следећих година, врло је вероватно да се фонд из задужбине користио у те намене.

За време Другог светског рата фондација Вукашиновић и задужбина су конфисковани, али ћирилична плоча с куће у раздобљу 1941–1945. није уклоњена.

Након 1945. године, први помен о задужбини води се тек 1952. године, под називом „Заклада Јелисавете Вукашиновић 3/4”. Ова задужбина је према Душану Јеловцу национализована и Стамбени фонд у Осијеку је у зграду Вукашиновић уселио станаре већ након рата. Потом је у приземљу спратне куће која гледа на главни осјечки трг, отворен ресторан. Из рачуна је видљиво да црква убире незнатну најамнину од Рибљег ресторана. Поштујући задужбинска правила, 30. априла 1956. обновљена је добротворкина гробница. Потом је 22. маја 1956. одржан парастос.

Део куће (1/4) који је Црквена општина купила накнадно, од 1953. године води се под називом „Рибарска улица бр. 2. 1/4 куће”. Од годишње добити кроз најамнину, 5% плаћа се Цркви за управљање задужбином те трошкове поправке куће и Стамбеног фонда.¹⁵⁷

Фото 13. Данашњи изглед куће „Задужбине Јелисавете Вукашиновић”¹⁵⁸

¹⁵⁶ „Записник Српско православне црквене општине у Осијеку”, бр. 67/1930.

¹⁵⁷ *Заклада Српске православне црквене општине у Осијеку, почам од 1952. године.*

¹⁵⁸ Аутор фотографије: Зоран Мишковић, Осијек (3. септембар 2018).

Фото 14. Плоча на кући с ћириличним натписом задужбине¹⁵⁹

Током ратних догађања 1992. године скинута је изворна ћирилична плоча са зграде Вукашиновић на главном осјечком тргу.¹⁶⁰ Након што је у ове просторије усељена Ерсте банке, кућа се низ година у Осијеку „третирала” као „задужбина Ерсте банке”.

Након спорог судског поступка између државе и СПЦ, власништво над овом задужином решено је у корист СПЦ у Осијеку и она се данас налази у црквеном власништву. Нова плоча с ћириличним натписом „Задужбина Јелисавете Вукашиновић” постављена је на своје раније место 2002. године.¹⁶¹

13. ЗАДУЖБИНА ЖИВКА ПЕТРОВИЋА

Први познати спомен ове задужбине у Светоуспенској цркви је 1910. године. Намена ове задужбине била је збрињавање трошкова одржавања Српско-православне капеле на Доњоградском гробљу.¹⁶²

Већ почетком 1910. године Црква је располагала улогом на име ове задужбине, који је био уложен у Српској штедионици у Осијеку. Крајем 1910. године Црквени одбор донео је одлуку да се камате на овај улог сједине с новцем којим располаже Успенска црква.¹⁶³

¹⁵⁹ Исто.

¹⁶⁰ М. Мишковић, „Српска православна црквена општина осјечка у раду и миру 1990–1997”, *Летопис Српског културног друштва „Просвјета”*, Загреб 1998, 119.

¹⁶¹ *Glas Slavonije*, br. 25.916, 15. оžујка 2002, 32.

¹⁶² *Новчани дневник Српске православне црквене ошћине у Осеку за год. 1910*, 1.

¹⁶³ *Новчани дневник Српске православне црквене ошћине у Осеку за год. 1910*, 66.

14. ЗАДУЖБИНА ОЛГЕ НИКОЛИЋ

14.1. Биографски подаци

Осјечанка Олга Николић родила се 1846. године у породици Атанасијевић, од оца Васе (1794–1877) и мајке Персиде (1814–1885). Њен отац Васо Атанасијевић по занимању лекар, доселио се 1828. године у Осијек где је изабран за градског физикуса. Био је цењен као лекар. Један је од оснивача Друштва славонских лијечника у Осијеку и његов почасни председник, а био је и почасни члан Збора лијечника Хрватске у Загребу. Био је истакнути представник осјечких Срба током Револуције 1848/49, председник Српске православне црквене општине у Осијеку и сакупљач претплате на књиге Вука Караџића.¹⁶⁴ Њена мајка Персида рођена је у осјечкој племићкој породици Дука, која је своју племићку титулу добила од краља Фрање I у Бечу, 26. јула 1792. године.¹⁶⁵

С петнаест година Олга се удаје за адвоката Стевана Николића, који касније постаје краљевски државни адвокат у Осијеку. Нису имали деце. Изненада је преминула 1. марта 1880. године. Сахрањена је на осјечком Доњоградском гробљу. Запис са споменика гласи: „Својој премилој и незаборављеној верној љуби Олги Николић рођ. Атанасијевић првог марта 1890. у 19-ој години свога сретног брака. Неутјешними брачни друг Стеван Николић.”¹⁶⁶

Фото 15. Гробница породице Николић¹⁶⁷

¹⁶⁴ V. Dugački, *Hrvatski biografski leksikon*, knjiga 1, Zagreb 1983, 261.

¹⁶⁵ M. Kolar-Dimitrijević, *Hrvatski biografski leksikon*, knjiga 1, Zagreb 1983.

¹⁶⁶ Породична гробница Николића налази се лево од улаза на Православно гробље у Доњем граду. Подаци су преузети с надгробног споменика 2018. године.

¹⁶⁷ Аутор фотографије: Зоран Мишковић, Осијек (3. септембар 2018).

14.2. Оснивање задужбине

Након смрти своје супруге Стеван Николић се није више женио. У хроникама Српске православне цркве у Осијеку спомиње се већ 13. априла 1897. кад је даровао велики саг (ћилим) за олтар.¹⁶⁸

Са оснивањем задужбине започео је 8. новембра 1915. године. Његова имовина се тад састојала из једне двоспратне куће и једне приземне куће у Новом Саду, 99,5 јутара земље у Камендину и 2 јутра винограда у Осијеку, 10 штедионичких деоница у Новом Саду по 1.000 круна, 6 мађарских земљорастеретница у укупној вредности од 12.000 круна, 5 земљорастеретница Аграрне привредне банке у Будимпешти у вредности од 10.000 круна и 78 државних и приватних срећака у вредности од 20.000 круна.

Састављање опоруке поверио је адвокату Бранку Вујићу из Сомбора, а у Управу задужбине (Патронат) именовао је митрополита Димитрија Павловића, потом адвоката Бранка Вујића и осјечког протојереја-ставрофора Лазара Богдановића.¹⁶⁹ Бранка Вујића је сменио 1921. године, а на његово место именовао је инжињера Константина Чутуковића из Осијека.¹⁷⁰

14.3. Сврха задужбине

Задужбина је основана под називом „Заклада Олге Николић рођ. Атанасијевић, у Осеку”. Сходно овом називу направљен је и задужбински печат.

Према опоруци Стевана Николића, требало је заложити његове куће и земљу у Новом Саду за подизање кредита у износу од 125.000 до 135.000 круна, од чега је 110.000 круна требало утрошити на подизање српске православне цркве на месту његовог винограда у Осијеку. Остатак износа требало је утрошити за подизање стана свештенику при храму на истом земљишту, а зграду која је раније у винограду подигнута требало је преиначити за стан за црквењака и вртлара те стакленик.

Сви вредносни папири требало је да се уновче и уложе у банци, како би се убирала камата. Ову годишњу камату требало је користити за подизање православног храма ако износ од 110.000 круна није био довољан, а ако то није било потребно тај је износ требало давати у облику стипендија ученицима Српске гимназије у Новом Саду. Уколико се ова гимназија у Новом Саду затвори, износ од годишње камате требало је поделити сиромашној српској православној деци у Осијеку и Новом Саду на дан Св. Олге 11 (24). јула. Намештај из куће у којој је становао Стеван Николић, остављен је за опремање свештеничког стана.

Извршитељ опоруке био је обавезан да изврши подизање светог храма и остало наведено у опоруци, а уколико нешто новца преостане, требало га је предати српском патријарху на управљање.¹⁷¹

¹⁶⁸ *Хроника српске источ. правосл. цркве Осечке од г. 1881–1930*, књига 1, 11.

¹⁶⁹ Главни изводи из опоруке покојног Стевана Николића од 8. новембра 1915. године.

¹⁷⁰ Додатак 14. март 1921, под т. 1, у: Главни изводи из опоруке покојног Стевана Николића од 8. новембра 1915. године.

¹⁷¹ Главни изводи из опоруке покојног Стевана Николића од 8. новембра 1915. године.

Уколико извршитељ опоруке Константин Чутуковић, након процене трошкова градње цркве, висине прихода и могућности подизања зајма, процени како није могуће остварити вољу из опоруке, Николић одређује да се издохотка од имовине морају подмирити сви трошкови и дугови, а од остатка новца да се одржава гробница, и иметак ставити на располагање у научно-просветне сврхе.¹⁷²

До смрти Стевана Николића продате су некретнине у Новом Саду и нешто земље те је купљена кућа у улици насупрот Главне жељезничке станице у Осијеку. Непосредно пред његову смрт 1924. године, у опоруку је додата његова кућепазитељица Јохана Ухл. Њој је Стеван Николић из задужбине оставио доживотно издржавање у износу од 100 круна у злату годишње те доживотно уживање у винограду.¹⁷³

14.4. Управљање средствима и израда нових правила

Након смрти Јохане Ухл 8. децембра 1940. године, извршитељ опоруке Константин Чутуковић са осталим члановима Управе задужбине закључио је како није могуће од средстава задужбине подићи српско-православни храм те се прешло на извршавање друге сврхе задужбинског новца. Након подмирења трошкова парастоса, одржавања гробнице и управљања иметка, новац је стављен на располагање у научно-просветне сврхе.¹⁷⁴

Ипак, управљање овим средствима трајало је свега неколико месеци, односно све до проглашења НДХ и није познато је ли новац из задужбине коришћен у научно-просветне сврхе пре Другог светског рата.

Након почетка рушења српско-православног саборног храма 6. јануара 1942. године, градска власт је требала разрешити и судбину преосталих некретнина СПЦ у граду. Крајем 1942. године Константин Чутуковић је позван да пренамени стара правила ове задужбине и прилагоди их за потребе новог политичког поретка. Задужбина је задржала своје изворно име, а у делокруг је додато да се односи само на Велику жупу Барања с градом Осијеком.

Имовина задужбине је 1942. године обухватала: земљишни посед од 2 јутра с приземном економском зградом у Црквеној улици бр. 116 у Осијеку уписан у земљишној књизи ул. бр. 83 п. о. Осијек, некретнину уписану у земљишној књизи бр. 3133 у Улици краља Звонимира која се састојала из честице бр. 1584/10 и куће бр. 64/н/1395, која служи као свратиште и гостионица, гробницу с каменим спомеником у Доњем граду и готовину с другим вредностима. Вредност куће земљишта и зграде у Црквеној улици је процењена на 60.000 куна, а некретнине у Улици краља Звонимира на 360.000 куна.¹⁷⁵

¹⁷² Додатак 14. март 1921, под т. 4, у: Главни изводи из опоруке покојног Стевана Николића од 8. новембра 1915. године.

¹⁷³ Правила Закладе Олге Николић рођ. Атанасијевић, у Осијеку, бр. 1/н – 1942, Припис.

¹⁷⁴ Правила Закладе Олге Николић рођ. Атанасијевић, у Осијеку, бр. 1/н – 1942, Припис.

¹⁷⁵ Точка 3. Закладна имовина, у: Правила Закладе Олге Николић рођ. Атанасијевић, у Осијеку, бр. 1/н – 1942, Припис.

У Управу задужбине именовани су инж. Константин Чутуковић, адвокат Станко Хајдуковић и лекар Милан Чачиновић.¹⁷⁶ Сврха задужбине била је одржавање парастоса сваке године 13. марта уз помен покојника: Стевана Николића, Олге Николић рођ. Атанасијевић, Ане Николић рођ. Нешковић, Милана Нешковића, Петра Нешковића, Пере Атанасијевића, Јована Нешковића и Јелисавете Нешковић удате Стојановић. Од остатка прихода чланови задужбине требало је да одреде годишњу своту за научно-просветну сврху на начин:

„1. У износу до 3.000 куна набавиће књиге од најбољих хрватских књижевника, које су исане у одбојном и моралном духу, а које би се као награда раздијелиле ученицима или ученицама који су завршили основну школу у Осијеку те дјеци која су постојала одличан успјех у знаносима, а при томе су сирочад, деца рањених немоћника или сиромашних сина. О подјели књига одлучивало би равнаоштво школе.

2. Подијелиће на једној хрватској реалној гимназији у Осијеку 1.000 куна прве ученика или ученица, а који су на задњој (осмој) години те школе, а показали су релативно најбољи успјех из предмета физике и математике.

3. За једно јавно знанствено предавање у години, има се подијелиће награда од 2.000 куна оном предавачу, који би у краћим појезима и разумљиво, предочио најновије знање из подручја физике и филозофије.

4. Једном годишње на првој сликарској изложби хрватских сликара, сликар најбоље успановљене слике има се наградиће с 2.000 куна. Сходно средствима задужбине, ако ипонај односно уирава процијени да су у могућности, могу и ошкити слику.

Оцјена ученика, најбољих слика и књижевника, требали су оцјениће сјоразумно један изасланик жује Барања у Осијеку и један члан уираве задужбине.”

На ова правила пристали су 17. новембра 1942. године чланови Патроната задужбине инж. Константин Чутуковић и Станко Хајдуковић.¹⁷⁷ Правила су одобрена 16. јануара 1943. године, а одобрио их је жупан Стјепан Хефер у Осијеку.¹⁷⁸

14.5. Национализација задужбине и борба за њен повраћај

Након Другог светског рата у којем су трајно уништене горњоградска Српско-православна капела и Саборни храм Успенија Пресвете Богородице, осјечки свештеници који су се вратили из избеглиштва нису могли пуно тога учинити по питању повратка отуђене имовине.

¹⁷⁶ Точка 4. Управљање закладном имовином, у: Правила Закладе Олге Николић рођ. Атанасијевић, у Осијеку, бр. 1/н – 1942, Приепис.

¹⁷⁷ Точка 5. Извршење сврхе закладе, у: Правила Закладе Олге Николић рођ. Атанасијевић, у Осијеку, бр. 1/н – 1942, Приепис.

¹⁷⁸ Правила Закладе Олге Николић рођ. Атанасијевић, у Осијеку, бр. 558/1943, 16. 1. 1943.

Протојереј-ставрофор Лазар Мишковић спомиње како је Црква већ 26. августа 1955. године покренула питање ове задужбине и то из разлога јер није било нити потребе за подизање још једне цркве у Доњем граду из Задужбине Олге Николић пре Другог светског рата, а како се након рата отворила потреба за тим новцем јер се желела подићи нова црква на месту срушене. Он наводи како је Народни одбор Града Осијека одобрио евангелистима да обнове свој храм, Јеврејима да преузму синагогу и да је изнајме, а адвентистима у Загребачкој улици зидање нове зграде за своје потребе. Сходно томе и СПЦ је молила средства за подизање новог светог храма.¹⁷⁹

Питање имовине решавано је 25. априла 1956. године под бр. 7995/65, кад је Народни одбор Осијека, Одјел за привреду дозволио да се локал у Карацићевој улици бр. 64 може претворити у богомољу, те да се од тога дана СПЦ и Задужбина Олге Николић у заједници поновно усељавају у ту зграду. Чини се како су комунисти давањем ове некретнине СПЦ у Осијеку настојали што лакше решити питање подизања новог саборног храма, али и питање Горњоградске српско-православне капеле, која је постојала до 1941. године.

На челу Патроната су се 1956. године налазили Станко Хајдуковић, Константин Чутуковић и Душан Јеловац. Они су у Народном одбору Котара Осијек–Горњи град предочили приходе и расходе од задужбине, а у приходима треба истакнути да је уз некретнину у Карацићевој бр. 64, наведено и земљиште у Улици братства и јединства бр. 116.¹⁸⁰ Није познато да ли је Одбор задужбине решавао поврат целе имовине и пре 1956. године. Вероватно је да је Црква и пуно раније тражила своје старе фондације и задужбине, а да се процес одвијао постепено и с мањим успехом.

Ипак, СПЦ у Осијеку неће приступити оснивању капеле у кући у Карацићевој улици. О томе говори решење Комисије за порезне жалбе Котара Осијек у којем стоји да се Црква у Осијеку жалила на порез који је морала платити на доходак од ове некретнине за 1956. годину. Комисија је утврдила како у кући није богомоља и према томе СПЦ у Осијеку мора платити порез.¹⁸¹

Тих година кућа у Карацићевој 64 није била празна. Један део био је претворен у локал предузећа „Духан Ровињ“, у подруму се налазио ресторан „Колодворска рестаурација“, а постојало је и неколико станова са станарима. Црква је од њих убирала станарину, али их није могла иселити из ове куће. Зато се у овој кући није ни могла отворити импровизирана капела. Из трошкова је видљиво како СПЦ наставља испуњавати правила Закладе и тако одржава гробно место породице Николић те приређује годишњи парастос.¹⁸²

¹⁷⁹ Л. Мишковић, О представци од 26. августа 1955. год. за задужбину Закладе Олге Николић.

¹⁸⁰ Биланс је поднешен 13. марта 1957. године и на њој су потписани др Станко Хајдуковић, инж. Константин Чутуковић и Душан Јеловац, у: Заклада Олге Николић рођ. Атанасијевић, поднаша извјешће о раду са билансом из год. 1956. градском Народном одбору Одсека за Просвјету Осијек г. гр.

¹⁸¹ Решење поводом жалбе Закладе Олге Николић, из Осијека улица Карацићева кбр. 64, Комисија за порезне жалбе Народного одбора Котара Осијек, бр. 22.799, 1957.

¹⁸² Заклада Олге Николић рођ. Атанасијевић подноси извештај о раду у год. 1957. с билансом о приходу и расходу градском Народном одбору Одсек за просвјету у Осијеку Гор. град.

Земљиште и зграду у Улици братства и јединства бр. 116 Црква је дала у закуп Милошу Остојину 1956. године.¹⁸³ Увидом у пријаву пореза следећих година види се како СПЦ није могла плаћати порез држави па је Народни одбор Општине Осијек 1958. године доставио решење Милошу Остојину како закупнину треба да плаћа Народном одбору, а не СПЦ.¹⁸⁴

До 1960. године комунистичка власт променила је своју одлуку везано за отварање капеле у Караџићевој улици. Крајем 1961. градска власт је СПЦ у Осијеку понудила замену за кућу из Задужбине Олге Николић. Стога је градска власт 1. новембра 1961. Цркви доделили једносратницу у Радићевој улици бр. 34 („вила Гилдо”), у чијем се приземљу до тада налазио Млечни ресторан.

Црквени одбор на челу с Душаном Радановићем и протојерејом-ставрофором Лазаром Мишковићем није се слагао с одузимањем ове задужбинске куће и доделом друге „нецрквене” некретнине. Црква је и даље тражила решење за своју имовину из Српско-православне капеле, која је постојала у Гундулићевој улици у Горњем граду, а која је демолирана 1941. године. Разлог је био број верника у Горњем граду који је захтевао још једну православну богомољу. Црква је ипак прихватила овај нови простор и 1. новембра 1961. године у њу се уселио новопостављени парох а 2. новембра осјечки протонамесник Петар Самарџија. Убрзо су започели и радови на адаптацији и прилагођавању простора за црквене потребе.¹⁸⁵

Чланови управе Задужбинског патроната промениће се 1983. године кад ће се у Управи наћи протојереј-ставрофор Лазар Мишковић и адвокат Бранивој Димитријевић. Димитријевић је тако истраживао питање куће и земљишта у Улици братства и јединства 116, наводећи како се у старим земљишним књигама кућа на бр. 3170 води као власништво задужбине, а у новим књигама задужбина се не спомиње. Он даље наводи како кућом на земљишту од 233 квадратна метра од октобра 1980. године управља СПЦ у Осијеку, а која убире малу станарину и подмирује друштвене обавезе куће и поседа. Међутим, 18. марта 1983. године Комисија Комитета за урбанизам и комуналне послове Осијека донела је одлуку да сруши кућу због лошег стања кад осигура нови стан за станара, а да се на западном делу парцеле омогући прилаз суседним станарима и њиховим кућама. Са овом одлуком су се сложили чланови Патроната задужбине.¹⁸⁶

Црква све до 1991. године није успела да на адекватан начин реши питање имовине из ове задужбине. Ратна догађања 1991–1995. су цео процес додатно одгодили, те се он и данас налази у нерешеним имовинско-правним односима.

¹⁸³ Порезна пријава за приходе од зграда, друге имовине и имовинских права за 1956. годину, Заклада Олге Николић рођ. Атанасијевић – Пријаву поднаша: инж. Коста Чутуковић Осијек г. г. Трг. Огњена Прице 4, Осијек, 28/1 1957.

¹⁸⁴ Решење за забрану, Народни одбор Општине Осијек, Секретаријат за финансије број: 04-26/55-1958. -7-КМ, Осијек, 30. 1. 1958.

¹⁸⁵ *Лешојис Српске православне цркве у Осијеку 1960. год.* (1. августа 1958 – 28. јуна 1965).

¹⁸⁶ Писмо адвоката др Бранивоја Димитријевића упућено Лазару Мишковићу, члану Патроната Закладе пок. Олге Николић, Осијек, 22. марта 1983.

15. ЗАДУЖБИНА ИРЕНЕ МУАЧЕВИЋ

15.1. Биографски подаци

Ирена племенита Муачевић рођена је 1861. године у породици Гавела. Удала се за Осјечанина Перу Муачевића. У браку с њим имала је троје деце: Бранка, Ђорђа и Љубицу. Преминула је након дуге болести 7. јануара 1920. године и сахрањена је на Доњоградском гробљу. О Ирени Муачевић новине пишу: „Покојна је била изображена госпођа, а ради своје доброте срца на далеко поштована.”¹⁸⁷

15.2. Оснивање задужбине и њен рад

О раду и животу ове Осјечанке сачувано је јако мало података. Она је 1897. године дала значајан новчани прилог за рад Српске женске добротворне задруге у Осијеку, а потом је учествовала у оснивању Српског ђачког друштва „Бранково коло”.

Са оснивањем задужбине Ирена Муачевић започела је након оснивања овог друштва. Задужбина је обухватала књиге за библиотеку овог друштва, које су требале бити на располагању ученицима. Тачна година када је приступљено оснивању није познато, али се вероватно радило о периоду до Првог светског рата. Након 1918. године она је из задужбине поклонила фонд књига Српско-православној црквеној општини у Осијеку, која је преузела бригу за намену књига и њихово издавање.¹⁸⁸ Ове књиге су потом прикључене фонду Српске читаонице Доњи град, која је деловала при Српско-православној црквеној општини све до проглашења НДХ.

16. ЗАДУЖБИНА НИКОЛЕ И ЉИЉАНЕ ЛУЈАНОВИЋ

16.1. Биографски подаци

Страдање српске заједнице у Осијеку током Другог светског рата те рушење Саборне цркве у Доњем граду, и демолирање Горњоградске српско-православне капеле оставили су велику празнину у верском животу осјечких Срба. Промена друштвеног састава и уређења у комунистичкој Југославији допринела је пропадању грађанског сталежа међу Србима у Осијеку. Међу њима су били и Никола и Љиљана Лујановић.

Биографски подаци о овим задужбинарима врло су оскудни. Милорад Мишковић наводи како је Никола Лујановић као генерал премештен у Осијек за време Краљевине Југославије, где се оженио и трајно настанио. Завршетком Другог светског рата, његова супруга Љиљана и он остају да живе у

¹⁸⁷ *Сјража*, Осијек, 2 (7. јануара 1920), 3.

¹⁸⁸ *Сјража*, Осијек, 5 (12. јануара 1920), 3.

Осијеку, када су се окренули Црквеној општини и када су почели да подржавају подизање новог саборног храма 60-их година XX века.¹⁸⁹

16.2. Оснивање задужбине и њена намена

Након смрти Николе Лујановића, Љиљана Лујановић је приступила писању опорукe и оснивању задужбине 1958. године. Она је оставила две уложне књижице Комуналне банке у Осијеку Српско-православној црквеној општини у Осијеку-Доњи град. Од новца који се налази на књижицама требала се основати задужбина под називом „Задужбина генерала Николе С. Лујановића и његове супруге Љиљане из Осијека”.¹⁹⁰ Као чланови Управе Задужбине именовани су њена мајка или тетка, инж. Јосип Хорват и проф. Милена Хорват.¹⁹¹

Задужбински новац је потом стављен на располагање Одбору за подизање Саборног храма у Доњем граду. На темељу доприноса подизању новог Успенског храма, супружници Лујановић су уврштени и међу црквене ктиторе у Осијеку.¹⁹²

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

*Dr med. Zoran MIŠKović*¹⁹³
Osijek, Croatia

ENDOWMENTS AS A FACTOR IN CONSERVATION OF SERBIAN NATIONAL IDENTITY IN OSIJEK

SUMMARY: The endowments of Serbs in Osijek were first noted in the second half of the 19th century when Osijek was dominated by the German-Hungarian influence, which contributed to assimilation. According to the archive belonging to Serbian Orthodox Church in Osijek and private archive of a Serbian orthodox priest (protojerej-stavrofor¹⁹⁴) Lazar Mišković, there have been 16 endowments of the Osijek Serbs from the middle of the 19th century up to now. The first endowment was established by Osijek trader Đorđe Kostić in 1873 and it was dedicated to the Serbian Orthodox chapel at the cemetery and scholarships for the local Serbian elementary school students. Among other endowments, cultural-religious elements were predominant and the founders established them in order to help the students and poor Serbs and to strengthen the cultural-religious work of the Serbian Orthodox Church in Osijek. With the help of these endowments, the Serbian Orthodox Church municipality had the access to funds needed to invest in the Serbian elementary school, for scholarships for its students and to help Serbian cultural societies in Osijek. In this way, the national, religious and cultural identity of the Serbian society was preserved in a city where Serbs were minority. After the

¹⁸⁹ *Лейшойис Св. Успенског храма у Осијеку* (12. августа 1965 – 30. децембра 1975).

¹⁹⁰ Опорука Љиљане и Николе Лујановића, Осијек, 2. фебруара 1958.

¹⁹¹ На опорукe су потписани Љиљана Лујановић и сведоци инж. Јосип Хорват и проф. Милена Хорват.

¹⁹² Попис ктитора и приложника Св. храма Успенија Пресвете Богородице у Осијеку 1961. године, у: *Лейшойис Св. Успенског храма у Осијеку* (12. јула 1965 – 30. децембра 1975).

¹⁹³ E-mail : zoran.miskovic3@gmail.com

¹⁹⁴ Archpriest – cross-bearer

Independent State of Croatia was established in 1941, all endowments of the Serbian Orthodox Church in Osijek were confiscated and in this way the process of elimination of the Serbian Orthodox Church municipality and its cultural-educational activities had begun. After the Second World War, the communist government granted tenant rights for the properties from the Jovan Lalošević, Olga Nikolić and Jelisaveta Vukašinović endowments. In that way, the Church had lost full access to these properties. After the war from 1991 to 1995, the new political system did not accelerate the return of nationalized Church property. Today, only the property-legal relationships of the Jelisaveta Vukašinović endowment are resolved and currently it is now and again being managed by the Serbian Orthodox Church in Osijek.

KEYWORDS: Serbian endowments, fight against assimilation, Osijek, Osijek Serbs, confiscated property

Др Душан М. ИЛИЈИН¹
БШ „Лујо Давичо”, Београд, Србија

ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКА ПОЗАДИНА
ЈУГОСЛОВЕНСКОГ НЕПОТПИСИВАЊА УГОВОРА
О МИРУ СА АУСТРИЈОМ У СЕПТЕМБРУ
И НОВЕМБРУ 1919.

САЖЕТАК: Текст се бави везом између ратне одштете Србије после Првог светског рата и финансијских обавеза произишких из њеног уједињења са западним југословенским покрајинама, као деловима бивше Аустроугарске монархије. На примеру непотписивања уговора о миру између Краљевине СХС и Аустрије због неприхватљивости предложеног начина откупа државних добара бивше Монархије и плаћања савезницима „трибута за ослобођење” из ратне одштете Србије, приказан је значај финансијских питања у уговорима о миру, као и доследност југословенске одштетне политике пред захтевима великих сила.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Конференција мира, делегација Краљевине СХС, ратни дугови, откуп државних добара, Аустроугарска, либерациони трибут, јунски аранжман

Поводом утврђивања услова за продужење примирја у марту 1919. године, Француска је у Комисији за пристаништа, путеве и железнице на Конференцији мира поднела предлог да се земљама пораженим у Првом светском рату уведу знатна финансијска оптерећења, нарочито на железницама. У основи овог предлога била је идеја о јединственој материјалној одговорности свих територија поражених земаља. У исто време, Чехословачкој и Пољској, као деловима бивше Аустроугарске монархије, омогућено је по том основу одлагање финансијских обавеза до 1926. године. Предлогом је отворено и питање статуса бивших аустроугарских области које су ушле у састав Краљевине СХС.²

Анте Трумбић, министар спољних послова Краљевине СХС и југословенски делегат у наведеној Комисији, затражио је изузеће за југословенске

¹ E-адреса: dilijin@eunet.rs

² Bogdan Krizman, Bogumil Hrabak, *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919/1920*, Beograd 1960, 70–72; Велизар Јанковић, *Уговор о миру и наша ошптећа*: (конференција одржана у Клубу београдских радикала 12-Х-1919), Београд 1920, 19–20, 55–56.

крајеве. Међутим, сви други чланови Комисије били су против, те је његов захтев одбијен. Неповољан исход Трумбићевог покушаја изазвао је различите реакције у југословенској делегацији. За Јосипа Смодлаку, хрватског политичара из Далмације и делегата на Конференцији мира, то је било упозорење да савезници Краљевину СХС сматрају „за непријатељску земљу у погледу територија које су до сада биле делови Аустроугарске”. Миленко Веснић, дипломата Краљевине Србије и вишегодишњи посланик у Паризу, мислио је „да од ових одлука не треба имати бојазни”, јер се Краљевина „неће сматрати као непријатељска, те ... се ове мере неће на (њу) применити”. Као шеф југословенске делегације, Никола Пашић се изјаснио за француски пројекат само условно – тј. ако се Краљевини СХС призна статус који је био предвиђен за Чехословачку и Пољску.³

Када је убрзо потом почела припрема мировног уговора са Аустријом, Савет четворице прихватио је француску замисао о јединственој материјалној одговорности као принцип у поступку финансијске ликвидације бивше Аустроугарске монархије, али је одлучено да се само „Немачка, Аустрија и Мађарска имају сматрати и третирали као непријатељи, а остали народи некадашње двојне монархије – не”. Према истој одлуци, они не би плаћали нити на друге начине сносили велике терете рата, али не би добили ни ратну одштету. Великим силама је, међутим, било „врло незгодно” да наплате огромну одштету „ако од целе бивше Аустроугарске остану само Мађарска и Аустрија да саме сnose све терете”, јер оне „ни у ком случају” нису биле у могућности да исплате „све што треба стара монархија да плати”.⁴ Тако је цела Аустроугарска у границама из 1914. године проглашена „за дужника за накнаду штете”, а сва њена имовина, без обзира где се налазила, узета је као гаранција репарационог дуга ако Аустрија и Мађарска не би биле у стању да га исплате.⁵

Без обзира на то што остали народи бивше Аустроугарске монархије нису третирали као непријатељи, велике силе су сматрале да би било оправдано да они својим великим савезницима олакшају да дођу до што већег дела своје одштете, због чега је одлучено да све бивше аустроугарске области плате контрибуцију у корист јединственог савезничког Репарационог фонда. Као основа за утврђивање тих обавеза узети су: вредност аустроугарских државних домена (шума, рудника, железница итд), предратни и ратни дугови Монархије и штетне финансијске последице рата (папирни новац, инвалиднине и др.). „За Србију и остале земље које су се прошириле распадом Аустро-Угарске монархије, а уједно (су) има(ле) право на репарацију”, предложено је „да се од њихових будућих потраживања одмах имају одбити сви дугови нових области, а за остатак свог потраживања (су) има(ле) чекати толико времена колико је потребно другим оштећеним државама да сразмерни део добију из заједничког репарационог фонда”.⁶

³ В. Krizman, В. Hrabak, *nav. delo*, 70–72.

⁴ В. Јанковић, *нав. дело*, 19–20, 46–47.

⁵ Ратна штета причињена нам од Немаца и њена накнада, К. Стојановић – Ст. Протићу, Париз, 3. мај 1919, 4 (Архив Југославије, у даљем тексту: АЈ, 336, 78, II, /411/).

⁶ „Резултат последњих преговора у Паризу о накнади штете”, Архив САНУ, Оставштина Косте Стојановића, 13620/13; В. Јанковић, *нав. дело*, 42–50.

Према међународном праву, откупљивање државних добара (домена) није до тада било познато као обавеза за државе које преузму део „какве територије”. Међутим, због огромних ратних штета и издатака великих сила „нашло (се) да су домени згодна монета”, која ће им омогућити да од бивше Аустроугарске остваре што већу наплату. „То је била америчка идеја, америчка теза, коју је одмах прихватила и Енглеска”, а процену вредности државних добара бивше Аустроугарске требало је да обави Репарациона комисија. Овај износ имао се преко уговора о миру са Аустријом и Мађарском евидентирати као део масе заједничког Репарационог фонда и рачунати као да су оне за толико отплатиле део ратне одштете која им је одређена.⁷ Пошто је Репарациона комисија у случају Краљевине СХС тек требало да процени биланс дуговања њених западних области, с једне стране, а с друге стране потраживање Краљевине Србије по основу ратне штете, Конференција мира је незванично, „преко једног нашег главног делегата”, понудила Краљевини као решење упрошћени „симплифицирани” поступак ликвидације финансијских обавеза „у виду брзе компензације”, уз „активни салдо” од око пола милијарде франака⁸.

Почетком јуна 1919. године, Врховни савет је питање компензације дуговања и потраживања наследница Аустроугарске монархије регулисао посебним финансијским споразумом („јунски аранжман”), који је чинио целину са аустријским мировним уговором. Аранжман је укључивао и износ тзв. „либерационог трибута”, тј. „добровољни” прилог савезницима за ослобођење бивших аустроугарских подручја у износу од 1,5 милијарди франака. У плаћању ове обавезе требало је да заједнички учествују Чехословачка, Пољска, Италија, Румунија и Краљевина СХС. Удео југословенске краљевине за њене западне области процењиван је на 200–300 милиона франака, а висина учешћа у либерационом трибуту одређивала се на основу пореске снаге сваке од ових земаља. Обрачун, начин и рокови плаћања били су регулисани члановима 4 и 5 споразума. Према члану 4, на пример, државе код којих је износ дуговања за ослобођење и откупа државних добара био већи од износа који је требало да приме на име репарација, морале су да за ту разлику издају обвезнице, на које до 1. јануара 1926. године није рачуната камата. Од тада па до краја 1930. плаћало се „5% камате без отплате главнице”, а од 1. јануара 1931. плаћала се и главница, у двадесет пет годишњих рата, до потпуне исплате 31. децембра 1955. године.

Члан 5 споразума предвиђао је тренутну компензацију дуговања и потраживања за све земље наследнице Аустроугарске монархије.⁹ Југословенска економско-финансијска секција сматрала је да је он „убиствен за Србију”.¹⁰ Јер, дуг Краљевине СХС према Репарационом фонду био је њиме дефинисан као аконтација (аванс), односно као да је њој већ исплаћен део српске ратне

⁷ *Исјо*, 46–49.

⁸ *Исјо*, 52–53.

⁹ Аранжман о доприносу трошкова за ослобођена подручја бивше Аустрије, Број 7.421, Председнику конференције Мира, Париз, 30. новембар 1919, стр. 1–3, АЈ, 336, 40, II, (7.421); В. Јанковић, *нав. дело*, 50–51; „Резултат последњих преговора у Паризу о накнади штете”, Архив САНУ, Оставштина К. Стојановића, 13.620/13.

¹⁰ К. Стојановић – Н. Пашићу, Париз, 14. јануар 1920, 2, Архив САНУ, Оставштина К. Стојановића, 13.622.

одштете,¹¹ што је практично значило губитак права на одштету из Репарационог фонда на неодређено време. На пример, „ако би дуг нових крајева био трећина српског потраживања, онда би Србија са Црном Гором за преостале две трећине својих потраживања из заједничког савезничког репарационог фонда дошла на ред тек кад би из њега Енглеска, Француска и Италија намириле... трећину њихове тражбине”.¹² Овакво стање могло се притом одужити на неодређени број година.¹³

Економски експерти у југословенској делегацији сматрали су да „начело продужене отплате”, изражено у Члану 4 финансијског аранжмана, захтева једнаку примену на све „државе код којих тражбина за репарацију надмашује дуговину за ослобођење и откуп државних добара”, те да би било „неправедно кад би државе које су највише претрпеле у иметку и крви... морале да трпе још и ту штету да плаћају одмах своја дуговања, и то на рачун репарација”. Према њиховом мишљењу, Члан 5 требало је тумачити тако „да се не компензира одмах цео износ дуговања по основу ослобођења и откупа јавних добара, него да се компензирају само они износи који се имају сматрати доспелим у смислу начела изражених у чл. 4. јер је уз јединствено начело компензације... морало постојати и јединствено начело доспевања дуговања”.¹⁴

Коста Стојановић, председник економско-финансијске и саобраћајне секције у југословенској делегацији, заступао је мишљење да „против оваквог решења великих сила треба да се дигне цела наша земља”. Велизар Јанковић, пак, упозорио је да „Србија очекује милијарде за претрпљену штету”, а да ће је савезници оваквим решењем „руинисати”, због чега би се морала побунити цела држава и „направити аларм, као што је то чинила и Белгија”. Делегација је стога предложила да у Париз дођу председници југословенске скупштине и владе, па да се ради побољшања услова отплате дуга „учини апел на савезнике”. Стојан Протић, председник владе, сматрао је компензацију правно неизводљивом, изјавивши: „Држава је само мандатар грађана, право на одштету је право појединих грађана, према томе не може држава тражити компензацију на рачун својих грађана на што није овлашћена”. Велизар Јанковић је закључио да би и у том случају „грађани нових територија морали плаћати одштету грађанима Србије, што би имало и врло рђавог политичког утицаја”. Јосип Смодлака је истакао да је „откуп домена највећа неправда која се држави чини”, али и да би одбијање плаћања великим силама за ослобођење било узалудно.¹⁵ Из тих разлога, одлучено је да се компензација не прихвати, а ако би на њу ипак морало да се пристане – да не буде спроведена кроз уговор о миру са Аустријом, у виду коначног износа (салда), већ кроз „плаћања и примања” Краљевине СХС, наведена „тачно у цифрама”.¹⁶

¹¹ „Одштета Србији – шта је постигнуто у Паризу”, *Политика*, XV, Архив САНУ, Оставштина К. Стојановића, 13.620/13-2.

¹² „Резултат последњих преговора у Паризу о накнади штете”, Заоставштина К. Стојановића, 13.620/13.

¹³ „Одштета Србији – шта је постигнуто у Паризу”, Заоставштина К. Стојановића, 13.620/13.

¹⁴ Аранжман о доприносу трошкова за ослобођена подручја бивше Аустрије, председнику Конференције мира, Париз, 30. новембар 1919, 2–3, АЈ, 336, 40, II (7.421).

¹⁵ B. Krizman, B. Hrabak, *nav. delo*, 145–147, 153.

¹⁶ *Isto*, 145–147.

Савет четворице, међутим, остао је при „идеји компензације”, с тим да се Србији остави салдо између 0,5 и 1,5 милијарде франака. Француски делегат Лушер објаснио је југословенским делегатима да нису обавезни да прихвате овај предлог, али да је то, према његовом мишљењу, најповољније за Краљевину, чији тежак материјални положај није порицао. Њене финансијске обавезе у виду предратних и ратних дугова Србије, аустроугарских новчаница, терета западних области и др. процењивао је на око 30 милијарди франака, тврдећи „да то није много кад се узме у вид терет великих сила, а нарочито Француске”.¹⁷

Иако је крајем јуна 1919. године изгледало да је Савет четворице одустао од идеје „салда”, Врховни савет је 27. јуна саопштио да ће Чехословачка, Румунија, Пољска и Краљевина СХС платити трибут за ослобођење у укупном износу од 1,5 милијарде франака у злату, с тим што још није било утврђено како ће овај износ бити подељен. Постојао је предлог да Чехословачка плати половину, а другу половину остале три државе, при чему би југословенски део износио „до 200 милиона”.¹⁸ Мотивација за увођење трибута била је иста као и у случају откупа домена: финансијски извори поражених земаља нису били довољни да обезбеде исплату ратне штете оних земаља које су поднеле највећи финансијски терет рата. У том смислу, трибут за ослобођење представљао је решење које је изумела Конференције мира у Паризу.¹⁹

Немоћна пред Врховним саветом, Делегација Краљевине СХС послала је у Београд двојицу економских експерата, Велизара Јанковића и Велимира Бајкића, с налогом да влади поднесу извештај о овим питањима и предложе да престолонаследник посети Париз, како би се лично укључио у њихово решавање. Најпре је допUTOвала југословенска делегација, предвођена председником владе Стојаном Протићем, омогућивши да се разјасни тренутна позиција у преговорима и формулишу будући циљеви одштетне политике. Стојан Протић је на седници Делегације, одржане 30. јуна, рекао: „Самим тим што Србија има да прима, а нови крајеви да плаћају, компензација у основи постоји... За нашу државу је најпрече да се одштета прими што брже. Ако би савезници пристали да нам салдо повећају на 5–6 милијарди, ми би смо се могли задовољити, с тим да примимо одмах нешто у новцу, а нешто у натури”. Србија би тако могла започети своје привредно опорављање.²⁰

Приликом посете француском председнику Жоржу Клемансоу изасланици југословенске владе изразили су незадовољство постојећим решењима у вези финансијског односа између Краљевине и великих победничких земаља. Међутим, и поред свих напора југословенских представника велике силе су остале одлучне да „финансијски аранжман о дуговању нових области и о тренутном компензовању тог дуговања на рачун (репарационог) потраживања Србије и Црне Горе одрже на снази”.²¹ У наредна два месеца Савет четворице није излазио у сусрет југословенским потраживањима.²²

¹⁷ *Isto*, 153.

¹⁸ *Isto*, 158.

¹⁹ В. Јанковић, *нав дело*, 50–51.

²⁰ В. Krizman, В. Hrabak, *нав. delo*, 153, 159–160.

²¹ „Резултат последњих преговора у Паризу о накнади штете”, Архив САНУ, Заоставштина К. Стојановића, 13.620/13.

²² К. Стојановић – Н. Пашићу, Париз, 14. јануар 1920, 2, Архив САНУ, Заоставштина К. Стојановића, 13.622.

Упоредо са овим сукобом, између југословенске владе и Савета четворице трајао је и спор око клаузула о заштити мањина у уговору о миру са Аустријом. Чланом 59 пројекта уговора (у коначној редакцији чл. 51) било је предвиђено да „Држава Срба, Хрвата и Словенаца прими одредбе које главне Савезничке и Удружене силе буду сматрале за потребно ради заштите у држави Срба, Хрвата и Словенаца интереса оних становника који се разликују од већине становништва било расом, језиком или вером и пристаје да те одредбе уђу у уговор са главним Савезничким и Удруженим силама...”²³ Југословенска делегација је предложену формулацију тумачила као неограничено право страног мешања у унутрашње односе и нарушавање суверенитета државе, обавестивши Конференцију да је то за Краљевину СХС неприхватљиво. Амерички председник Вудро Вилсон, пак, предочио је југословенским делегатима да питање националних мањина има за велике силе посебан значај, „да су велике силе водиле рат” и носиле га „на својим леђима”. Напокон, оне морају и да осигурају мир, ради којег је потребно заштитити мањине, које су, као потлачене, и биле повод рату.²⁴

Трагајући за решењем у вези питања мањина, Савет четворице је почетком септембра понудио посебну Конвенцију којом се „из режима заштите мањине изузимају Стара Србија и Македонија”, што је довело до новог незадовољства и сучељавања у југословенској делегацији. Влада у Београду наложила је Делегацији да инсистира на измени члана 51 уговора са Аустријом, али како велике силе нису пристајале на даља попуштања, југословенска делегација нашла се пред дилемом: да ли да прихвати или да одбије предлог.²⁵

Потписивање уговора о миру са Аустријом било је заказано за 10. септембар, а југословенски делегати су увече 8. септембра још увек расправљали „какво мишљење да пошаљу влади... пошто се није успело да се измени Конвенција о миноритету”. Током дана, Никола Пашић и Миленко Веснић су о спорном члану 51 и измени Конвенције разговарали са енглеским дипломатом Нилом Балфуром. Осим тога, Миленко Веснић је два пута посетио главног начелника француског Министарства спољних послова Бертлоа, кога је Врховни савет овластио за преговоре с Краљевином, а заједно са Николом Пашићем ишао је и код америчког представника Полка, који им је поновио да Вудро Вилсон „полаже јако на заштиту мањина”, те да ће његов положај бити ослабљен ако Краљевина одбије потпис. Управо отуд, није видео начин како би јој могао помоћи. Бертло је сматрао да би за Краљевину могло да буде „врло опасно” ако одбије потпис, „јер би то могло довести и до других промена у уговору с Аустријом – на пример, да се (отцепљене) области не уступају (југословенској) држави већ савезним и удруженим силама”.²⁶ Већина опуномоћених делегата сматрала је да југословенска влада треба да преиспита своју одлуку о мањинама, јер је њено „супротстављајуће држање” доводило у питање најбитније интересе државе. Како Делегација није била спремна да уговор потпише без владиног одобрења, а делегати уз то били подељени у ставовима, њихова мишљења послата су исте вечери влади на оцену.²⁷

²³ Andrej Mitrović, *Jugoslavija na Konferenciji mira: 1919–1920*, Beograd 1969, 200.

²⁴ B. Krizman, B. Hrabak, *nav. delo*, 180–181.

²⁵ A. Mitrović, *nav. delo*, 202–203; B. Krizman, B. Hrabak, *nav. delo*, 176–177, 180–182.

²⁶ *Isto*, 182.

²⁷ *Isto*, 183; A. Mitrović, *nav. delo*, 202–203.

Владин одговор из Београда стигао је у Делегацију 10. септембра, када је церемонија потписивања уговора о миру са Аустријом у Сен-Жермену била већ завршена. Влада је саопштавала да је на основу претходних извештаја очекивала „да ће питање поћи на боље”, јер би иначе већ дала оставку. Упутство је гласило: „Ако одлагање потписа неће бити сматрано као непотписивање, и ако се одлагањем потписа не излажемо опасностима... онда одложите потпис да би од нове владе могли добити налог. Иначе потпишите”. Делегација је, међутим, већ обавестила Жоржа Клемансоа да не може потписати уговор, „јер још нису стигле инструкције владе”.²⁸ Из Секретаријата Конференције мира су стога 11. и 12. септембра стигли поновљени позиви југословенским делегатима да прихвате мировни уговор са Аустријом, али је влада из Београда послала упутство „да (се) никако не оставља утисак да ће се после противљења ипак попустити”.²⁹ Југословенска делегација је напokon у септембру одбила потписивање уговора са Аустријом због анекса о миноритетима. „Под сугестијом да су разлози непотписивања уговора само због анекса о правима етничких мањина било је: јавно мњење, влада у Београду и Секција економско-финансијска”.³⁰

Престолонаследник Александар тражио је да Никола Пашић и Анте Трумбић, а по могућству и Јосип Смодлака, „одмах дођу у Београд на референсање о члану 51”. С њима је 17. септембра отпутовао за Београд и Отокар Рибарж.³¹ У Париз су се вратили одвојено, у другој половини октобра, с овлашћењем да делегација „потпише уговор (са Аустријом) и конвенцију (о заштити мањина) без промене”, како је наведено у тексту Сенжерменског уговора од 10. септембра. Влада је својим пуномоћјем од 20. октобра овластила Делегацију да прихвати још неколико обавеза: 1) уговор на основу кога се Краљевина СХС, „заједно са Чехословачком, Пољском и Румунијом обавезује платити 1,5 милијарду у злату у име прилога за трошкове ослобођења”; 2) уговор о регулисању „односа између држава које су настале из Аустроугарске или су добиле територије; 3) уговор с Бугарском; 4) уговор о емиграцији; и 5) уговор о трговини оружјем.³² Влада је донела закључак да би штета по државу од одлагања потписа уговора могла бити много већа од оне коју представљају обавезе у уговору са Аустријом и о заштити мањина. На ревизију владиног става утицала је, између осталог, изјава француског отправника послова у Београду да би се непотписивањем уговора могла довести у питање и сама егзистенција државе.³³

Међутим, када је 27. новембра Краљевина СХС трабало да потпише уговоре о миру са Аустријом и Бугарском, велике силе су ово условиле прихватањем „финансијског аранжмана” из јуна месеца. Делегацији и влади Краљевине није било познато да финансијски уговор о компензацијама представља

²⁸ B. Krizman, B. Hrabak, *nav. delo*, 183–184.

²⁹ A. Mitrović, *nav. delo*, 204–205.

³⁰ К. Стојановић – Н. Пашићу, Париз, 14. јануар 1920, 2, Архив САНУ, Заоставштина К. Стојановића, 13.622.

³¹ B. Krizman, B. Hrabak, *nav. delo*, 185.

³² Isto, 187, 194; A. Mitrović, *nav. delo*, 206.

³³ B. Krizman, B. Hrabak, *nav. delo*, 187; A. Mitrović, *nav. delo*, 205–206.

целину са аустријским мировним уговором.³⁴ За то су сазнали тек 24. новембра, када је Делегација примила обавештење од Секретаријата Конференције да уговор о трибуту од 1,5 милијарде „стоји у тесној вези са уговорима о миру са Аустријом, Бугарском и о миноритетима – и да делегација има да све те уговоре потпише као целину”. Анте Трумбић је тада објаснио Делегацији да је током посете Београду, на владиној седници од 20. октобра, „реферисао о уговору о трибуту од 1,5 милијарде и да је инструкцијама владе Делегација овлашћена да (тај уговор) потпише”. На основу таквог закључка Никола Пашић је 25. новембра обавестио Конференцију „да ће Делегација потписати уговор о миру са Аустријом и остале уговоре”, који су с њим повезани. Истог дана поподне стигао је позив из Секретаријата конференције да овлашћени југословенски делегати дођу наредног дана у 17 часова да потпишу изјаву да се Краљевина СХС „придружује осталим државама потписницама уговора о миру са Аустријом и осталих уговора који с њим чине целину”.³⁵

Међутим, убрзо потом, у Делегацију је стигао телеграм из Београда којим је краљевска влада поручила „да њене инструкције од 20. октобра треба тако разумети да она не даје овлашћење за потпис уговора о трибуту од 1,5 милијарде све док је он редигован тако да се потраживање Србије за одштету компензира са плаћањима наших нових територија за ослобођење. На тај начин краљевска влада забрањује делегацији да потпише овај уговор о трибуту јер је остао са том стилизацијом да се изврши поменута компензација”.³⁶

„Инструкције од 20. октобра остају недиране” гласило је владино упутство. „Не повлачи се од њих ни једна реч. Делегација има овлашћење потписати обавезе о контрибуцији од милијарде и по. То ваља одстранити из даље дискусије као неоспорно. Реч сада јесте и има да се води искључиво о предмету који третирају чланови 3, 4, и 5 пројекта Уговора о компензацијама. Тај предмет није био предмет одлука Владе. Говорено је и одлучено само о милијарди и по. Принцип компензације, управо начин њеног извођења у члановима 3, 4 а поглавито 5 био је предмет наше узбуне и отпора... Ко зна... колико је Србија опустошена и испражњена, тај зна колико мора бити упорно наше настојавање да се накнада штете Србији не одложи на неодређено време. А члан 5 тако је одлаже. Србији треба помоћ, да се успостави; та помоћ је права кад се брзо даје”. Будући да је Србија према члану 5 требало да почне с примањем ратне одштете последња, после Италије, Белгије, Француске, Енглеске и Америке, у наставку је истакнуто: „Нека се замисли само таква ситуација. Ко сме у таквој ситуацији примити обавезу плаћања предратних, ратних и осталих дугова, која се неће моћи испунити ако се Србија, тако битни део наше државе, остави низ година као привредни инвалид, сама себи. Примити такву ситуацију, па помоћ Србији резервисати из неког зајма који би закључила цела наша држава, значи једну неизвесност и једну опасност. Да се покрије четвртина њене штете, требају милијарде; а ко ће их данас позајмити и под којим условима? Ми то не видимо, а ако би се ко и нашао,

³⁴ „Резултат последњих преговора у Паризу о накнади штете”, Архив САНУ, Заоставштина К. Стојановића, 13.620/13.

³⁵ В. Krizman, В. Hrabak, *nav. delo*, 194–195.

³⁶ *Isto*.

учинио би (то) под условима који би значили жртву привредне слободе читаве наше земље. То је дакле и неизвесност и опасност у одзиву, који би имала на процес уједињења наших племена и покрајина, злонамерна лозинка да Србија није дошла са ослобођењем, већ са наметом и да друге покрајине и племена морају да стењу под теретом због Срба и Србије. Ви то реците пријатељима. Ко жели наше консолидовање и у чијем је оно интересу, нека нас не гура на тај пут... Молимо да се каже да наш народ није никад замишљао овакву награду своје лојалности. Савезници и пријатељи не могу сада у последњем моменту присећати се, па везивати за потпис политичких уговора потпис једне конвенције чисто рачунског и новчаног карактера... Потпис поменутих одредаба Уговора о компензацијама, без измена и резерви, за нас није но немогућност. Ми предпостављамо сад лојално изјавити својим пријатељима да смо ми неспособни носити терете који нам се намећу... Без накнаде, и то брзе, Србија ће клонути. Ми смо мерили речи када то кажемо и нека их Делегација пријатељима, као такве саопшти”.³⁷

Владино објашњење било је последица интервенције Косте Стојановића, који се тада налазио у Београду. За њено овлашћење „о анексу о једној и по милијарди којим се трансферисане области оптерећују на име либерационог дуга” он је сазнао тек после 24. новембра, када је постао министар у другој влади Љубе Давидовића. Тада је од Драгутина Протића, који је ову вест прочитао у француским новинама, чуо да ће Краљевина СХС „потписати аранжман о компензацији”, док је овлашћење за потпис уговора први пут видео 27. новембра. Одмах је о свему обавестио кабинет, па је влада „у сазнању да о томе није било речи при давања пуномоћја делегатима за потпис уговора са Аустријом, депешом ... спречила потписивање”.³⁸

У међувремену, после дугог већања, југословенска делегација у Паризу је на седници 25. новембра одлучила да опуномоћени делегати „сутра пре подне” посете неког од француских представника, Бертлоа или Камбона, те да затраже одобрење „да делегација потпише све остале уговоре сем овога о трибуту од 1,5 милијарде”.³⁹ Савет четворице је то одбио.

Инсистирање Конференције мира да прихватање јунског финансијског аранжмана представља услов за потписивање уговора о миру са Аустријом и Бугарском, изазвао је реакцију Краљевине СХС у виду доласка специјалне делегације, предвођене престолонаследником Александром, а упућене Врховном савету конференције. Долазак престолонаследника у Париз 1. децембра, у пратњи министра саобраћаја Милорада Драшковића, министра пољопривреде Косте Стојановића и адвоката Драгутина Протића, имао је два циља: 1) Измену финансијског аранжмана у погледу компензација и одлагања наплате, и 2) повећање удела Србије на две милијарде из првих исплата Репарационог фонда, ради отпочињања привредног опоравка земље.⁴⁰ С

³⁷ „Питање контрибуције и потписа уговора са Аустро-Угарском”, Број 4.687, Шифрован телеграм Бр. 14.170, Давидовић, Београд, 28. новембар 1919, АЈ, 336, 46, I (4.687).

³⁸ К. Стојановић – Н. Пашићу, Париз, 14. јануар 1920, 2–3, Архив САНУ, Заоставштина К. Стојановића, 13.622.

³⁹ В. Grizman, В. Hrabak, *nav. delo*, 195.

⁴⁰ „Питање потписа уговора о миру са Аустријом и Бугарском у вези са авансом за репарације Србије”, Број 7.568, 1–2, АЈ, 336, 46, II (7.568).

представницима великих сила требало је пронаћи неко „повољно решење овог крупног питања”. Ако би се промена постојећег финансијског аранжмана показала немогућом, одлучено је „да се уговор са Аустријом не потпише”.⁴¹

После ноте југословенске делегације упућене Врховном савету 3. децембра, којом „се углавном моли Врховни савет да се створи могућност поновног претресања овог питања о компензацијама накнаде штете Србији за плаћање нових крајева”, Репарациона комисија се сагласила да је Конвенцијом о контрибуцији Краљевини СХС „учињена неправда”. Дуго је разговарано како би то могло да се отклони. Милорад Драшковић је предложио да се најпре Србији исплати ратна одштета, а да се потом изврши компензација дугова нових области. Енглески и француски представници су ово одбили, уз образложење да би Краљевина СХС на тај начин „добила једну привилегију коју ни једна друга држава нема”. Осим тога, ако поражене земље не би могле да плате пун износ ратне одштете који им се одреди, Србија би захваљујући потпуној наплати „добила цео свој део, а остале (државе) би евентуално биле изложене опасности да се не наплате интегрално”. Из тог разлога, усвојено је „средње решење: да се компензација (југословенских) потраживања и давања врши једновременно с примањем”. На износ свог удела у трибуту од 1,5 милијарди, као и на вредност државних добара бивше Аустроугарске, Краљевина СХС требало је да преда бонове на које би се од 1926. рачунала камата од 5%, а исплаћивала би их почев од 1931. у једнаким ратама током наредних 25 година. О овоме, условљено с питањем исплате аванса ратне одштете Србији, Врховни савет је требало да изда посебну декларацију.⁴²

Када је већ изгледало да је споразум постигнут, Анте Трумбић се успротивио таквом решењу. На седници Делегације, одржаној 5. децембра пре подне, саопштио је да „као опуномоћени делегат не може да потпише уговор под оваквим условима (јер) влада стоји на гледишту да је аванс за државу животно питање, да ће без њега пропасти економски и финансијски”. Одлучено је да се на поподневну седницу Делегације позову чланови кабинета Коста Стојановић и Милорад Драшковић, те да се тада одлучи о питању потписивања уговора.⁴³

У паузи између преподневне и поподневне седнице југословенске Делегације од 5. децембра, Миленко Веснић и Милорад Драшковић присуствовали су ручку приређеном у част престолонаследника Александра, на којем су били амерички и француски експерти, Полк и Бертло, који су Југословенима пренели да је Врховни савет „у јутрошњој седници потврдио решење Репарационе комисије о компензацији и повољно... примио (југословенско) тражење аванса”, али и да је на Репарациону комисију пренео тражење решење како да се аванс исплати. Миленко Веснић је Полку одмах предочио да је Делегација „врло скептички расположена према обећањима наших савезника, због чега се неки делегати устежу да потпишу уговоре пре но што се

⁴¹ „Резултат последњих преговора у Паризу о накнади штете”, Архив САНУ, Заоставштина К. Стојановића, 13.620/13.

⁴² B. Krizman, B. Hrabak, *nav. delo*, 197–198.

⁴³ *Isto*, 197–198.

повољно реши питање аванса". Полк је, пак, инсистирао да се уговор потпише истог дана, обећавајући да ће се тражењу Краљевине изаћи у сусрет на задовољавајући начин.⁴⁴

Поподневна седница Делегације протицала је у расправи да ли да се одмах потпише уговор или да се сачека док се не види текст специјалне Декларације, због чега су двојица делегата послата у француско Министарство спољних послова да „замоле за једну копију декларације". Када су се вратили, коначна верзија текста упоређена је с текстом донетим на дан раније одржаној седници Репарационе комисије. Будући да је закључено да су једнаки, Милорад Драшковић је у име владе саопштио Делегацији да питања контрибуције и компензације „не може и не треба да се везује за питање аванса" и да, према његовом мишљењу, опуномоћени делегати треба да потпишу Протокол о сагласности „за уговор са Аустријом и с њим везане конвенције и аранжамане, као и уговор са Бугарском", поготово што је питање аванса било „на добром путу" да се реши повољно. Одмах после закључења поподневне седнице, Никола Пашић, Анте Трумбић и Иван Жолгер отишли су у француско Министарство спољних послова, где су потписали „све уговоре и конвенције". За 8. децембар или неки други дан који би им „конвенирао" југословенски делегати су добили позив да потпишу и „специјалну декларацију о контрибуцији и компензацији".⁴⁵

Тако је владина делегација, на челу с престолонаследником Александром, успела да за неколико дана постигне споразум о измени „јунског аранжмана" и обезбеди „интегралну репарацију Србије и Црне Горе независно од дуговања нових области", док су за западне југословенске области признати исти услови плаћања дугова који су важили за Чехословачку и Пољску. Према постигнутом споразуму, Србија и Црна Гора имале су „право на сразмеран удео из заједничког савезничког репарационог фонда" већ у текућој години, чиме су у погледу ратне одштете „изједначене по својим правима са Белгијом и осталим великим силама". Репарационе исплате Србији и Црној Гори за првих седам година нису умањиване за износ доспелих дугова нових области, пошто су за то време и оне ослобођене сваког плаћања. Одбијање годишњих рата новоприпојених области од репарационих исплата Србији и Црној Гори требало је да почне тек после дванаест година, чиме је питање њиховог аванса решено на исти начин као и код осталих држава с правом на ратну одштету.⁴⁶

⁴⁴ *Isto*, 198–199.

⁴⁵ *Isto*, 199–201; A. Mitrović, *nav. delo*, 205–206.

⁴⁶ „Резултат последњих преговора у Паризу о накнади штете", Архив САНУ, Заоставштина К. Стојановића, 13.620/13.

*Dušan M. ILLJIN, PhD*⁴⁷
BS “Lujo Davičo”, Belgrade, Serbia

ECONOMIC-FINANCIAL BACKGROUND OF YUGOSLAVIA'S DECISION
NOT TO SIGN THE PEACE TREATY WITH AUSTRIA IN SEPTEMBER
AND NOVEMBER 1919

SUMMARY: The decision of great victorious powers of World War I that only Hungary and Austria of the entire former Austro-Hungarian Monarchy would bear all the financial burden arising from the war, opened the question of their ability to pay. To mitigate this problem, the peace conference imposed an obligation on the countries successors of Austria-Hungary to purchase its property on the territories they took over, and to pay “the contributions to the cost of liberation” in the amount of 1.5 billion francs to the great powers. These contributions were paid to the joint reparation fund. In the case of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, the estimated value of the Austro-Hungarian state-owned possessions in the annexed western Yugoslav territories was proposed to be deducted from the war indemnity of the Kingdom of Serbia. This was supposed to be considered as an advance payment for the war indemnity, resulting in the loss of right to reparations, until the other affected countries had received their indemnity in the same percentage. Given that this meant no financial indemnity for the Kingdom of SCS for an unknown number of years, with incalculable consequences, the Kingdom of SCS rejected this solution, initiated its amendment, and thus missed, two times, the deadlines for signing the peace treaty with Austria. Only after many months of negotiations with representatives of Britain and France, with Prince-Regent Aleksandar Karađorđević participating in the final stage, the Kingdom of SCS reached an agreement on “the integral reparation of Serbia and Montenegro, independently of the debts of new territories”, which created conditions for the Kingdom of SCS to sign the peace treaty with Austria.

KEYWORDS: Peace conference, delegation of the Kingdom of SCS, war debts, purchasing of the state-owned possessions by the Austro-Hungary, liberational tribute, June arrangement

⁴⁷ E-mail: dilijin@eunet.rs

Проф. др Александар ЖИВОТИЋ¹

Др Маријана МРАОВИЋ, научни сарадник²

Мср Марко МИЛЕТИЋ³

¹ Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, Србија

² Министарство одбране Републике Србије, Војни архив, Београд, Србија

³ Институт за савремену историју, Београд, Србија

СРПСКИ ВОЈНИ ГУБИЦИ 1914. Прилог истраживању

САЖЕТАК: У раду се на основу анализе Штаба Врховне команде српске војске, која је настала у септембру 1915, представљају бројност и структура губитака српске војске током ратних операција 1914. године. Указује се на постојеће резултате историографских истраживања, поједине грешке у постојећој стручној литератури и досадашње покушаје евидентирања српских војних губитака током прве године Великог рата.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Први светски рат, српска војска, губици, 1914, Штаб Врховне команде, погинули, нестали, рањени

Почетак Првог светског рата је Краљевину Србију и њену војску суочио с тешким изазовима. Сукоб с Аустроугарском који је уследио након два узастопна балканска рата и албанске побуне, која је према свим својим карактеристикама имала обележје ратног сукоба, захтевао је нова непрезања од материјално исцрпљене државе и њене војске, која је у минула три ратна сукоба претрпела осетне губитке у људству, наоружању и војној опреми. Србија је била приморана да хитно спроведе мобилизацију сва три позива народне војске и да упркос околностима које су наметале оперативне потребе вођења рата с Аустроугарском, знатне војне снаге искористи за заштиту својих јужних граница и очување стабилне безбедносне ситуације на територијама новоослобођених области.

¹ Е-адреса: aleksandar.zivotic@f.bg.ac.rs

² Е-адреса: marijanamraovic@gmail.com

³ Е-адреса: marko.miletic1990@gmail.com

Подаци о бројном стању српске војске на почетку Првог светског рата варирају. Табеларни преглед Штаба Врховне команде српске војске сачињен на основу стварног стања од 30. јула / 12. августа 1914, односно на дан започињања прве аустроугарске офанзиве на Србију, говоре да се тог дана према списку „под заставом” налазило 372.969 официра, подофицира и војника, док је на лицу било њих 325.671.⁴ Угледни војни писац, историчар и академик генерал Живко Павловић, који се током ратне 1914. налазио на дужности начелника Оперативног одељења, а од новембра те године на дужности помоћника начелника Штаба Врховне команде наводи да је у саставу оперативног дела војске било око 250.000 људи, док је на располагању Штаба Врховне команде у позадини било још око 100.000 људи што се уз одређена мања одступања готово поклапа с прегледом бројног стања којим је располагао Штаб Врховне команде.⁵ Главни интендант Штаба Врховне команде пуковник Ђорђе Богдановић наводи да је почетком септембра 1914. у оперативном делу војске било 3.758 официра, 225.943 подофицира и војника и 45.781 неборац, односно укупно 275.482 човека.⁶ Услед изражене потребе за ангажовањем већег броја војника, како на главним фронтovima, тако и на простору Нових области, у циљу попуне оперативних јединица, непосредно након завршетка мобилизације образоване су и резервне трупе. Како је убрзо после отпочињања ратног сукоба постало јасно да се рат неће брзо завршити, нити ће његов исход бити решен једном одлучујућом битком, приступило се стварању резерви које би биле у стању да у критичним моментима попуне проређене редове оперативног дела војске.⁷ Поред регрутације, превасходно на просторима новоослобођених области, предузете су мере у циљу обуке и оспособљавања војноспособног људства које до тада није било обухваћено војном обавезом.⁸

У критичним данима током јесени 1914. процењује се да је у више наврата с те територије ради попуне оперативног дела српске војске упућено између 30 и 40 хиљада људи.⁹ Ратни министар војни генерал Душан Стефановић на основу сачуваних докумената изнео је податак да је у септембру 1914. у редовима српске војске било према списку 499.500, а на лицу 423.441 човек.¹⁰ Подносећи захтеве за ратним репарацијама у складу с одредбама Версајског мировног уговора, влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца је 12. фебруара 1921. на основу података којим је располагало Министарство војске и морнарице изнела је информацију да је током читаве 1914. Краље-

⁴ Војни архив (у даљем тексту: ВА), Пописник 3 (у даљем тексту: П. 3), кутија 4 (у даљем тексту: к. 4), фасцикла 1 (у даљем тексту: ф. 1), документ 1, Бројни преглед људства, стоке и возова целокупне Српске војске по извршеној мобилизацији 30. јула 1914. године.

⁵ Ж. Павловић, *Бишка на Јадру август 1914. год.*, Лазаревац 2014, 95.

⁶ Ђ. Богдановић, *Повлачење српске војске ка Приморју и оснивање „инијенданијске базе” у Драчу и Скадру*, Загреб 1927, 185.

⁷ В. Радојевић, Д. Миленковић, *Пројаси српских рејзуи*, Нови Сад 2016, 27–31.

⁸ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца*, књига друга – 1914 година, *Друђи йериод ойерација – Бишка на Дрини*, I део, Београд 1925, 2–5.

⁹ А. Животић, „Распоред и јачина Српске војске у позадини септембра 1915.”, *Војноисторијски гласник*, 2 (2017), 107–108.

¹⁰ Генерал S, „Губитци савезника у Светском рату 1914–1918 године”, *Ратник*, XI (1926), 124–125.

вина Србија мобилисала 562.712 људи.¹¹ Анализирајући бројно стање српске војске на почетку Првог светског рата, Миле Бјелајац преузима податке генерала Стефановића и констатује: „Србија је од јула до септембра 1914. мобилисала крајњим напором 5.713 активних и резервних официра, 1.803 војна чиновника и 491.984 свих категорија војних обвезника (војници, железничари, поштарима, радници у војним фабрикама и други), као и 115.379 грла стоке”.¹² У погледу укупног броја мобилисаних људи, податак је тачно преузет јер генерал Стефановић наводи да је мобилисано 7.136 официра и војних чиновника и 492.364 „подофицира и редова с људством и војним станицама и возовима”¹³, па се не може говорити о „свим категоријама војних обвезника”, поготово не о „радницима у војним фабрикама и другим”. Исто тако, морамо нагласити да је у тадашњој српској војној терминологији назив „станица” коришћен како за железничке станице, тако и за војне магацине на војишном и позадинском простору, док је израз „возови” подразумевао и железничке возове и комору с воловском вучом којом су из магацина, односно слагалишта и станица довожене потребе у храни и муницији трупама или је вршена евакуација рањеника. Стога смо ближи прихватању као приближно тачног податка који је изнело Министарство војске и морнарице 1921, а у оквиру кога је заиста обухваћено људство свих категорија мобилисано током читаве 1914. Тим пре што и генерал Душан Трифуновић у својим анализама потврђује број од укупно 8.607 официра и 562.712 мобилисаног људства у 1914, при чему је ту „урачунато и оно људство мобилисано које је радило на железницама, које је било употребљено у државним и приватним фабрикама за израду војног материјала, као и оно које је било запослено ма на каквим војним пословима, као и они мобилисани који су били заробљени”.¹⁴

У погледу људских губитака које је претрпела српска војска током борбених дејстава 1914, генерал Живко Павловић изнео је податак да је након завршетка Битке на Јадру, односно Церске битке утврђено да је у Првој армији било погинулих осам официра и 339 подофицира и војника, рањених 21 официр и 1876 подофицира и војника и несталих 2 официра и 565 подофицира и војника, у Другој погинулих 26 официра и 1.047 подофицира и војника, рањених 122 официра и 6.014 подофицира и војника и несталих 2 официра и 1.257 подофицира и војника, у Трећој погинулих 16 официра и 426 подофицира и војника, рањених 36 официра и 2.549 подофицира и војника и несталих 7 официра и 625 подофицира и војника, док је у Ужичкој војсци било погинулих 4 официра и 202 подофицира и војника, рањених 15 официра и 886 подофицира и војника, док се 220 подофицира и војника водило као нестали.¹⁵ Укупно према тим подацима српска војска имала је 54 погинула официра и

¹¹ ВА, П. 3, к. 4, ф. 1, документ 8а, Министарство војске и морнарице начелнику Главног Генералштаба 30. маја 1921.

¹² М. Бјелајац, „Процене ратних губитака Србије”, у: *Лексикон Првог светског рата у Србији*, Београд 2015, 357.

¹³ Генерал S, „Губитци савезника у Светском рату 1914–1918 године”, *Рајник*, XI (1926), 122.

¹⁴ P. Trifunović, *Pisanja generala Dušana Trifunovića. Izabrani spisi, objavljeni i neobjavljeni*, Београд 2014, 256.

¹⁵ Ж. Павловић, *Битка на Јадру август 1914. год.*, Лазаревац 2014, 581–582.

2.014 погинулих подофицира и војника, док је рањених било 194 официра и 11.325 подофицира и војника. Укупан број несталих износио је 11 официра и 2.667 подофицира и војника. Миле Бјелајац, без позивања на конкретан извор наводи: „После Церске битке сабрани подаци су показали 2.068 погинулих официра и војника и 11.519 рањених код свих армија и 8.823 нестала или заробљена, од којих је већина, око 5.000, била заробљена у Срему 6/7. септембра”.¹⁶ С обзиром на то да се подаци које је генерал Павловић изнео односе искључиво на церску операцију и да се у погледу укупног броја погинулих и рањених српских официра, подофицира и војника апсолутно поклапају с подацима које наводи Миле Бјелајац нејасно је како су и с којом намером постојећи подаци хронолошки продужени и на операције које су се водиле почетком септембра 1914, односно након завршетка Церске битке. Уколико би се наведени бројчани подаци односили и на каснији период, они би свакако били виши. Још мање је јасно како је број несталих, односно заробљених, како Бјелајац наводи, више него дуплиран, а да притом број погинулих и рањених није повећан. Сем тога, апроксимација од око 5.000 заробљених српских официра, подофицира и војника током борби на Чеврнтији и Легетском пољу није тачна јер је Милић Милићевић прецизнијом анализом сведочења учесника збивања, као и документарних извора српског и аустроугарског порекла, утврдио да је том приликом заробљено максимално 4.500 српских официра, подофицира и војника.¹⁷

Документ који овом приликом објављујемо представља детаљан преглед људски губитака, по јединицама и родовима војске људских губитака које је српска војска претрпела током борбених дејстава 1914.¹⁸ Том приликом, сабирањем података из листа губитака, које су као обавезан документ вођене у штабовима оперативних јединица, утврђено је да је до краја борбених дејстава 1914. српска војска имала 22.276 мртвих, 95.704 рањена, 418 контузованих и 45.159 несталих официра, подофицира и војника.¹⁹ Прецизним проверама утврдили смо да се изнети бројеви минимално разликују услед вероватне рачунске грешке. Према томе, укупан број погинулих износи 22.275 (483 официра, 1.344 подофицира и 20.448 војника), рањених 95.720 (1.340 официра, 5.365 подофицира и 89.015 војника), контузованих 421 (26 официра, 44 подофицира и 351 војник) и несталих 45.257 (261 официр, 1.322 подофицира и 43.674 војника).²⁰ Ипак, на основу овог документа не можемо да расветлимо даљу судбину рањених. Не знамо колико се међу њима након лечења вратило у строј, колико је остало трајно неспособних за војну службу, а касније и за привређивање и самосталан живот, као и колико њих је њих подлегло ранама. Утврђено је да је до краја војних операција 1914. у болницама, тачније до 14/27. децембра те године умрло укупно 2.572 рањеника

¹⁶ М. Бјелајац, „Процене ратних губитака Србије”, у: *Лексикон Првог светског рата у Србији*, Београд 2015, 357.

¹⁷ М. Ј. Милићевић, *На њодрежној обали. Пораз њурија Тимочке дивизије у бици код Чеврнтије (на Ледеју) 6. септембра 1914. године*, Београд 2015, 101.

¹⁸ ВА, П. 3, к. 56, ф.4, документ 31/12, Начелник Ађутантског одељења начелнику Оперативног одељења Штаба Врховне команде 29. септембра 1915.

¹⁹ Исто.

²⁰ Исто.

у свим војним и цивилним болницама.²¹ Највећу непознаницу представља судбина оних официра, подофицира и војника који су се водили као нестали. У ту категорију убројани су они који се нису налазили у својим матичним јединицама, а о чијој судбини се није располагало тачним подацима, тако да су међу њих убројани они који су погинули а није било јасних доказа о њиховој смрти, они који су самовољно напустили своје јединице, они који су заостали за главнином или самовољно отишли из јединица како би збринули породице, па се након неколико дана вратили у своје редове, као и заробљени у самим борбеним дејствима. Тврђење Милета Бјелајца да се по завршетку војних операција 1914. „Као нестало (углавном заробљено) водило се 261 официр и 45.159 осталих обвезника” не можемо узети као тачно јер нам се тврђење о броју заробљених српских војних лица чини преувеличаним пошто је српска војска до 6/19. децембра 1914, практично до краја периода активних војних операција 1914. заробила 573 аустроугарска официра и 45.545 подофицира и војника, односно укупно 46.118 аустроугарских војних лица, те би било просто невероватно да су и двоструки победник и двоструки поражени истовремено имали готово подједнак број заробљених.²² С обзиром на то да не располажемо тачним подацима српског порекла о броју заробљених српских официра, подофицира и војника, у прилог нашем тврђењу иду подаци изне-ти на аустроугарској страни базирани на српским изворима који су у аустроугарске руке дошли 22. децембра 1914, а према којима је на српској страни било око 22.000 мртвих, 91.000 рањених и 19.000 заробљених,²³ што се готово поклапа с подацима који су каснијим евидентирањем утврђени од стране Ађутантског одељења Штаба Врховне команде. Претпостављамо да се радило о извештају помоћника начелника Штаба Врховне команде пуковника Живка Павловића министру војном пуковнику Радивоју Бојовићу о губицима аустроугарских војних снага у операцијама против Србије и губицима српске војске у војним операцијама 1914. који је упућен тог дана. У њему се тврдило да је српска војска претрпела укупне губитке од „око 128.000 људи, од којих 91.000 долази на рањене, 22.000 на погинуле и око 15.000 на заробљене”.²⁴

Припремајући статистичке податке за истицање репарационих захтева 1921, Министарство војске и морнарице стало је на становиште да српски губици током рата 1914. износе 86.225 мртвих војних лица.²⁵ У извештају Репарационој комисији наведен је број од 69.022 мртва војна лица у 1914, док је пуковник Данило Калафатовић као своју напомену или исправку поставио број од 62.022 војна лица.²⁶ Како се са сигурношћу није могао утврдити

²¹ Д. Стефановић, *Дневник из 1914*, Београд 2017, 796.

²² Исто, 774.

²³ *Österreich-Ungarns Letzter Krieg 1914–1918*, I, Wien, 1931, 762; Ф. Живковић, „Статистички прилози за улогу српске војске у рату за ослобођење и уједињење 1914–1918 године”, *Рашник*, I (1936), 71.

²⁴ М. Перишић, А. Марковић, Ј. Шкодрић, Б. Богдановић (прир.), *Први светски рат: у документима Архива Србије*, том I – 1914, Београд 2015, 631–632.

²⁵ ВА, П. 3, к. 4, ф. 1, документ 8а, Министарство војске и морнарице начелнику Главног Генералштаба 30. маја 1921; Р. Трифунović, *Pisanja generala Dušana Trifunovića. Izabrani spisi, objavljeni i neobjavljeni*, Београд 2014, 245–249.

²⁶ Р. Трифунović, *Pisanja generala Dušana Trifunovića. Izabrani spisi, objavljeni i neobjavljeni*, Београд 2014, 237–238.

стварни број погинулих војних лица у 1914, војне власти су инсистирале на најмањем сигурном броју жртава који је износио 22.276.²⁷ Како на основу до сада познатих историјских извора није могуће са сигурношћу утврдити тачне војне губитке Краљевине Србије током војних операција 1914, прецизнијом анализом информација из базе података Војног архива о људским губицима Србије током Првог светског рата ћемо бити у прилици да пружи-мо поузданије податке о српским војним жртвама Првог светског рата.

²⁷ ВА, П. 3, к. 4, ф. 1, документ 8а, Подаци о жртвама Краљевине Србије у рату 1914. год. – 1918. год.

ПРЕГЛЕД РАТНИХ ГУБИТАКА СРПСКЕ ВОЈСКЕ У 1914.

Штаб
Врховне Команде
Ађ. бр. 54125

Начелнику Оперативног одељења Врховне команде.

Част ми је доставити у прилогу под. /1. Преглед Губитака Наше Војске у рату са Аустроугарском а у току 1914. године сређен по пуковима и родовима оружја.

29. септембар 1915. године
Крагујевац

Начелник, пуковник
Петар Прендић²⁸

²⁸ Петар К. Прендић (Алексинац, 1867 – Вршац, 1923). Потиче из угледне алексиначке породице. Унук чувеног Ристе Прендића, татарина кнеза Милоша и кнеза Михаила. Након завршетка седмог разреда реалне гимназије ступио је у 18. класу Ниже школе Војне академије. Као питомац Војне академије учествовао је у Српско-бугарском рату 1885. Након завршетка школовања био је командир вода у коњици и коњичком ескадрону Краљеве гарде. Завршио је коњичку школу у Сомиру у Француској (1891–1892). Након повратка у Србију био је командир вода и ескадрона у коњици, ађутант команданта Дунавске дивизијске области, на служби у 2. коњичком пуку и Ђенералштабном одсеку Министарства војног, ађутант команданта Коњичке дивизије, на служби код инспектора коњице у Команди активне војске, на служби у штабу Коњичке дивизије, помоћник команданта 3. коњичког пука, вршилац дужности команданта 1. коњичког пука, и командант 4. коњичког пука. Током балканских ратова био је начелник Ађутантског одељења Штаба Врховне команде. Након демобилизације био је на дужности начелника Инвалидског одељења Министарства војног. Током Првог светског рата био је начелник свих пошта и телеграфа при Штабу Врховне команде и начелник Ађутантског одељења Штаба Врховне команде. Од 1916. до 1923. био је на дужности начелника Инвалидског одељења Министарства војног и заменик члана Војнодисциплинског суда од 1921. (Војни архив, Досијеи персоналних података; кутија 818; досије 166, Прендић К. Петар; Архив САНУ, 11443 – Оставштина Драгутина Милутиновића, Коњички пуковник Петар Прендић. Говор држан 26. септембра 1923. пред Вазнесенском црквом; Д. Милутиновић, „Коњички пуковник Петар Прендић”, *Рајник*, XI–XII (1923), 250–252.

Пешадија Сигнални кадар

Која команда	Погинулих				Рањених				Несталих				Контузовани				Свега			
	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Укупно
IV Кадровски пук	1	3	97	101	4	5	324	333	—	—	80	80	—	—	—	—	5	8	501	514
V Кадровски пук	—	—	74	74	1	5	299	305	—	—	102	102	—	—	—	—	1	5	475	481
VIII Кадровски пук	—	1	105	106	8	9	427	444	1	4	617	622	—	—	—	—	9	14	1.149	1.172
X Кадровски пук	—	—	20	20	3	2	57	62	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	77	82
XII Кадровски пук	2	3	180	185	11	9	593	613	1	2	63	66	—	—	—	—	14	14	836	864
XIX Кадровски пук	4	3	89	96	3	8	446	457	1	1	454	456	—	—	—	—	8	12	989	1.009
2. батаљон XIV кадровског пука	2	—	67	69	3	1	281	285	—	—	220	220	—	—	—	—	5	1	568	574
2. батаљон Вардарског пука	—	—	15	15	3	—	99	102	—	—	2	2	—	—	—	—	3	—	116	119
За пренос	9	10	647	666	36	39	2.526	2.601	3	7	1.538	1.548	—	—	—	—	48	56	4.711	4.815

Пукови I позива

Која команда	Погинулих				Рањених				Несталих				Контузовани				Свега			
	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Укупно
I пук I позива	14	42	408	464	28	219	2.268	2.515	14	84	1.566	1.664	—	—	4	4	56	345	4.246	4.647
II пук I позива	9	42	458	509	44	194	2.245	2.483	2	51	632	685	—	2	13	15	55	289	3.348	3.692
III пук I позива	11	22	550	583	31	109	2.819	2.959	3	30	1.093	1.126	3	2	80	85	48	163	4.542	4.753
IV пук I позива	7	47	408	462	25	191	2.460	2.676	8	19	868	895	—	—	1	1	40	257	3.737	4.034
V пук I позива са штабом Дрин. дивиз. I позива	18	32	372	422	39	132	2.580	2.751	1	44	1.846	1.891	—	—	1	1	58	208	4.799	5.065

Пукови II позива

Која команда	Погинулих				Рањених				Несталих				Контузовани				Свега			
	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Укупно
I пук II позива	6	33	327	366	28	160	819	1.007	2	39	925	966	1	4	13	18	37	236	2.084	2.357
II пук II позива	14	60	356	430	28	258	1.720	2.006	5	29	332	366	—	—	—	—	47	347	2.408	2.802
III пук II позива	7	31	298	336	31	144	1.742	1.917	4	17	519	540	1	4	7	12	43	196	2.566	2.805
IV пук II позива	11	23	376	410	19	87	1.284	1.390	4	32	596	632	—	3	10	13	34	145	2.266	2.445
V пук II позива	12	28	513	553	32	66	1.819	1.917	6	18	629	653	1	1	18	20	51	113	2.979	3.143
VI пук II позива	6	15	244	265	16	66	868	950	—	23	794	817	—	—	—	—	22	104	1.906	2.032
VII пук II позива	7	17	225	249	10	60	881	951	4	42	877	923	—	—	1	1	21	119	1.984	2.124
VIII пук II позива	10	19	421	450	26	69	1.963	2.058	9	17	1.238	1.264	—	—	—	—	45	105	3.622	3.772
IX пук II позива	8	33	457	498	39	154	2.127	2.320	—	26	701	727	—	—	—	—	47	213	3.285	3.545
X пук II позива	6	23	332	361	15	124	1.195	1.334	1	11	220	232	—	—	1	1	22	158	1.748	1.928
XI пук II позива	2	18	245	265	13	63	977	1.053	7	59	1.190	1.256	—	—	—	—	22	140	2.412	2.574
XII пук II позива	5	11	288	304	8	32	614	654	8	11	478	497	—	—	1	1	21	54	1.381	1.456
XIII пук II позива	11	15	325	351	22	109	1.892	2.023	5	31	1.050	1.086	—	—	—	—	38	155	3.267	3.460
XIV пук II позива	3	36	503	542	26	154	2.100	2.280	7	31	850	888	—	—	1	1	36	221	3.454	3.711
XV пук II позива	5	22	329	356	15	72	1.385	1.472	15	67	1.965	2.047	—	—	2	2	35	161	3.681	3.877
Шумадр. допунски пук II позива	1	3	123	127	6	21	402	429	—	3	179	182	—	—	—	—	7	27	704	738
I. допунски батаљон VII пука II позива	4	4	80	88	2	26	575	603	—	—	102	102	—	—	3	3	6	30	760	796
Свега губитака у II позиву	118	391	5.442	5.951	336	1.665	22.364 ³⁰	24.365³¹	77	456	12.645	13.178	3	12	57	72	534	2.524	40.508	43.566³²

³⁰ Требало би 22.263.³¹ Требало би 24.364.³² Требало би 43.565.

Новоформиране ѿрује

	Погинулих				Рањених				Несталих				Контузовани				Свега			
Која команда	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Укупно
Ибарски обвезнички пук	2	—	108	110	1	2	293	296	—	—	53	53	—	—	4	4	3	2	458	463
Руднички четнички одред	1	1	52	54	3	4	102	109	—	—	10	10	—	—	2	2	4	5	166	175
Нишке резервне трупе	1	2	36	39	—	6	149	155	—	—	18	18	—	2	—	2	1	10	203	214
Крагујева. резервне трупе	—	—	57	57	1	6	370	377	—	—	92	92	—	—	—	—	1	6	519	526
Јадарски четнички одред	5	—	115	120	9	1	288	298	—	—	305	305	—	—	—	—	14	1	708	723
5-та чета Горњачког четничког одреда	—	—	—	—	—	2	12	14	—	—	11	11	—	—	—	—	—	2	23	25
Муницио. колоне	1	—	5	6	—	—	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—	1	—	8	9
Болничке чете	—	—	2	2	—	—	14	14	—	—	54	54	—	—	—	—	—	—	70	70
Свега	10	3	375	388	14	21	1.229 ³³	1.264 ³⁴	—	—	546	546	—	— ³⁵	6	6 ³⁶	24	26	2.154 ³⁷	2.204 ³⁸

³³ Требало би 1.228.³⁴ Требало би 1.263.³⁵ Прецртано и оловком написано 2. Требало би 2.³⁶ Прецртано и оловком написано 8. Требало би 8.³⁷ Требало би 2.155.³⁸ Прецртано и оловком написано 2206. Требало би 2.205.

Укуйни губици у њецадији

	Погинулих				Рањених			Несталих			Контузовани			Свега		
Која команда	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Официра	Подофицира	Војника	Официра	Подофицира	Војника	Официра	Подофицира	Војника
Стални кадар	9	10	647	666	36	39	2.526	3	7	1.538	–	–	–	48	56	4.711
I позив	292	761	11.678	12.731	778	3.112	56.338	157	751	25.627	16	22	231	269	1.234 ³⁹	93.874
II позив	118	391	5.442	5.951	336	1.665	22.364 ⁴⁰	77	456	12.645	3	12	57	72	534	40.508
III позив	18	121	1.852	1.991	50	254	4.650	8	69	2.683	3	4	11	18	79	9.196
Новофор. групе	10	3	375	388	14	21	1.229 ⁴³	–	–	546	–	⁴⁵	6	6 ⁴⁶	24	2.154 ⁴⁷
Свега	447	1.286	19.994	21.727	1.214	5.091	87.107 ⁴⁹	245	1.283	42.939 ⁵¹	22	38 ⁵³	305	365 ⁵⁴	1.928	150.445 ⁵⁶
							93.412 ⁵⁰			44.467 ⁵²						160.071
																2.204 ⁴⁸
																4.815
							60.228			26.535						99.763
																43.566 ⁴²
							4.954			2.760						9.723
																2.204 ⁴⁸
																4.815

³⁹ Требало би 1.243.⁴⁰ Требало би 22.363.⁴¹ Требало би 24.364.⁴² Требало би 43.565.⁴³ Требало би 1.228.⁴⁴ Требало би 1.263.⁴⁵ Прецртано и оловком написано 2. Требало би 2.⁴⁶ Прецртано и оловком написано 8. Требало би 8.⁴⁷ Требало би 2.155.⁴⁸ Требало би 2.205.⁴⁹ Требало би 87.105.⁵⁰ Требало би 93.410.⁵¹ Требало би 43.039.⁵² Требало би 44.567.⁵³ Прецртано и оловком написано 40. Требало би 40.⁵⁴ Прецртано и оловком написано 367. Требало би 367.⁵⁵ Требало би 7.700.⁵⁶ Требало би 150.443.

Дивизијски коњица

	Погинулих				Рањених				Несталих				Контузовани				Свега			
Која команда	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Укупно
Дрински дивиз. коњички пук I поз.	–	–	8	8	–	4	20	24	–	–	7	7	–	–	–	–	–	4	35	39
Моравски дивиз. коњички пук I поз.	–	–	5	5	3	2	17	22	–	–	5	5	–	–	–	–	3	2	27	32
Дунавски дивиз. коњички пук I поз.	2	2	9	13	8	5	71	84	–	–	4	4	–	–	1	1	10	7	84 ⁶⁶	101⁶⁷
Шумад. дивиз. коњички пук I поз.	4	7	15	26	5	21	47	73	1	–	2	3	–	–	–	–	10	29 ⁶⁸	64	103⁶⁹
Тимочки Дивиз. коњички пук I поз.	–	–	–	–	–	3	7	10	–	1	1	2	–	–	–	–	–	4	8	12
Коњички ескадрон Комбинов. дивизије	–	–	2	2	3	–	6	9	1	–	1	2	–	–	–	–	4	–	9	13
Дрински коњички дивизион	–	–	7	7	2	1	25	28	–	8	37	45	–	–	1	1	2	9	70	81
Моравски коњички дивизион	–	–	–	–	–	–	2	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	2
Дунавски коњички дивизион	–	1	4	5	1	1	7	9	–	1	10	11	–	–	–	–	3	21	25	25
Шумад. коњички дивизион	–	–	–	–	2	1	1	4	–	–	–	–	1	–	2	3	3	1	7	13
Тимочки коњички дивизион	1	–	3	4	–	–	4	4	–	–	5	5	–	–	–	–	1	12	13	13
2–ги шумад. коњички ескадрон III позива	–	–	1	1	–	–	5	7	–	1	–	1	–	–	–	–	3	6	9	9

⁶⁶ Требало би 85.⁶⁷ Требало би 102.⁶⁸ Требало би 28.⁶⁹ Требало би 102.

Укујни губици у коњици

	Погинулих				Рањених				Несталих				Контузовани				Свега			
Која команда	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Укупно
Коњичка дивизија	8	20	149	177	32	69	500	601	3	5	84	92	2	3	18 ⁷⁰	23 ⁷¹	45	97	751 ⁷²	893 ⁷³
Дивизијска коњица	7	11 ⁷⁴	64 ⁷⁵	82 ⁷⁶	24	40	212	276	2	11	74 ⁷⁷	87 ⁷⁸	1	–	4	5	34	62 ⁷⁹	344 ⁸⁰	440 ⁸¹
Свега губитака у коњици	15	31 ⁸²	203	249 ⁸³	56	109	712	877	5	16	158 ⁸⁴	179 ⁸⁵	3	3	22 ⁸⁶	28 ⁸⁷	79	159 ⁸⁸	1.095 ⁸⁹	1.333 ⁹⁰

⁷⁰ Требало би 19.⁷¹ Требало би 24.⁷² Требало би 752.⁷³ Требало би 894.⁷⁴ Требало би 10.⁷⁵ Требало би 54.⁷⁶ Требало би 71.⁷⁷ Требало би 72.⁷⁸ Требало би 85.⁷⁹ Требало би 61.⁸⁰ Требало би 342.⁸¹ Требало би 437.⁸² Требало би 30.⁸³ Требало би 248.⁸⁴ Требало би 156.⁸⁵ Требало би 177.⁸⁶ Требало би 23.⁸⁷ Требало би 29.⁸⁸ Требало би 158.⁸⁹ Требало би 1.094.⁹⁰ Требало би 1.331.

Инжењерија

Која команда	Погинулих				Рањених				Несталих				Контужовани				Свега			
	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Укупно
Дрински пионир. полубат. I позива	–	2	33	35	4	10	125	139	3	2	45	50	–	–	–	–	7	14	203	224
Морав. пионир. полубат. I позива	1	–	–	1	–	–	8	8	1	1	9	11	–	–	–	–	2	1	17	20
Дунавски пионир. полубат. I позива	1	–	13	14	1	2	40	43	–	–	22	22	–	–	–	–	2	2	75	79
Шумад. пионир. полубат. I позива	–	–	2	2	–	4	25	29	–	–	7	7	–	–	–	–	–	4	34	38
Тимочки пионир. полубат. I позива	–	–	–	–	–	–	14	14	5	6	250	261	–	–	–	–	5	6	264	275
Дунавски пионир. полубат. II позива	–	–	4	4	–	3	16	19	–	–	3	3	–	–	–	–	–	3	23	26
Моравски пионир. полубат. II позива	–	–	–	–	–	–	3	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	3
Дрински пионир. полубат. II позива	1	–	1	2	2	2	17	21	–	–	5	5	1	–	2	3	4	2	25	31
Шумад. пионир. полубат. II позива	–	–	1	1	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	2
Тимочки пионир. полубат. II позива	1	–	2	3	–	–	7	7	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	9	10
Пионир. полубат. Комбинов. дивизије	–	1	1	2	–	2	4	6	–	1	6	7	–	–	–	–	–	4	11	15
Минерска чета I позива	–	–	2	2	–	–	3	3	–	1	3	4	–	–	–	–	1	–	8	9
Телеграф. одељење	–	–	–	–	1	–	2	3	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	2	3
Велики мостови трен	–	–	5	5	–	–	6	6	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	11	11
Рефлектор. одељење	–	–	–	–	–	–	2	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2
Свега губитака у инжењерији	4	3	64	71	9	23	272	304	9	11	350	370	1	–	2	3	23	37	688	748

Укупни губици целе војске

Која команда	Погинулих				Рањених				Несталих				Контузовани				Свега			
	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Свега	Официра	Подофицира	Војника	Укупно
Пешадија	447	1.268	19.994	21.727	1.214	5.091	87.107 ⁹¹	93.412 ⁹²	245	1.283	42.939 ⁹³	44.467 ⁹⁴	22	38 ⁹⁵	305	365 ⁹⁶	1.928	7.698 ⁹⁷	150.445 ⁹⁸	160.071
Артилерија	17	25	187	229	61	142	908 ⁹⁹	1111 ¹⁰⁰	2	12	129	143	–	1	21	22	80	190 ¹⁰¹	1239 ¹⁰²	1.509 ¹⁰³
Коњица	15	31 ¹⁰⁴	203	249 ¹⁰⁵	56	109	712	877	5	16	158 ¹⁰⁶	179 ¹⁰⁷	3	3	22 ¹⁰⁸	28 ¹⁰⁹	79	159 ¹¹⁰	1095 ¹¹¹	1.333 ¹¹²
Инжењерија	4	3	64	71	9	23	272	304	9	11	350	370	1	–	2	3	23	37	688	748
Свега	483	1.345 ¹¹³	20.448	22.276 ¹¹⁴	1.340	5.365	88.999 ¹¹⁵	95.704 ¹¹⁶	261	1.322	43.576 ¹¹⁷	45.159 ¹¹⁸	26	42 ¹¹⁹	350 ¹²⁰	418 ¹²¹	2.110	8.074 ¹²²	153.373 ¹²³	163.661 ¹²⁴

- ⁹¹ Требало би 87.105.
⁹² Требало би 93.410.
⁹³ Требало би 43.039.
⁹⁴ Требало би 44.567.
⁹⁵ Требало би 40.
⁹⁶ Требало би 367.
⁹⁷ Требало би 7.700.
⁹⁸ Требало би 150.443.
⁹⁹ Требало би 926.
¹⁰⁰ Требало би 1.129.
¹⁰¹ Требало би 180.
¹⁰² Требало би 1.263.
¹⁰³ Требало би 1.523.
¹⁰⁴ Требало би 30.
¹⁰⁵ Требало би 248.
¹⁰⁶ Требало би 156.
¹⁰⁷ Требало би 177.
¹⁰⁸ Требало би 23.
¹⁰⁹ Требало би 29.
¹¹⁰ Требало би 158.
¹¹¹ Требало би 1.094.
¹¹² Требало би 1.331.
¹¹³ Требало би 1.344.
¹¹⁴ Требало би 22.275.
¹¹⁵ Требало би 89.015.
¹¹⁶ Требало би 95.720.
¹¹⁷ Требало би 43.674.
¹¹⁸ Требало би 45.257.
¹¹⁹ Требало би 44.
¹²⁰ Требало би 351.
¹²¹ Требало би 421.
¹²² Требало би 8.075.
¹²³ Требало би 153.488.
¹²⁴ Требало би 163.673.

Штаб
Врховне Команде
Ађ Бр. 54125 Начелник, пуковник
21. септембар 1915. год.
Крагујевац

Петар Прендић

Средио, мајор
Рад. К. Радаковић¹²⁵, с.р.

Примедба: Ови укупни бројеви представљају суме губитака за све поједине борбе пукова у току рата 1914. године. У листама губитака исти војник који се два пута јавља као губитак вођен је под једним редним бројем, услед чега ови укупни бројеви за пукове диферирају понегде од оних у листама губитака.

¹²⁵ Радак К. Радаковић (Књажевац, 1881). По завршетку шестог разреда гимназије у Нишу ступио је у 30. класу Ниже школе Војне академије. По завршетку школовања био је командир вода у пешадији, а потом на школовању у 13. класи Више школе Војне академије (1903–1905). Након завршене Више школе Војне академије био је командир вода у Пешадијској подофицирској школи и Ђачкој чети, командир чете у Пешадијској подофицирској школи и 6. пешадијском пуку. Током балканских ратова био је командир чете у 2. прекобројном пешадијском пуку и командант батаљона у 4. пешадијском пуку првог позива. Током Првог светског рата био је командант батаљона у 4. пешадијском пуку првог позива и 12. пешадијском пуку првог позива, затим старији ађутант команданта Трупа Нових области и на служби у Ађутантском одељењу Штаба Врховне команде. Након повлачења преко Албаније био је командант места за српске трупе на Крфу и на дужности у ађутантској служби Регента Александра, као и ордонанс официр краља Петра. Након што је 1917. и 1918. био на располагању, од краја 1918. био је командант 4. пешадијског пука до 1920, а затим до пензионисања 1921. у чину пешадијског пуковника командант 35. пешадијског пука. Активно је учествовао у припремању и спровођењу Солунског процеса 1917. (ВА, Досијеи персоналних података, Радаковић К. Радак; М. Ж. Живановић, *Ајис. Солунски процес Пуковник хиљаду девејсйо седамнаесйе године. Прилог проучавању йолићичке истйорије Србије од 1903. до 1918. год*, Нови Сад, 2015, стр. 662).

¹ *Prof. Aleksandar ŽIVOTIĆ, PhD*¹²⁶

² *Research Associate Marijana MRAOVIĆ, PhD*¹²⁷

³ *Marko MILETIĆ, Msr*¹²⁸

¹ University of Belgrade, Faculty of Philosophy

² Ministry of Defense of the Republic of Serbia, Military Archives, Belgrade, Serbia

³ Institute for Contemporary History, Belgrade, Serbia

SERBIAN WAR LOSSES IN 1914

A contribution to a research

SUMMARY: During the first three years of the Great War, the Kingdom of Serbia was forced to mobilize all three age categories of people's army and last defence and initiate recruitment and training of military capable male population from the new-liberated regions. Since the extreme dynamics of military actions at the Serbian front demanded engagement of a larger number of officers, enlisted officers and soldiers, Serbia was forced to mobilize more than a half a million enlistees of different categories. Some were engaged in lines of the operative army, some at the back of the front and in the various matters of importance for the defence of the state. War actions intensity and three great battles in succession that demanded engagement of almost all the forces of the Serbian operative army, caused significant losses in people and military equipment on the Serbian side. Since it is not possible, according to available sources, to ascertain the exact number of the tragically dead, diseased, wounded, ill and captive officers, enlisted officers and Serbian soldiers during the first months of the Great War, here are presented the losses of people within the Serbian army up to the end of war operations in 1914, on the basis of the review made by Adjutant section of the Supreme Command Headquarters. According to these data, total loss of people in the Serbian army until the beginning of a standstill at the Serbian front was 22,275 dead (483 officers, 1,344 enlisted officers and 20,448 soldiers), 95,720 wounded (1,340 officers, 5,365 enlisted officers and 89,015 soldiers), 421 contused (26 officers, 44 enlisted officers and 351 soldier) and 45,257 missing (261 officer, 1,322 enlisted officers and 43,674 soldiers). Within these data, it is not possible to determine how many people succumbed to wounds, how many remained permanent invalids and how many returned to the battlefield. Within the group of the military persons regarded missing, it is not possible to determine expressly how many people were captives or deserters, how many died without a proof of their death, and how many returned to war machinery after a short absence or a temporary drag behind the basic unit.

KEYWORDS: First World War, Serbian army, losses, 1914, Supreme Command Headquarters, the tragically dead, the missing, the wounded

¹²⁶ E-mail: aleksandar.zivotic@f.bg.ac.rs

¹²⁷ E-mail: marijanamraovic@gmail.com

¹²⁸ E-mail: marko.miletic1990@gmail.com

Академик Василије Ђ. КРЕСТИЋ¹

Српска академија наука и уметности,
Београд, Србија

ДВА ПИСМА НАШИХ ИСТОРИЧАРА

САЖЕТАК: У тексту су објављена два писма. Прво, које је проф. др Душан Поповић 1945. написао професору др Васи Чубриловићу и друго, које је проф. др Васо Богданов 1950. написао академику Виктору Новаку. Поповић се обратио Чубриловићу молбом да посредује у заустављању хајке која је покренута против њега с намером да га, као неподобног, због наводне сарадње с окупатором, отерају с Универзитета, што се и догодило. Повод да се Богданов обрати академику Новаку била је његова веома оштра критика коју је објавио у загребачком *Historijskom zborniku* о студији академика Јована Радонића, у вези са револуцијом 1848/49, а објавила ју је САН. Писмо Богданова сведочи о томе да је, по свршетку Другог светског рата, променом друштвеног и политичког система у нашој земљи, на дневном реду био суров обрачун између два супротстављена правца у југословенској историјској науци, између „грађанско хисторијске знаности”, тј. „стопостотног идеалистичког схватања историје”, како је Богданов оценио Радонићеву студију, и „хисторијско-материјалистичког” тј. марксистичког смера, чији је он био заступник. Оба писма занимљива су зато што сведоче о времену у којем су настала, о њиховим ауторима, али и о идеологији и политици, које су моћно утицале на стање и развој наше тадашње историографије.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Душан Ј. Поповић, Васо Чубриловић, Васо Богданов, Виктор Новак, Јован Радонић, Срби, Хрвати

Прво писмо у овом прилогу написао је 22. марта 1945. године редовни професор Београдског универзитета Душан Ј. Поповић (1894–1965), који је предавао националну историју новог века на Филозофском факултету у Београду. Реч је о веома познатом и угледном историчару, који је за собом оставио дела незаобилазне вредности и значаја из историје нашег народа у Хабзбуршкој монархији у периоду од XVII до средине XIX века.²

Писмо је занимљиво и значајно не само зато што разјашњава појединачни случај професора Поповића, већ и зато што сведочи о послератном вре-

¹ Е-адреса: nnpv@sbb.rs

² Више о професору Поповићу видети: Н. Гаћеша, „Поповић Ј. Душан”, *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 529.

мену, о томе како се нова власт на Београдском универзитету обрачунавала с онима које је сврстала у своје идеолошке и политичке противнике. Не знамо како је реаговао професор Чубриловић, којем се као колеги обратио Поповић, молећи га да му помогне у заустављању хајке која је покренута против њега. Чињеница је да је цео поступак окончан тако што је Поповић у пуној снази, у 51. години живота, пензионисањем уклоњен с Факултета.

ПИСМО ДУШАНА Ј. ПОПОВИЋА ВАСИ ЧУБРИЛОВИЋУ

Господину дру Васи Чубриловићу, министру пољопривреде

Молим Вас да овој мојој молби поклоните пуну пажњу, јер се ради о мојој части. Мој живот и рад, мислим, довољно је познат јавности. Сем неколико научних књига које сам написао, ја сам био оснивач Историског друштва у Новом Саду, уредник Гласника Историског друштва пуних тринаест година, затим председник овог Друштва и уредник прве, већ објављене свеске монографије о Војводини, и друге, која се налази у завршетку. Овај рад, мислим, био је од велике важности по наш народ и нашу државу. Скупити потребан материјал и снаћи се у том сплету проблема, требало је дуги низ година пажљивих и савесних студија. Сем тога, то шири јавност не зна, ја сам за време рата, иако под врло тешким условима, учинио да ће наша национална и државна теза, обзиром на Војводину, на мировној конференцији бити научно брањена на најбољи начин. Израђене су између осталог, и озбиљне научне студије о областима на које наша држава полаже своја права.

О моме животу под окупацијом могу рећи ово. Већ 6. априла 1941. изгорела ми је кућа са намештајем. Пошто је држава окупирана, ја сам од окупаторских власти са свога положаја смењен и стављен на расположење. За све време окупације, ја сам био крајње повучен, радећи, колико сам могао, на науци, о чему довољно доказује израђени материјал.

У грех ми се уписује:

1) Што сам одржао једно предавање Сеоба Срба под Арсенијем Чарнојевићем у Заводу за принудно васпитање у Смедеревској Паланци. Ово предавање одржао сам на молбу неких родитеља, чија су се деца налазила у Заводу, да бих том приликом утицао на управника Завода, који је био и мој ученик на Универзитету. Предавање је било скроз противнемачко, а требало је да дигне дух те деце, која су из тог предавања могла да виде да се наш народ у својој прошлости већ налазио у тако тешким ситуацијама, као под окупацијом, па је ипак издржао. Без претходног саслушавања у божићном броју Гласа Јединственог народно-ослободилачког фронта, оглашен сам поред најодвратнијих фигура из доба окупације, за „народног непријатеља и тровача омладине”. Ја сам одмах затражио истрагу и од Претседника Државне комисије и од Претседника Универзитета, те сам саслушан на Универзитету од Суда части. Том приликом саслушан сам и по свем оном што би се могло сматрати као нека кривица.

2) Саслушан сам и о томе што сам дао своје мишљење о значају миграција и проучавања прошлости нашег друштва за тзв. Српски цивилни план. Ово мишљење изнето је на непуној страници. У Гласу од 20 о. м. у пасусу, у

којем се говори о расизму и фашизму, речено је како сам ја „свесрдно” сарађивао на овом Плану. Моје изразито антирасистичко и антифашистичко гледиште и у времену пре овог рата, може се увек лако утврдити из мојих предавања која су објављена студентима. Изјављујем да нити сам био члан одбора, нити сарадник, нити сам имао било какву везу са целим овим послом, нити са иницијативом овог Плана. Иницијатор се, као што се из чланка Гласа види, нарочитим актом захвалио члановима Обора, па би се вероватно захвалио и мени, да сам ја на Плану „свесрдно” сарађивао. Уједно примећујем да речи које се у том чланку цитирају поред мог имена, као моје, нисам никад написао.

3) У грех ми се може уписати што сам на наваљивање др Шмауса, директора Немачког научног института, пристао да израдим Српску културну историју. Свако ко зна стање наше историјске науке, зна да је то данас немогуће учинити. Пристао сам да израдим само да бих могао радити оно што ће бити корисно за нашу националну и државну тезу на мировној конференцији. Да бих био обавезан на изразу овог дела, означено ми је преко Народне банке 500 марака, које ја намерно нисам никад подигао, што се код Народне банке може утврдити. За све време рата нисам одржао ниједно предавање, нити сам присуствовао био каквом пријему у овом Институту, нити сам било што штампао.

Желео сам, и пре ослобођења стално уверавао своју околину да ће нови поредак свакако донети више правде, за коју сам се увек борио, али коју тражим и за себе. Јер ово што се са мном ради јесте мрцварење са измишљеним кривицама када радим на деликатним студијама, којима треба да се помогну ослобођење наше неослобођене браће. Ви ћете ме разумети да ме то боли, па Вас молим да се мој случај већ једном оконча на меродавном месту.

Београд, 22. марта 1945.

Др Душан Ј. Поповић
Проф. Универзитета³

Друго писмо у овом прилогу, намењено академику Виктору Новаку, управнику Историјског института САН, написао је 27. марта 1950. др Васо Богданов (1902–1967). Тада је био ванредни професор на Катедри за историју новог века народа Југославије Филозофског факултета у Загребу. Веома плодан и разноврстан писац историје XIX и XX века, посебну пажњу у свом научном раду Богданов је посветио изучавању улоге и значаја Срба и Хрвата у револуцији 1848/49. године. Кад је из те, њему најпознатије тематске области академик др Јован Радонић (1873–1956) објавио студију „Патријарх Јосиф Рајачић и генерал Ђуро Рукавина, поводом стогодишњице српског устанка 1848 год.” у *Гласу Српске академије наука* 1949. године, стр. 143–243, Богданов је у *Historijskom zborniku* бр. 1–4, стр. 280–306, објављеном у Загребу 1949, написао веома оштру критику. Наслов критике гласи: „О nekim osnovnim problemima četrdesetosme: povodom pisanja dra Radonića o patrijarhu Rajačiću i o revoluciji 1848/49.”

³ Архив Југославије, Савезна верска комисија 1945–1970, фонд бр. 144, фас. бр. 2, јединица описа бр. 27.

Писмо професора Богданова занимљиво је из више разлога. Оно указује на мотиве који су га навели да напише изузетно оштру критику о студији академика Радонића. Уз то, оно сведочи о томе да је, по свршетку Другог светског рата, променом друштвеног и политичког система у нашој земљи, на помолу био суров обрачун између два супротстављена правца у југословенској историјској науци, између „грађанске хисторијске знаности”, тј. „стопостотног идеалистичког схваћања историје”, како је Богданов оценио Радонићеву студију, и „хисторијско-материјалистичког” тј. марксистичког смера, чији је он био изразити заступник. Само писмо, а још више критика Богданова, доказују да он није бирао речи у намери да не само научно већ и идеолошки и политички дисквалификује Радонића, да га представи као незналицу, шовинисту, мрзитеља Хрвата, заступника православног клерикализма, реакционара, присталицу деснице а противника левице. Зато што за Радонића „не постоје класе, ни њихови представници, ни класне, економске супротности, ни друштвене борбе”, што он не увиђа да „као повјесни фактори” постоје народ, сељаци, грађани, војници, Богданов га је сврстао у типичне превазиђене представнике идеалистичке и антимарксистичке историографске школе.

По Богданову, Радонић је „успео да се одржи на оној идеалистичкој висини бивше краљевске академије од прије ослобођења, са које се не виде овако грубе, вулгарне материјалистичке ствари, као што су економски интереси и ситничави, себични социјални сукоби.” У самом уводу критике нагласио је да Радонићева студија „заслужује у многим погледу пуну пажњу” зато што ју је објавила једна „од наших нових академија” и што је њен писац „један од главних представника наше старе, грађанске хисторијске знаности”. У самом закључку критике Богданов је по трећи пут поменуо Српску академију наука када је написао: „У цијелости расправа академика Радонића значи ускривање старе идеалистичке школе са свим њезиним негативношћима и, што је важније, увлачење шовинистичко-реакционарног схваћања буржоаске историографије у издању нове академије. И баш зато, јер са тога мјеста могу ова крива, застарјела, ненаучна схваћања негативно и збуњујуће да дјелују на нашу нову историографију – било је потребно да се одбију сва Радонићева застрајења и да се исправе сва поједина његова наopaка постављења и рјешавања четрдесетосмашких историјских проблема.”

Очигледно је да је оваквим писањем Богданов ударао озбиљне шамаре Српској академији наука, што у време идеолошке и политичке искључивости, када се све ово дешавало, није било безазлено. Никакве сумње нема да је Богданов то чинио добро смислено и циљано. О томе сведочи његово писмо академику Новаку, чији се знатан део односи на питање какве реакције је изазвала његова критика у САН и Београду.

Свој „идеалистички презир према материјалистичком схваћању историје” Радонић је, према оцени Богданова, показао и тиме што „ни на једном мјесту није употребио ни једно хисторијско-материјалистичко дјело, ни једну марксистичку студију о револуцији /.../”. Овом чињеницом Богданов је и лично био погођен, јер Радонић није нашао за потребно да цитира ни један његов рад о револуцији. Склони смо да поверујемо да је и то један од разлога његове веома оштре и ниподаштавајуће критике Радонића и његове

студије. У тој студији он је пронашао и неке фактографске погрешке, указао је на непрецизно изражавање и нетачно превођење докумената са мађарског језика, па је на основу свега закључио да Радонићев рад представља „школски примјер за то, какви се све резултати постижу, када се овако пише: на бази идеалистичког схваћања историје, уз непознавање најбитније литературе и извора, уз непрецизно баратање чињеницама и документима и с оваквом тенденциозношћу.”

Посебан одељак критике Богданов је посветио питању српско-хрватских односа у доба револуције с намером да докаже да Радонић „смишљено и упорно настоји да главну кривицу због српске пропасти свали на Хрвате под Јелачићевим вођством.” С намером да буде што уверљивији у доказивању да је Радонић још пре Другог светског рата био склон „шовинистичком третирању српско-хрватских односа уопће а у вези с Четрдесетосмом нарочито” цитирао је један рад академика Радонића, који је објављен 1938. а односио се на Људевита Гаја и његово прихватање штокавског уместо кајкавског наречја. Пошто Радонићево схватање тог Гајевог поступка није одговарало хрватском тумачењу, које је заступао и Богданов, загребачки свеучилишни професор неосновано је оптужио српског академика за шовинизим. Идеализујући илирски покрет и Гаја, Богданов је нагласио да он није „ишао за тим да србизира Хрвате и њихову књижевност, него за тим да с помоћу заједничког говора и имена уједини Србе и Хрвате”. Схватајући илирски покрет као југословенски, како је он из идеолошких и политичких разлога тумачен и прихванат у нашој ранијој историографији, Богданов није увиђао да његов циљ није био само буђење хрватске националне свести већ и хрватизација Срба.

Богданов је тврдио да је Радонић пристрасан кад пише о српско-хрватским односима, да му је циљ „да под сваку цијену и у свакој прилици нагласи антисрпство вође хрватског покрета”. С намером да оспори Радонићеве тврдње, да докаже да је злонамеран, да неосновано оптужује Хрвате и да није тачно „да су Срби већ на почетку устанка изгубили поверење у Хрвате”, покушао је да одговорност за неспоразуме и затегнуте односе међу њима подели. Написао је да се „сијањем неповјерења, раздора па и мржње између Хрвата и Срба, и на једној и на другој страни баве (и у Сабору, а још више изван Сабора) малобројни представници црквене, клерикално-феудалне реакције (међу којима се нарочито истиче загребачки бискуп Хаулик).”

Ако је Богданов с разлогом пребацио Радонићу што није користио све расположиве изворе и литературу о револуцији, па да је због тога дошао до неких погрешних закључака, онда се у овом случају и њему може приговорити што је неправедно и тенденциозно, готово шаблонски, изједначио у кривици представнике двеју цркава. Он или није знао, или је намерно прећутао штампани апел патријарха Рајачића објављен 24. августа 1848. упућен „народу српском православне цркве у Српској Војводини” за верску толеранцију, мир, слогу и љубав ради одбране од заједничког непријатеља. То писмо у целини гласи: „Опечалило⁴ се срце Моје, кад сам разумео, да се синови православне цркве са браћом својом, који римској цркви припадају, свађају, раздиру, и протерују. Опечалило се срце Моје, јер ако икада, то је

⁴ Растужило се, ожалостило се, забринуло се.

заиста сад оно време, кад сва браћа једне крви, једног језика треба тако да мисле, тако да говоре, тако да раде, као да су једно тело, и као да у свима једна душа живи, а да ником ни на ум не падне запитати брата, у коју он цркву иде. Свакиј треба своју цркву из свега срца да љуби, као највеће добро да цени, и из свију сила да брани: али зато на брата свога мрзити, на њега викали и насртати, што он у другу цркву иде, што се оном истом једном Богу другим начином моли, то нити је лепо, нити христјански, нити је људима, нити Богу угодно! И зато се опечалило срце Моје, кад сам разумео, да су се гдекоји између Моји православни нашли, који су Богу, цару и мени мрзко дело учинили, и на браћу своју западне цркве неприличним речима насртали. Спаситељ наш и искупитељ љубио је једнако људе, ма које вере они били; Спаситељ наш налаже нам светим својим речма, да љубимо и ми људе, ма које они вере били: па зар ћемо ми против свете његове науке и заповести мрзити, и нападати на рођену браћу због њиове вере, због њиове цркве? Не то не сме бити ни од Бога ни од људи. И зато Ја, као Патријарх и као Управитељ народа, најстрожије забрањујем свако насртање на браћу нашу римске цркве, било то речма, било делом, и заповедам као отац и власт свима, да браћу исту у љубави предусретате, да с њима у миру и слогџ живите. Та није ли обштиј душманин пред вратима куће наше? Не грози ли он и једном и другом пропашћу и убијством? Сајединити треба силе, да га изпред куће одгонимо, а не раздирати; а ако се ми између себе цепамо, олакшавамо њему посао, и дајемо му нож у руке, да нас обе стране у срце прободџ. Тежко нама и нашој деци, ако са неслоге зло по нас буде; кости они несрећника, који раздор сеју, неће ни у гробу мира имати, били они синови православне, били римокатоличке цркве, кад иј деца и унуци клети стану, уздишући у окови бесног душманина, који им најсветије благо, милу народност ногама газџ, и спомену се њиови праотаца руга! Зато, чада, послушајте Мене, љубите браћу, а не нападајте на њџ, тако ће вас Бог благословити, тако ће вас срећним успехом свете наше војне наградити, коју за слободу, срећу и благостање наше и наши праунука водимо!”⁵

Овај апел патријарха Рајачића, који је у штампаном облику, као врста летка, разаслат на све стране, могао би да послужи као антологијски пример како је јџдан српски православни првосвештеник, истински хришћанин, у јџдном смутном времену, пуном неповерења, нетрпељивости и мржње знао да му је дужност да се свим својим угледом заложи за угушивање религиозних страсти и мржње, за очување мира, узајамно поштовање и братску љубав између православних и римокатолика. Трпати њџга у исти кош с јџдним Јурјџм Хауликом и њџму сличним римокатоличким хрватским архијерејима, од којих ни јџдан није пред својом паством наступио ни приближно сличним апелом каквим је то учинио Рајачић, не само да је научно неосновано већ није ни морално. Али, да би објаснио нетрпељивост и мржњу Хрвата према Србима, на коју је указивао Радонић, Богданов се послужио симетријом, која ће, кад је реч о српско-хрватским односима, не само у историографији, већ и у политици, у време јџднопартијског система често бити коришћџна.

⁵ Василије Ђ. Крестић, *Грађа о Србима у Хрвајској и Славонији (1848–1914)*, књ. I, Београд 1995, 26, 27.

Како му је по сваку цену стало да оправда Хрвате као народ, да с хрватског народа скине одговорност за неспоразуме са Србима и за неповерење које су, предвођени баном Јелачићем, својим понашањем током револуције изазвали код Срба, Богданов се послужио тобожњим марксистичким методом оцењивања друштва, догађаја и личности. Учинио је то тако што је пребацио Радонићу, да као заступник идеалистичке грађанске историографије, не увиђа класне разлике, супротности и интересе. Не увиђа то да треба разликовати бројне супротстављене тежње и интересе хрватског народа од интереса које има горњи слој Хрватске римокатоличке цркве и хрватска аристократија. Другим речима, Богданов не оспорава непријатељско понашање према Србима бискупа Хаулика, грофа Драшковића, грофа Кулмера, бана Јелачића и њима сличним, али тврди да та мржња није захватила хрватски народ.

Богданову би се могло пребацити да и у овом случају, као и у оном раније поменутом, није искористио све расположиве изворе па је шаблонским решењем дошао до погрешног закључка. Ако хрватски народ није био захваћен мржњом према Србима, како се могло десити да је одмах по избијању револуције Србима у Дубровнику запретила смртна опасност? О томе сведочи писмо Ђорђа Николајевића, дубровачког проте, које је 22. марта 1848. из Дубровника упутио владици Јеротеју Мутибарићу. Николајевић је написао: „Овом приликом само укратко усуђујем се саопштити, како смо ми овдје у Дубровнику, одкако је конституција проглашена, умјесто весеља величајући страх поднијели, будући су нам јавно и у очи пријетили, да ће нас на најмање комадиће исећи. Истина да се данас и синоћ мало утишава, но ако и најмања искра букне, ми смо пропали.” На срећу, када се о претњама сазнало у Боки, Срби у Дубровнику били су спасени. Николајевић је о томе написао: „Глас овај стигне у Котор, гдје су православни Срби много претежнији. Которски Срби поруче Дубровчанима, да не тичу тамошњу браћу, јер ако такну и једнога, они ни једног католика у животу оставити неће. Но и ова претња разјарене Дубровчане није могла укротити, док им не стигне другиј глас, који у случају обистињена не би имао шале, да се под градом Будвом укрцало у брод десет иљада Црногораца, који долазе Дубровчанима у походе, и да их питају, шта ће они са Србима.”⁶

⁶ Василије Ђ. Крестић, *Геноцидом до велике Хрвајске*, Јагодина 2002, 17, 18. Кад су дубровачки Хрвати запретили православним Србима да ће их у цркви све поклати, прота Николајевић је храбрио Србе речима: „Не бојте се браћо, ја ћу први, ако што буде, пред вама барјак носити и сразићемо се нашим могућим силама: а бранити се од зла и сам нас Христос спаситељ учи.” (*Шумадинка* I, 8. јун 1850, бр. 23, стр. 91). Вредно је забележити да прота Ђорђе Николајевић у Дубровнику општество, шаље на Ваше великодушно расположење 315 фор. у цванцигима, с том нашом понизном молбом, да ове новце изволите раздјелити оним најсиромашнијим удовицама и сирочадима без разлике закона (вере – В. К.) у Хрватској и Славонији, чији су мужеви и оцеви под Вашим предвођењем онако славно и неустрашимо против непријатеља, бијући се с њим, сад у најновије доба изгинули.” (Димитрије Руварац, *Животѣиис Ђорђа Николајевића мѣтрополиѣа дабро-босанскоѣ*, Земун 1898, 27).

И у самом Загребу Србима је 1848. године запретила велика опасност. Према сведочењу Анастаса Поповића, познатог и угледног загребачког трговца и председника тамошње Српске православне црквене општине, критичан тренутак по Србе наступио је у часу када се у Загребу сазнало да су Срби на Мајској скупштини у Сремским Карловцима изабрали војводу. Тим поводом у Загребу је завладало велико незадовољство и скоро је „до тога хтело доћи да све Србе покољу”.

Покољ је запретио и српским депутатима који су се после Мајске скупштине нашли у Загребу. Константин Пеичић је о томе записао: „Моја је заслуга што сам смирио у Загребу сержане /пандуре/ Шокце, који су нам Србима депутирцима вартоломејску ноћ спремили били, зато да им бана Јелачића шизматички патријарх наш не иншталира и не повлаши (посрби)”.⁷

Наведени случајеви, супротно тврдњи Богданова, сведоче да Радонић није погрешно кад је тврдио да су Срби, „већ на самом почетку устанка изгубили поверење у Хрвате”. Ако су мржњом били прожети само горњи слојеви хрватског друштва, како тврди Богданов, саопштени подаци сведоче да је мржња захватила и ниже друштвене слојеве. Како је она испољена претњама о клању није никакво изненађење да су Срби „већ на самом почетку устанка изгубили поверење у Хрвате.”

Овим приказом критике професора Богданова указао сам само на њене основне проблеме, на њену суштину и карактер. Али, зато што је критика била усмерена и на предатну и послератну Српску академију наука, што су јој упућени озбиљни прекори са методолошког, марксистичког становишта тумачења историје, у тренутку када је објављена имала је и знатну, нимало безазлену политичку тежину. Да је тога био свестан и Богданов види се према садржају његовог писма упућеног академику Новаку, од којег је желео да сазна како ће на његову критику реаговати Академија и да ли ће се тим поводом на неки начин огласити и неко републичко или савезно министарство. Међутим, професор Новак му на његово писмо дуго није послао одговор. Нестрпљив да сазна какве ће реакције стићи из Београда, поново се писмом од 12. децембра 1950. обратио „врло поштованом и драгом другу професору” Виктору Новаку. Тада му је написао: „Много бисте ме обрадовали и задужили, ако бисте ми ма у двије-три ријечи саопћили бар најбитније од онога, што ме интересира: како се развијао и какав је сада мој однос према САН-у у вези са ситуацијом, која је била настала због моје критике о Радонићу.”⁸

Немамо податке о томе да ли је, а ако јесте, како је Новак одговорио Богданову. Преписка међу њима је настављена, и текла је све до јуна 1961. године, али у сачуваним писмима нема више помена о критици В. Богданова. Српска академија наука није нашла за сходно да се на било који начин огласи на изазове који су јој стигли из Загреба. На критику се оглушио и академик Радонић па је тако, ћутањем, без последица, окончан овај историографски спор, који је био зачињен актуелном идеологијом и политиком.

⁷ Др Миховил Томандл, *Живот и рад Константина Пеичића*, Нови Сад 1966, 54.

⁸ Архив САНУ, Рукописна заоставштина Виктора Новака, сигн. бр. 14.474, несређено.

ПИСМО ПРОФ. ДР ВАСЕ БОГДАНОВА
ПРОФ. ДР ВИКТОРУ НОВАКУ

Veoma cijenjeni i dragi druže upravniče,⁹
zbog teške i duge bolesti nisam Vam ranije odgovorio, na Vaše ljubazno pismo, pa Vas molim, da me ispričate.

Prije svega mnogo Vam hvala za separate: odmah sam ih predao svima prijateljima, pa Vam se i oni srdačno zahvaljuju na ljubaznosti.

Veoma sam Vam zahvalan na tako brzom i uspješnom riješenju Hauptmanove stvari.¹⁰ I on i ja svijesni smo, da je to isključivo rezultat Vašeg ličnog zauzimanja. Uvjeren sam, da će on Vaše povjerenje u svemu opravdati. (Dr Hauptman Vam je sam odmah pisao, ali čini se, da Vi taj list niste primili).

Vaš časopis¹¹ je ovdje u krugu stručnjaka (osim popova, s kojima ne održavam vezu, pa ne znam šta misle) i ljubitelja povijesti primljen vrlo dobro; kao najpozitivnije ističe se činjenca, da je Vaša redakcija već u prvom broju znala realizirati najbitnije odlike JIČ-a¹²: raznolikost, brojne ocjene, prikazi, osvrti itd. Ljudi se samo žale, što je u Zagreb stiglo premalo egzemplara, pa i to s velikim zakašnjenjem. Mislim da bi se kod ekspedita trebalo u buduće da vodi o tome računa.

A sad mi dozvolite, da prijedem na moju ocjenu Radonićeve studije, ili točnije, na njegove posljedice, – i da se u vezi s time posavjetujem s Vama o eventualnom povlačenju konsekvencija sa moje strane.

U dva maha su mi saopćili neki znanci, koji su se bavili u Beogradu prije 4–5 nedelja, da je ta ocjena ondje izazvala čitavu uzbunu. Vijesti koje sam preko njih primio svode se, uglavnom, na ovo: ocjena je preoštra; po sadržaju da je moja kritika točna, ali osuđuje se oštrina tona; 2) kritika nije uperena samo protiv Radonića (napadaj samo na njega i ne bi bio toliko važan), nego i protiv Akademije, i to naročito one predratne; to je, nadalje, napadaj i na Beograd i na srpstvo – sa strane jednog zagrebačkog hrvatskog časopisa; 3) da se to ne će samo tako svršiti, jer je stvar predana Ministarstvu (Srbije ili čak i Saveznom ministarstvu).

Ispunjen osjećajem iskrenog poštovanja i zahvalnosti prema Vama, smatram svojom dužnošću da Vama lično dam slijedeća obavještenja:

1) Radnja dra Radonića nema nikakve veze s naukom, nego je u stvari šovinstički protivhrvatski sastavak prožet pravoslavnim klerikalizmom; ova njegova studija ne može se dakle tretirati kao naučan rad, i ja sam protiv njega ustao sa svom onom oštrinom, s kojom sam i ranije, u doba stare Jugoslavije, pisao o sličnim pojavama. Pri tom, naravno, nisam išao za vrijeđanjem dra Radonića (koga ja lično cijenim zbog svih onih njegovih radova, koji su uistinu naučni), – nego mi je bilo stalo do toga, da se po ovakvom podgrijavanju strasti šovinstičkih tendencija danas – udari sa svom odlučnošću, – kako bi se uskrisivanje ovakvih pojava odmah iz prve radikalno prerezalo. Ustati protiv takvog pisanja smatrao sam svojom dužnošću, pa sam je i izvršio, bez obzira na posljedice.

⁹ Проф. Новак био је управник Историјског института САН.

¹⁰ Реч је о историчару Ферди (Фердинанду) Хауптману (1919–1987).

¹¹ Односи се на *Историјски часопис*, орган Историјског института.

¹² Реч је о *Југословенском историјском часопису* (ЈИЧ), који је излазио од 1935. до 1939. године.

2) Baš zato, jer uistinu cijenim, novu SAN, ja sam smatrao potrebnim da konstatiram, kako rukopisi, koji spadaju u Patrijaršiski glasnik, ne mogu biti štampani u njenim edicijama. – Mišljenja sam, nadalje, da između stare i nove Akademije ipak ima i treba da ima znatne razlike.

Mojom ocenom dakle nisam želio da napadnem današnju SAN.

3) O tužbama Ministarstvu nije potrebno govoriti: ja sam se borio protiv i jednog i drugog klerikalizma onda, kada su njihovi nosioci imali pretežni utjecaj na ministarstva, – pa bi prema tome bilo smiješno, kad bih se danas dao strašiti našim ministarstvima.

Uostalom, čini se, da će ovakovi pokušaji izazivanja administrativnih mjera ostati bez rezultata, pa da su, uprkos veoma ostrim prijetnjama, izostale i druge represalije, odnosno poduzimanje „izvana književnih”, „izvan naučnih” koraka.

Pored bolesti, jedan od uzroka, što Vam dosad nisam pisao o ovoj stvari, bio je baš u tome, što sam želio da ne ometam poduzimanje ovakvih mjera, nego da sačekam nesmetan razvitak stvari.

Budući da se poslije toliko vremena na ovom planu nije ništa dogodilo, nego se naprotiv čini kao da je „stvar legla”, (bar što se posljedica gornje vrste tiče, – u koje svakako spada i namjeravano sazivanje Glavne skupštine SAN-a zbog ovog slučaja, – koju vijest mi je također donio netko iz Beograda), – smatram potrebnim, da vam saopćim, kako za mene stvar nije svršena, unatoč tome što ministarstvo (bilo koje) nije postupilo protiv mene, što Zbornik nije zabranjen (a i o takvim željama se u Beogradu govorilo), što Skupština SAN, na kojoj bi se imalo protestovati protiv moje kritike, nije održana, – i što ja, ni sa koje strane nisam pozvan na odgovornost zbog svoga pisanja o Radoniću.

Radi se naime o tome: iako ja nisam imao namjere da nanosim uvrede ni g. Radoniću lično, a naročito ne Srpskoj akademiji nauka, – onako reagiranje na moju ocjenu (navedeno pod 1), 2), i 3), plus prijetnja sa Skupštinom SAN) ispoljilo se baš u krugovima SAN, koji su jednostavno osudili ne samo moju kritiku, nego je isto tako okvalificirali kao napadaj na SAN.

Budući da SAN, i pored svoga uvjerenja o ovakvom karakteru mog pisanja, nije sve dosad poduzela protiv mene nikakve ni skupštinske ni izvanakupštinske korake (ja bar nisam o njima ništa saznao), – na meni je, da ja povučem konsekvencije i da na ovo džentlmensko držanje SAN-a prema meni odgovorim isto tako džentlmenski: da naime podnesem ostavku na čast njenog naučnog saradnika.

O formi, odnosno o obrazloženju ove ostavke htio sam s Vama da se prijateljski posavjetujem. Da Vas zamolim za Vaše mišljenje o tome, da li treba otvoreno navesti razlog krivo tumačenje moje kritike sa strane SAN-a kao njoj nanесenu uvredu), – ili da svoju ostavku obrazložim preokupiranošću i drugim za ovakve slučajeve uobičajenim uzrocima.

Pri tom bih želio da podvučem dvije stvari: za mene je uistinu bila čast surađivati u Vašem Institutu, i ja sam se spremao baš sada da tu svoju suradnju pojačam i s obzirom na 48-u (i s obzirom na Vaš časopis, – pošto sam posvršavao neke poslove u vezi s univerzom i još neke druge neodgodive zadatke); i drugo: svoj rad oko pripremanja dokumenata za 48-u svršio bih do kraja i bez časti naučnoga suradnika te honorara vezanog za tu čast, – na tom poslu ediranja dokumenata (i bez članstva u redakcijskom odboru) radio bih dakle sve do svršetka, bez obzira na to, koliko će taj rad trajati, – jer smatram to mojom dužnošću i jer držim

da je to jedan od najkorisnijih poslova na području naše historiografije. – Nadam se da ni SAN ne će imati ništa protiv toga, da i poslije prihvaćene ostavke nastavim ovako taj rad na prikupljanju dokumenata.

U atmosferi ovakvog neraspoloženja SAN-a prema meni mislim da ne bi bilo zgodno, da se u njenim izdanjima objavljuju rezimea mojih predavanja, a ni moji prilozi u njenom časopisu.

Ja sam od početka bio na čistu s time da je i do moga izbora, i do mojih predavanja kao i do ove druge moje suradnje u Ist/orijskom/ institutu SAN-a došlo isključivo Vašim zauzimanjem. Osjećanje zahvalnosti prema Vama lično nalaže mi, da Vas i kao urednika časopisa i kao upravnika Instituta oslobodim svoje suradnje, koja bi, kad bi se nastavila, uvjeren sam u to, izazvala negodovanje tih istih krugova i prema Vama. Ostajući Vam trajno obavezan za sve ono, što ste dosad za mene učinili, – ja odustajanjem od obećane pa donekle i ugovorene moje suradnje želim svakako da spriječim sve takve neugodnosti, koje bi Vi, štampajući me i prihvatajući moju suradnju i dalje, eventualno imali.

Pismenu ostavku poslao bih čim dobijem Vaš odgovor, i to s onim obrazloženjem, koje mi Vi budete savjetovali.

Lijepo Vas molim, da mi po mogućstvu što prije odgovorite. Veoma biste me obavezali, kad biste me tom prilikom obavijestili o toj „velikoj uzbuni” (tako su mi rekli) beogradskoj, izazvanoj mojom ocjenom, – o čemu ja, osim kazivanja dvojice putnika, – ništa konkretno ne znam. – Prof. Matasović¹³ Vas zajedno sa Šidakom¹⁴ srdačno pozdravlja, a Šidak Vas uz to moli, da mu pošaljete i broj Vašeg Časopisa, do koga on nikako nije mogao doći. – Knjigu Vama i drugu Sečanskom¹⁵ šaljem posebnom poštom. – Srdačno i mnogo Vas pozdravlja odani Vam V. Bogdanov. Krajiška 16.¹⁶

Zagreb, 27. III 1950.

MATERIAL

*Academician Vasilije Đ. KRESTIĆ*¹⁷
Serbian Academy of Sciences and Arts,
Belgrade, Serbia

TWO LETTERS OF OUR HISTORIANS

SUMMARY: There are two letters in the appendix. The first one, written by Professor Dr Dušan J. Popović in March, 1945 and addressed to Professor Dr Vasa Čubrilović, and the other one, written by Professor Dr Vaso Bogdanov in March, 1950 and addressed to academician Viktor Novak. Popović turned to Čubrilović pleading for an intervention in terminating

¹³ Јосип Матасовић (1892–1962), историчар, универзитетски професор у Скопљу и Загребу, директор Државног архива у Загребу.

¹⁴ Јарослав Шидак (1903–1986), историчар, универзитетски професор у Загребу.

¹⁵ Живан Сечански (1908–1986), историчар, професор Више педагошке школе у Београду.

¹⁶ Архив САНУ у Београду, Рукописна заоставштина Виктора Новака, сигн. бр. 14.474, несређено.

¹⁷ E-mail: nnpv@sbb.rs

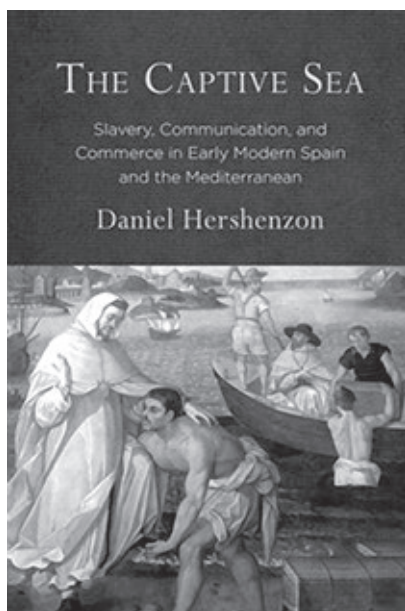
the orchestrated assault against him. The aim of the assault was to remove Dr Popović from the University as inapt, due to his alleged collaboration with the occupants, and the aim was eventually fulfilled. The reason Bogdanov addressed academician Novak, who was managing the Historical Institute SAS at the time, was a rather harsh critique Bogdanov had published in Zagreb's *Historijski zbornik*¹⁸ on the study by academician Jovan Radonić which dealt with the Revolution of 1848/1849 and had been published by SAS. This letter testifies that after the Second World War and the change in social and political system of our country, there was a fierce conflict between two opposed currents in Yugoslav historical science. It is a conflict between "civil historical science" or "an absolutely idealistic comprehension of history", as Bogdanov viewed Radonić's study, and "historical – materialistic" or Marxist direction which Bogdanov was a representative of. With the intention to disqualify Radonić not only scientifically but ideologically and politically as well, Bogdanov presented him as an ignorant, a chauvinist, a Croat hater, a representative of Orthodox clericalism, a reactionary, a right wing supporter and left wing opponent. While criticizing and attacking Radonić, Bogdanov referred to SAS on various instances in negative context for publishing a study written on a less than scientific level, in outdated and surpassed scientific method. Both letters are interesting because they testify on the time they were written in, on their authors, but also on the ideology and policy which greatly influenced the state and development of our historiography at that time.

KEYWORDS: Dušan J. Popović, Vasa Čubrilović, Vaso Bogdanov, Viktor Novak, Jovan Radonić, Serbs, Croats

¹⁸ Historical journal

ЗАРОБЉЕНИЦИ НА МЕДИТЕРАНУ
ИЗМЕЂУ ПРЕГОВАРАЊА И СЛОБОДЕ

(D. Hershenzon, *The Captive Sea: Slavery, Communication, and Commerce in Early Modern Spain and the Mediterranean*, University of Pennsylvania Press, 2018, x + 289 pp.)

Данијел Хершензон ради као ванредни професор на Универзитету у Конектикату, у Сједињеним Америчким Државама. Његова истраживања се фокусирају на историју Шпаније у рано модерно доба и њене везе са медитеранским светом, посебно османским Алжиром и Мароком. Објавио је неколико чланака на тему историје Шпаније у рано модерно доба и историје трговине робовима на Медитерану. Студија коју овом приликом представљамо, *The Captive Sea: Slavery, Communication, and Commerce in Early Modern Spain and the Mediterranean*, његова је прва објављена књига, а подељена је на увод, седам поглавља и закључак.

Циљ ове студије је да се укаже да је питање заробљеништва на Медитерану неоп-

ходно посматрати кроз анализу сложених мрежа комуникација. Како је објашњено у уводу, захваљујући сачуваним писмима заробљених муслимана и хришћана можемо пратити проток информација које се нису увек тицале судбине заробљеника. На тај начин откривамо у којој мери су животи хришћанских и муслиманских заробљеника повезани, али и како су питања политичке природе повезана са судбинама заробљеника који су ишчекивали слободу. На којим све аспектима је ово видљиво, аутор нам објашњава анализирајући судбине заробљеника на простору Шпаније у рано модерно доба, те у османском Алжиру и Мароку.

Прво поглавље носи наслов *The Social Life of Enslaved Captives*. На основу њега аутор је желео да укаже да ропство на Медитерану представља јединствен систем у којем се животи заробљеника преплићу без обзира на њихове различите судбине. Скрећући пажњу на запостављено питање друштвене динамике у историји трговине робовима, аутор анализира мобилност заробљеника на Медитерану. За то је најпре значајан друштвени живот робова, где изводи закључак да су њихово кретање и комуникација са другим заробљеницима често доводили и до креирања планова за бекство. Наративни извори које пишу заробљеници остављају нам драгоцене изворе о животу у заробљеништву, али у већини за мушке робове. У овим аутобиографијама најпре се може наићи на трагичне описе момента прве продаје, која је и у историографији најчешће наглашена. Међутим, ово није била коначна судбина заробљеника, јер потом следе приватне препродаје, поклањања и размене робова. Нотарска и друга административна документа указују да би препродаје уследиле убрзо након прве продаје заробљеника. С друге стране, мобилност робова била је условљена и раз-

личитим пословима на које су их власници постављали. Да су животи робова на Медитерану били испреплетени сведочи побуна групе робова 1663. године, који су били против одлуке шпанског краља да граду Аликантеу забрани изнајмљивање робова за послове. Аутор истиче да је повод за побуну настао јер је група ових заробљеника знала да хришћански робови Магреба имају могућност да раде као изнајмљена радна снага и да тим пословима себи повећају могућност ослобађања. Знајући за ту могућност коју су имали робови у Северној Африци, робови у Аликантеу нису желели да буду ускраћени за сличну прилику да буду ослобођени.

Питање откупа заробљеника аутор обрађује у наредном поглављу, које носи наслов *Ransom: Between Economic, Political and Salvific Interests*. Хришћански редови који су се бавили ослобађањем робова црпили су своје приходе из приватних и јавних извора, а често су и ослобођени робови неко време остајали уз монахе како би својим радом помогли у прикупљању новца за ослобађање робова. Међутим, као посредници у ослобађању све чешће су деловали трговци. Кастиљанским статутом је средином XIII века основана канцеларија за ослобађање робова, а трговци су почели да им се придружују у XIV веку. За ослобађање хришћанских робова у Магребу Филип II и остали хабзбуршки владари, као и бурбонски краљеви, издавали су неким трговцима лиценце за трговину у Магребу под условом да се побрину за ослобађање хришћанских заробљеника. Познато је да су за период од 1574. до 1609. године трговци ослободили већи број шпанских робова. Како је шпанска круна бранила трговину са исламским Магребом, трговци су учествовали у избављању робова јер би на тај начин могли да добију лиценцу од краља за трговину на територији Магреба. Главни проблем у трговини са Магребом представљала је чињеница да трговци који отпутују у Северну Африку купују робу која је набављена пљачком хришћанских бродова. Стога, чак и када су се издавале дозволе трговцима, било је изричито забрањено да доносе било какву робу са територије Магреба, те и када су то радили, продавали су је илегално. Још један начин на који се прибегавало ослобађању хришћанских робова био је путем договора са алжирским пашама и мароканским султанима и управницима. Католички владари су често умели да склопе договор о размени са

магребским владарима, тако да свака страна ослободи договореног заробљеника. Смештајући питање ослобађања заробљеника у контекст односа шпанске круне и Магреба, аутор је указао на који начин је трговина са исламским подручјем повезана са откупом хришћанских робова.

Negotiating Ransom, Seeking Redemption је назив трећег поглавља у којем се пажња премешта на анализу разних преписки које су се тицале преговарања откупа заробљеника. Процедура ослобађања робова доносила је са собом многе проблеме. Из ових разлога аутор је тежио да кроз треће поглавље сагледа процес откупа и ослобађања, анализирајући друштвене везе које се откривају у овом случају, просторе у којима се преговара ослобађање, неопходне правне документе и улогу особа које су у читав процес умешане. Када би заробљеник који нема средстава за свој откуп нашао особу која би га финансирала, након ослобађања би морао да отплаћује тај дуг. Хришћански редови који су се бавили откупом нису подржавали тенденцију заробљеника да сами преговарају о откуп, сматрајући да монаси могу да уговоре знатно нижу цену. Међутим, власници робова су налазили начине да дођу до информација које би им помогле у уговарању откупа. Писма заробљеника путовала су преко мора и копна, захваљујући трговцима, монасима, конзулима и одбеглим робовима, а неки од њих су тај положај и злоупотребљавали. Емануел д'Аранда, који је био заробљеник у Тунису 1640. године, истиче да су трговци читали његова писма како би добили информације о њему и пренели их његовом власнику, а информације су умели да откривају и други заробљеници. Дешавало се да трговци изневере заробљенике тако што би новац за откуп уложили у трговину. О томе нам говори случај трговца Гаспара де лос Рејеса, који је 1670. године најпре издејствовао своју слободу, а затим сакупио новац осталих заробљеника са намером да плати њихов откуп. Трговац је тај новац уложио у слатко вино, али је по доласку у Алжир сазнао да су пристигли француски товари вина, што је довело до пада цена и губитка уложеног новца. Сигурне трговачке луке Османског царства, шпанска и португалска утврђења и италијанске слободне луке биле су безбеднији простори где су заробљеници могли да преговарају о свом откуп са већом сигурношћу да неће бити продати након исплате от-

купа. Преговарање о откуп у изискивало је доста преписке, поготово у случајевима када би откуп био могућ само путем размене. У неким случајевима је особи која би преговарала о откуп у свог члана породице било лакше да купи неког другог роба преко којег би се преговарало ослобађање путем размене. Уколико власник није желео да прода неког заробљеника који би другој особи значио за размену робова, суд је могао да нареди продају. Такође, шпанска круна је правила разлику међу муслиманским робовима, одвајајући особе које су могле да буду значајне за сигурну размену за неке хришћанске заробљенике. Заробљеници су често остављали и неког члана своје породице као гаранцију да ће се вратити назад да плате откуп за обоје. Сличну ситуацију видимо и када монаси који, у тежњи да ослободе жене и децу који су у опасности од преласка у ислам, а због недостатка новца, остају као залог да ће откуп бити исплаћен.

У четвртм поглављу, *Taking Captives, Capturing Communities*, аутор тежи да објасни другу страну значаја писама које заробљеници шаљу члановима своје породице, бискупским, инквизиторским или папским канцеларијама. Будући да су били далеко од свог родног места, ова писма су за њих представљала једини начин да и даље сачувају право на припадање друштвеној заједници из које су отргнути. Они који су носили писма нису морали бити исте религије као заробљеник. Писма породицама заробљеника је могао да пише и други заробљеник, како би обавестио породицу о преминулом. Када би стигла вест о смрти супруга, удовица је имала право да се поново уда. Смрт заробљеника је имала великог утицаја на његову породицу и у муслиманском свету. Према маликитској школи, која је практикована у Андалузији и Мароку, жена је могла да се преуда само уколико је њен муж својевољно покрштен. Уколико је супруг био покрштен на силу, жена није имала право да се преуда, а власништво њеног мужа би прелазило у вакуф. Вести о промени вере заробљеника су се јак о брзо шириле, па је тако Дијего Фалан 1630. године писао да је баш то сазнање и спречавало заробљенике да приме ислам. Повратак у шпанско друштво за оне који су примили ислам носило је са собом проблем суочавања са инквизицијом и доказивања да су ислам примили неискрено, остајући верни хришћанству у тајности. Неки који су имали жеље да се врате о хришћанску територију најпре би

обезбедили себи писма у којима су сведоци тврдили да је та особа остала верна хришћанству, и у којима су сведочили о његовој спремности да помогне хришћанима у разним ситуацијама.

Пето поглавље носи наслов *Confronting Threats, Countering Violence*. Аутор је у овом поглављу анализирао насиље над медитеранским заробљеницима, које је изазивало снажне реакције и преписку између политичких представника, посредника и самих жртава. Писана сведочанства насиља над заробљеницима сачувана су у памфлетима, мартирологијама и писмима заробљеника. Памфлети и мартирологије су писане са тенденцијом да изазову сажаљење како би неко пружио новчану помоћ за откуп заробљеника. С друге стране, писма заробљеника настају како би се злостављање зауставило, и углавном су била адресирана на чланове њихових породица или на државне представнике. Насиље над заробљеницима је могло да изазове бурне реакције представника власти. Један од примера који аутор наводи односи се на наредбу Исмаил-паше, управника Алжира, из 1663. године, да се спале свештеници и иконе, униште цркве и поробе сви припадници редова за ослобађање заробљеника. Све ово била је реакција на информације које је добио на основу писама муслимана из Андалузије, који су били поробљени након што су исплатили свој откуп, и који су сведочили о скрнављењу тела преминулих муслиманских заробљеника. Да су на оваква дешавања могле да делују и различити појединци, говори и случај из периода око 1630. године, када је забележена побуна супруга алжирских заробљеника у Шпанији. Оне су се огласиле против кажњавања једног хришћанског заробљеника у Алжиру, јер су знале да постоји могућност да ће као реакција на то бити кажњени њихови супружници и деца, који су били заробљени у Шпанији.

Велику улогу у преносу различитих политичких информација имали су управо заробљеници, о чему говори шесто поглавље *Moving Captives, Moving Knowledge*. Заробљеници су кроз извештаје о свом животу у ропству давали и разне опште информације о условима живота на територији Магреба, о функционисању њихових заједница и разговорима с муслиманима и другим заробљеницима. Путем писама хришћански робови су често слали податке о политичким односима између представника власти у Северној

Африци, као и о државним плановима до којих би дошли. Особа која се налазила у ропству слала је овакве информације у нади да ће након тога издејствовати да се неко побрине о њеном откупу. Међутим, често је шпанским владарима одговарало да имају своје агенте као заробљенике на територији Магреба, који би им несметано преносили политичке информације. Заробљеници у Алжиру оставили су записе у којима описују тврђаве, капије, тунеле у граду и износе планове о могућностима да шпанска војска освоји Алжир. Један од њих је Симон Катена, пореклом са Сицилије, који је заробљен 1596. године у Алжиру, где је провео 18 година. Његове топографске описе за освајање Алжира потврдио је и инжењер Пабло Педро Флориано, али шпанска круна није желела да следи ова упутства.

Седмо и последње поглавље носи наслов *The Political Economy of Ransom*. Анализом заробљеништва на Медитерану откривају се везе између трговине, политике, друштвених обавеза и религије. Седмо поглавље аутор је посветио анализи једног низа догађаја који управо открива поменуте везе, а односи се на судбину девојчице Фатме, која је заједно са другом децом алжирских команданата 1609. године отета и одведена у Ливорно. Након што је била ослобођена, на путу ка Алжиру брод је пристао на обалу Корзике, где је Фатма била покрштена од стране бискупа Саоне. Пошто је утврђено да је Фатма примила хришћанство својом вољом, њен повратак је био немогућ. Након ове одлуке Фатмин отац, алжирски јаничар, поднео је жалбу дивану у Алжиру, што је довело до хапшења тринитаријанаца који су тада били у Алжиру зарад откупа неколико поробљених хришћана. Упркос бројним преговарањима до размене заробљеника није дошло. Последњи податак који је пронађен о Фатми говори да се удала за хришћанина с Корзике. Тринитаријанци нису успели да уговоре своју слободу у замену за друге муслиманске робове и преминули су у Алжиру. Анализирајући овај пример, аутор је желео да нагласи да, без обзира на неуспешна преговарања и бол

заробљеника и њихових породица, овај пример веома јасно открива комплексне механизме преговарања и ослобађања робова на Медитерану. У поређењу са Фатмом, чији живот и размишљања нису забележена, Робер де Монрој, један од заробљених тринитаријанаца, оставио је велики број писама иза себе. Из заробљеништва у Алжиру он је проповедао хришћанство другим заробљеницима, уговарао ослобађања и слао информације у Шпанију. Овим поређењем аутор је још једном скренуо пажњу на велику диспропорцију у броју информација које имамо о женским заробљеницима у односу на мушке. Покрштавање Фатме и заробљавање тринитаријанца довело је до тога да Филип III донесе забрану да хришћански редови учествују у ослобађању хришћана у Алжиру док се заробљени тринитаријанци не пуне. Ова одлука узроковала је ангажовање многих јеврејских и муслиманских трговаца у откупу хришћана у Алжиру, што је довело до смањења алжирских новчаних прихода. Посматрајући поменути случај можемо да закључимо на који начин је ослобађање заробљеника утицало на политичку економију Медитерана.

У закључку, аутор се осврнуо на критику теорије о „продору Северњака” на Медитеран, коју износи Моли Грин. Према тој теорији, током XVII века конфликти за превласт, који се воде између трговаца са Севера, потискују религијске сукобе на Медитерану. Хершензон објашњава да је његова студија управо доказала да током XVII века не долази до негирања друштвених обавеза, религијских веза и пада политичке економије. Аутобиографије заробљеника пружају увид у друштвени живот робова и начине на које су планирали откуп или бекство. Истакавши значај писама заробљеника и преписке која се водила око њиховог ослобађања, аутор је указао да су ови заробљеници често деловали као агенти који су преносили информације од политичког значаја. С друге стране, аутор је на пар места истакао да се ове и сличне тврдње не могу износити за женске робове, услед недоступности њихових аутобиографија и писама.

Марија Андрић
историчарка-архиварка
Исторички институт, Београд
andric.marija.ma@gmail.com

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ СРПСКЕ КУЛТУРЕ И НОВИ ПОГЛЕД НА СРПСКО-РУСКЕ ОДНОСЕ У XVIII ВЕКУ

(Владимир Симић, *Романови и Срби. Рецепција слике руских владара у уметности XVIII века*, Галерија Матице српске и Матица српска, Нови Сад 2018, 246 стр.)

Монографија *Романови и Срби. Рецепција слике руских владара у уметности XVIII века* уврштена је 2018. године у едицију „Уметност и историја”, коју је покренула Галерија Матице српске током 2016. са идејом отварања ка новим методолошким и интерпретативним приступима. Сагледавши са феноменолошких позиција широко питање дешавања у српској култури XVIII века, аутор монографије уочио је потребу да се на примерима портрета и сродних визуелно-вербалних представа испита рецепција руских владара међу Србима у XVIII веку. Проф. др Владимир Симић посветио се проблематизацији слике као кључног појма владарске пропаганде, користећи уметничку, архивску и документарну грађу и ослањајући се на обиље публикација из домена руско-европских културних и уметничких односа, чиме је дао изузетан допринос разумевању аспирација у српској култури током XVIII и прве половине XIX века.

Питање улоге визуелно-вербалних представа у схватању руских владара у српској средини истражено је кроз шест поглавља. Њима претходи „Реч унапред” др Тијане Палковљевић Бугарски, управнице Галерије Матице српске и једног од издавача монографије. Кроз кратак најавни текст др Палковљевић Бугарски је, истичући отвореност историје уметности ка новим тематским и методолошким приступима, припремила читаоца за разумевање намере и циља монографије. Следи уводно поглавље у којем је аутор изнео сажет преглед српско-руских односа од XVII до почетка XIX века, док је епоха Петра Великог добила највише простора у сагледавању културних, верских и уметничких веза, са освртом на њихову политичку позадину. Пратећи ток историографског интересовања за проблематику српско-руских културних односа, аутор завршава поглавље навођењем изазова које доноси савремени методолошки приступ, међу којима се истиче непостојање биографија неселективно сачуване уметничке грађе.

Поглавље „Портрет и лик: слика Петра Великог” друго је по реду и у њему се аутор фокусира на прихватање и схватање култа Петра Великог у српској средини. Полазећи од рецепције *Духовног регуламентија* Теофана Прокоповича међу Србима у Хабзбуршкој монархији, аутор даље разматра како је пажљиво осмишљена и брижно вођена дворска пропаганда у креирању култа Петра Великог имала снажно упориште у књижевности, примарно кроз панегирике и школске драме које су се преписима прошириле до јужнословенских подручја. Друго упориште био је домен визуелне културе, где је епоха Петра Великог донела прекретницу у схватању моћи слике у изградњи жељене представе владара, што је остварено усвајањем већ устаљених пракси европског дворског живота. Овде је то показано на примерима портрета Петра Великог које су извели Стефан Тенецки и Захарија Орфелин,

као и једног уљаног портрета непознатог мајстора, који се чува у Великој Ремети.

Треће поглавље „Визуелна биографија: житије Петра Великог” доноси преглед биографија Петра Великог, објављених током XVIII века у Русији и Европи. Највише пажње аутор посвећује првој биографији писаној на неком од словенских језика: *„Исторія о житіи и славныхъ делахъ великаго государя императора Петра Перваго самодержца всероссійскаго”* изведеној руком Захарије Орфелина и објављеној 1772. год. у Венецији. Након детаљне анализе намере, дискурса и методологије Орфелиновог дела размотрене су визуелне представе које стоје уз текст у виду гравира географских карата, медаља и историјских композиција. Полазећи од кончетистичке основе медаљона као једног облика визуелне репрезентације, аутор их даље анализира и разврстава у пет група, које се односе на различите аспекте владавине, односно личности Петра Великог. Следи анализа две композиције којима Орфелин дочарава једну епизоду из биографије Петра Великог – његово лично учешће у бруталном кажњавању побуњених стрелаца 1698. и, као изузетан познавалац духа времена барокно-просветитељске епохе, пажњу посвећује и покушајима да се најтамније црте карактера Петра Великог представе као показатељи најсветлијих грађанских врлина.

Поглавље „Катарина II и идеал просвећене владарке” четврто је по реду. Његов први део прати конституисање слике Катарине II као мудре царице, у чему је водећу улогу имала интерпретација култа Петра Великог, док је одржавање блиских контаката са француским енциклопедистима употпуњавало слику Катарине II као просвећеног владара. Аутор је потом пажњу усмерио на рецепцију Катарине II код Срба, која је суштински била одређена руским успесима у рату против Турака, што је оставило трага у књижевности кроз панегирике које су јој испевали Захарија Орфелин, Доситеј Обрадовић и Јован Рајић. У делу који је посвећен портретима долази до изражаја изазов на који је аутор указао у уводу, те су у првом плану два графичка портрета Катарине II, који се најпоузданије могу везати за српску средину XVIII века јер их је извео Орфелин у оквиру биографије Петра Великог, која је царици и посвећена.

„Угарска палатина Александра Павловна: уметнички одјеси њеног култа око 1800.” наслов је петог поглавља монографије. Разматрање конституисања култа кнегиње Александре Павловне, ћерке руског цара Павла I и супруге угарског палатина Јосифа, аутор отпочиње њеним доласком у Угарску. У судбину православне принцезе тада се уплићу интриге које се нису угасиле чак и након њене преране смрти, непуне две године касније. Сасвим оправдано посвећено је доста пажње палатинином духовнику протојереју Андреју Афанасијевичу Самборском, чије су активности кључне за разумевање присуства младих српских просветитељски настројених интелектуалаца на двору у Будиму. Управо у Самборском аутор препознаје идеатора уобличавања култа Александре Павловне који је уметнички одјек имао како у виду гравира које протојереј поручује након њене смрти и упућује водећим личностима у Монархији, тако и у виду тужбалица које међу осталима пишу Глигорије Трлајић и Аврам Мразовић. Следи закључно поглавље монографије посвећено сумирању сазнања о рецепцији слике руских владара код Срба, са истицањем њене универзалне поруке, независно од медијума у којем је изведена.

Монографија *Романови и Срби. Рецепција слике руских владара у уметности XVIII века* успешан је и хвале вредан пример приступа на нов начин питању које је у историографији одавно отворено. Њоме је проф. др Владимир Симић показао да фокусираност и прилежност у којима се истрајава јесу најпоузданији начин доласка до научних доприноса. Књига пред нама не представља само изузетан допринос искусног истраживача у разумевању српске културе и српско-руских односа током XVIII века. Поред тога, она има моћ да пажљивог читаоца, истраживача или пасионираног љубитеља историје подстакне на запиткивање о могућности или нужности промене перспективе, и у разматрању других појава које су у српском друштву присутне од XVIII века па до данас.

Александра С. Человски
докторанд Одељења за историју
уметности
Филозофског факултета Универзитета
у Београду
daschacelovska@gmail.com

БАЛКАНСКО ЛИЦЕ МАРИЈАНЕ

(Биљана Стојић, *Француска и балкански ратови (1912–1913)*,
Историјски институт, Београд 2017, 498 стр.)

Монографијом *Француска и балкански ратови (1912–1913)* Биљана Стојић је заокружила своја вишегодишња, исцрпна и педантна истраживања на овој теми. Дело је утолико вредније када се узме у обзир да је о балканским ратовима у српској историографији веома мало писано. Књига, која уједно представља ауторкину докторску дисертацију, превасходно је настала на основу необјављене архивске грађе домаће и стране провенијенције. Коришћени документи највећим делом припадају фондовима Дипломатског архива Министарства спољних послова у Паризу, а настали су из делатности француских посланика у престоницама балканских држава. Депеше ових дипломатских представника допуњене су значајним извештајима амбасадора из Лондона, Берлина, Петрограда, Беча и Рима. Од непроцењиве важности за истраживања Биљане Стојић била су и лична досијеа француских државника и дипломата. Француске дипломатске документе ауторка

је допунила архивском грађом из архива балканских држава. Посебно значајни били су фондови похрањени у Архиву Србије у оквиру Министарства иностраних дела. Поред докумената француског и британског посланства у Београду, консултовани су лични фондови Николе Пашића, Стојана Новковића, Мирослава Спалајковића, Јована Жујовића и хартије Милована Миловановића. Дело такође обилује важним подацима из Војног архива, Архива Југославије (збирка Јована Јовановића Пиждона) и Архива Српске академије наука и уметности (заоставштине Николе Пашића, Војислава Маринковића, Шарла Лоазоа и Лује Војновића). У циљу што ширег сагледавања француских интереса на Балкану 1912–1913. године, Биљана Стојић је сакупила вредну грађу из Државног архива Бугарске у Софији и Националног архива Румуније у Букурешту. Захваљујући мемоарској литератури – дневницима и успоменама савременика бачено је ново светло на догађаје из периода балканских ратова. Према сопственим речима, основни циљ ауторке био је да свеобухватно реконструише дипломатску активност Француске од пролећа 1912. када је стваран Балкански савез, до лета 1913. године, када су на конференцији у Букурешту окончани балкански ратови. Иако није била у највећој мери заинтересована за дешавања на Балканском полуострву, влада у Паризу је подједнако с осталим силама учествовала у решавању свих криза и проблема балканских ратова.

Поред увода и закључка књига садржи три поглавља. У првом делу увода, ауторка упознаје читаоца са главним спољнополитичким тежњама француске Треће републике и њеним положајем у систему европских савеза. Победа у рату с Француском 1870–1871. омогућила је пруском канцелару Оту фон Бизмарку да створи систем којим ће све до 90-их година XIX века ова сила бити држана у изолацији и сведена на државу другог реда. Нови ударац француским интересима задат је склапањем савеза Немачке и Аустро-Угарске с Италијом 1882. године. Две германске силе

пружиле су тада подршку влади у Риму у ширењу њеног утицаја на северу Африке што је било у супротности с француском империјалном политиком. У складу с тадашњим трендом, прихваћеним од стране свих великих сила, Француска је почетком осамдесетих година XIX века фокус интересовања у спољној политици усмерила на ширење колонијалног царства у Северној и Централној Африци и Индокини. У ширењу политичког, економског и културног утицаја ван Европе, званични Париз је видео могућност да поврати свој изгубљени положај на континенту. Износећи ове чињенице, Биљана Стојић није пропустила да сваком приликом укаже на то да је деловање Француске на пољу спољне политике било у знатној мери у вези с догађајима унутар земље, последица јаког таласа национализма и повређеног поноса након пораза из 1871. године, као не и резултат државне слабости. Ваневропска тржишта и пораст трговинске размене ојачали су позицију Треће републике, што је помогло и у смиривању унутрашњих прилика. Спољнополитички положај Француске почео се поправљати од 1890. године, чему је допринео пад „гвозденог канцелара” с власти у Немачкој. Пад Бизмарка омогућио је влади у Паризу излаз из изолације у европским оквирима. Идеја савеза с Русијом била је присутна у свим плановима Француске после пораза од Пруске, нарочито након немачког уједињења 1871. и Берлинског конгреса 1878. године. Русија је имала потребу за великим економским улагањима за изградњу железница, друмова, поморских и речних путева, индустријских објеката као и за модернизацијом војске. Француска је имала новчана средства, политичку потребу да се приближи Русији и уложи средства ради ојачања војне моћи због сталне немачке опасности. Догађаји су се одвијали брзо и јасно су указали да је склапање савеза само питање тренутка. Након склапања тајне војне конвенције у августу 1892, наредне године су уговорени детаљи савеза. Руски цар је ратификовао уговор о савезу у децембру 1893, а француска влада у јануару 1894. године. У периоду од уједињења Немачке до избијања Првог светског рата склапање француско-руског савеза представљало је, за обе силе, свакако најзначајнији спољнополитички успех. Што се Француске тиче, она је после закључења савеза с Русијом водила политику „достојанственог чекања”, спремна да са стрпљењем

сачека повољне спољнополитичке околности у циљу повратка изгубљених територија, Алзаса и Лорене. Она се надаље оријентисала ка слабљењу Тројног савеза, користећи зависност Италије од француских зајмова и кредита. Споразумом из 1902. године влада у Паризу је добила обећање званичног Рима да ће остати неутралан у случају да нека трећа сила нападне Француску или Немачку. Тиме је у знатној мери ограничена снага Тројног савеза. Биљана Стојић даље излаже главне смернице француске спољне политике које су ишле ка јачању и трансформацији француско-руског савезништва путем увођења трећег партнера. С обзиром да је Немачка била једини непријатељ Француске у Европи, министар спољних послова Теофил Делкасе је настојао да у споразум о сарадњи увуче и Велику Британију. Искористивши напуштање политике „сјајне изолованости” од стране званичног Лондона, као и ублажавање нетрпељивости британске јавности према Паризу, Француска је 8. априла 1904. потписала *срдачни споразум* с владом њеног величанства. На тај начин, она је окончала супарништво с Великом Британијом у колонијалној политици и поделила с њом терет савезништва с Русијом, финансирањем скупих државних зајмова и инфраструктурних пројеката владе у Петрограду. Упоредо с тим, званични Париз је радио на превазилажењу руско-британских несугласица. Три године касније, та настојања Француске уродила су плодом: Русија и Велика Британија склопиле су споразум којим је извршена подела интересних сфера две силе у Персији и Авганистану. Ауторка надаље упознаје читаоце са новим изазовима наметнутих француској спољној политици: Првом (1905) и Другом (1911) мароканском кризом, чију суштину представљају француско-немачке супротности. Она такође скреће пажњу на све фазе у односима Париза и Петрограда који су у знатној мери уздрмани због уздржаног става Француске у Анексионој кризи 1908–1909. године. С обзиром да није био у питању њен примарни национални интерес, француска влада није била спремна да пружи снажнију подршку Русији након аустроугарске анексије Босне и Херцеговине и на тај начин је допринела њеном великом дипломатском поразу у борби с аустро-немачким блоком сила. Долазак Ремона Поенкареа на чело владе у јануару 1912. године означио је национално буђење Француске и велику победу ратне индустрије.

Француски државник је желео да поправи односе са руским савезником и поврати међусобно поверење. Последица овакве политике било је потписивање Поморске конвенције две државе у јулу 1912, као одговор на непрестано јачање немачке поморске моћи. Годину дана касније Француска и Русија су потписале војну конвенцију, чиме је дотадашњи дефанзивни савез добио офанзивни карактер. Истовремено, Поенкаре је радио и на пољу јачања пријатељских веза с Лондоном. Преговори око ближег дефинисања савеза одвијали су се кроз читаву 1912. годину и довели су до потписивања споразума о поморској сарадњи између Адмиралитета Француске и Велике Британије. Влада у Лондону је препустила француској флоти контролу и заштиту њених интереса у западном делу Медитерана а највећи део своје флоте пребацила је у Северно море, где је претила највећа опасност од Немачке.

Други део увода своје студије, Биљана Стојић посвећује спољнополитичким плановима Француске на Балкану. Ауторка примећује да су од 1878. године до почетка XX века француски интереси на Балкану и у Османском царству вишеструко увећани. Пораст интереса допринео је већем учешћу француске дипломатије у решавању проблема у Османском царству. Улога највећег европског зајмодавца утицала је и на правац спољне политике Париза. Француски капитал продирао је и у финансијске структуре балканских држава где је, за неколико деценија, обезбедио доминантну позицију. Усредсређеном Треће републике на јачање финансијског утицаја поговодила је и балканским државама Србији, Црној Гори и Румунији које су 1878. године стекле политичку и економску независност. Наредни корак балканских држава био је улазак у модернизацијске токове, за шта је био потребан новац европских банака. Биљана Стојић износи веома важну чињеницу да су велике силе на новац позајмљен балканским државама гледале превасходно као средство за њихов империјални продор. Супарништво великих сила на Балкану изражавало се у економском и политичком ривалитету. Јефтине и приступачне сировине из балканских држава (свиње из Србије, дуван из Бугарске, жито из Румуније, суво грочје из Грчке) биле су присутне на европском тржишту. Заузврат, балканске државе су добијале политичке идеје за моделе грађанских држава, државне кредите и

зајмове, како би убрзале индустријски развој, изградиле железницу и модернизовале војску. Како ауторка примећује, Трећа република је користила овакву климу на Балкану остварујући своју финансијску превласт споро и опрезно и избегавала при томе конфронтације с другим силама. У складу с тим, сматрајући да су самостална улагања скопчана с ризицима, француски банкар су се током осамдесетих и деведесетих година XIX века удруживали с колегама из Аустро-Угарске и Немачке и с њима делили неизвесност балканских зајмова. Од склапања савеза с Русијом 1893. године, Француска показује веће поверење према балканским државама, а француске банке су биле спремније да им позајме новац. Сваки потенцијални балкански позајмљивач подвргавао се у Паризу процени не само француског већ и руског Министарства спољних послова. У одобравању кредита и зајмова балканским државама, влада у Паризу је видела пречицу за политичко везивање примаоца зајма за Француску као кредитора. Укупни француски капитал у балканским државама порастао је са 0,97 милијарди франака на почетку XX века на 3 милијарде франака 1913. године. Учешћем у зајмовима и државним кредитима влада у Паризу је отварала тржиште Балкана својим производима, од којих је најзначајније било артиљеријско наоружање. Скрећући пажњу на јаку спрегу политичких и војних структура у Француској, ауторка износи важан закључак да је ова сила условљавала државе које је кредитирала тиме да један део добијеног зајма троше и на поруџбине из њених војних фабрика. На тај начин, Трећа република је отварала пут својој војној индустрији. Француско наоружање, као и организација војске према француском моделу добили су већи углед у балканским државама после 1905. и пораза Русије у рату с Јапаном. Стога је све више питомаца балканских држава одлазио у Француску на обуку, посебно у области ваздухопловства и других иновативних области у војсци. Захваљујући француском капиталу, у Србији је 1906. године решено тзв. топовско питање, а званични Београд је поручио од фабрике Шнајдер 60 брзометних и 25 брдских топовских батерија. У јесен 1909. године нови кредит из Француске омогућио је Краљевини да санира последице Анексионе кризе, изврши нове војне поруџбине и реорганизује војску. Пред Србије, Грчка је такође била важан део

економског и политичког система спољне политике званичног Париза. Поред финансијских интереса у овој земљи, Грчка је била део француских геостратешких планова у погледу одржања равнотеже снага у источном Медитерану. Француски капитал је и у овој земљи у великој мери допринео модернизацији војске. Упркос погодностима и уложеним напорима, влада у Паризу је имала мало успеха у покушајима да свој финансијски утицај прошири у Румунији. Биљана Стојић издваја још једну важну компоненту финансијског утицаја Треће републике: учешће у систему источних железница, од којих је, заједно с осталим силама, убирала приходе. Осим ове највеће и најзначајније железничке мреже у Османском царству, француска предузећа радила су на изградњи локалних железничких пруга на Балкану. Најзамашнији железнички пројекат с почетка XX века у коме је Француска узела учешће била је Јадранска железница. Овај гвоздени пут требало је да омогући Србији самостални економски и политички излаз на Јадранско море и омогући јој везу с румунским, а преко њих и руским железницама. У реализацији овог пројекта, Трећа република је видела велики интерес: добијање новог улаза за пласирање својих производа на балканско, а преко њега и на руско тржиште. Нажалост, упркос жељи и француске и српске стране, план није спроведен. Трећа област у коју је Француска улагала свој капитал била је експлоатација рудног богатства балканских држава. До 1912. године француска или мешовита француско-белгијска друштва контролисала су највећи део експлоатације руда на територији Србије. Посебно су била интересантна налазишта бакра у околини Ваљева, Ниша, Голупца и Бора, који је био и остао најзначајније упориште француског капитала у Србији. Ауторка износи закључак да експлоатацију рудног богатства Француска није запостављала ни током ратне 1912. и 1913. године, уз опаску да је чак спроводила истраживања у циљу проналажења нових рудних налазишта. За превласт на балканском подручју, француски капитал се борио с немачким ривалом. Он је стварао упоришта у индустријским предузећима и експлоатацији руда. У јулу 1910. године утемељена је *Француско-српска банка* с номиналним капиталом од 12 милиона франака, поставши тако најснажнија испостава француског капитала на читавом Балкану. Поре-

ђења ради, новостворена банка је, према тадашњим проценама, била три пута јача од мађарско-немачког такмаца *Банке Андрејевић*. Економски успеси француског капитала су почетком XX века допринели бржем ширењу француског језика и културе, нарочито у Бугарској и Србији. Значајно је ојачао и утицај Париза у сфери образовања. Француски језик је у Београду и унутрашњости Србије готово у потпуности потиснуо немачки. Лектор за француски језик на Београдском универзитету Гастон Гравије имао је одлучујућу улогу у оснивању *Société littéraire de Belgrade*, друштва чији је главни циљ био промовисање француског језика и културе. Велики број професора Универзитета и политичара школовани су у Француској или Белгији и били у највећој мери заслужни за популаризацију француског језика и француских писаца. Као главног носиоца утицаја Париза, ауторка истиче краља Петра I Карађорђевића, бившег војника француске војске и учесника у Француско-пруском рату. Његовим доласком на власт 1903. године, Трећа република је добила оданог савезника. Краљев циљ био је јачање економских и интелектуалних веза између Србије и Француске. Утицај велике силе одразио се 1909. године и на стварање масонске ложе *Уједињење*, под патронатом Велике ложе Француске. Чланови ложе били су на почетку углавном интелектуалци школовани у Француској.

У првом поглављу (II), Биљана Стојић расветљава улогу Треће републике у Првом балканском рату. Од 1909. године после горког искуства у Анексионој кризи, српски министар спољних послова Милован Милановић је успео да „српски спољнополитички програм убаци у политику сила које су се противиле немачком продору на исток”. Он је имао на уму ослонац не само на традиционалног заштитника Русију, већ на Русију у савезништву с Француском. Према његовим речима, историја је показала да је Петроград на Истоку имао успеха само онда када је деловао у сарадњи с Паризом. Истовремено, Милановић је тежиште српске спољне политике окренуо ка југу, ка Македонији, где су се интереси Србије сукобљавали с претензијама Грчке и Бугарске. Међутим, уместо сукоба, српски министар се определио за политику компромиса и поделу интересних сфера између три заинтересоване стране. Након Анексионе кризе, он је све своје напоре усмерио ка стварању српско-бугарског

савеза. Избијање Турско-италијанског рата 1911. године дало је балканским државама подстицај за стварање савеза упереног против Османског царства, утемељеном на старом начелу *Балкан балканским народима*. Са своје стране, по доласку на чело владе и Министарства спољних послова 1912. године, Ремон Поенкаре је желео да оснажи спољнополитички положај Француске. Ни он ни други француски државници нису слутили да пут ка остварењу тог циља води преко Балкана. Ауторка сматра да се званични Париз у пролеће и лето 1912. године, након сазнања о постојању савеза балканских држава, а који је био у супротности с интересима Треће републике, нашао пред двоструким избором – да се дистанцира од политике своје савезнице Русије, као што је то учинио у Анексионој кризи, или да стане уз њу и суочи се са свим надолазећим искушењима. Политичка амбиција председника владе и растући национализам унутар земље допринели су да се Француска определи за другу опцију. Први пут од 1893. године, Француска и Русија су у решавању једног балканског питања иступале заједнички. Анализирајући руски став према балканском питању, влада у Паризу је добро разумела да Петроград на том подручју нема животворних интереса већ да његово уплитање у балканске догађаје потиче из потребе да се, зарад већег престижа, надмеће с Аустро-Угарском. После сусрета с руским министром спољних послова Сергејем Сазоновом августа 1912. године у Петрограду, Поенкаре је одлучио да не омета развој догађаја на Балкану и да тек у случају ескалације делује у корист мира или рата. Сматрао је да је дужност Француске да, без обзира на природу сукоба и проблема у Европи, преузме улогу арбитра. Она је требало да посредује у измирењу интереса Централних и сила Антанте. Анализирајући став владе у Паризу, ауторка изводи важан закључак да је она 1912. године начинила преседан у односу на дотадашње држање према догађајима на Балкану. Од тада је Француска у већој мери утицала на политику Петрограда и била све присутнији чинилац у балканској политици. Током балканских ратова њена политика била је присутна у једнакој мери као руска или политика неке друге велике силе. Дипломатска активност Париза осећала се у свим фазама Првог и Другог балканског рата. Гледиште све четири чланице Балканског савеза било је да је Француска

пријатељска држава. Сматрано је да она може својим капиталом да им помогне у остварењу циљева ради којих су савези склопљени. У француској дипломатској служби није постојао јединствен став о томе како влада у Паризу треба да се односи према стварању националних покрета балканских држава. Пред апатијом Османског царства, Ремон Поенкаре је предузео кораке да спречи избијање рата. Он је предложио да Русија, Велика Британија и Француска сугеришу Немачкој и Аустро-Угарској да све силе издају заједничко саопштење базирано на четири тачке. Балканским државама је саветовано да буду помирљиве, а Порти да без даљег одлагања спроведе обећане реформе на Балканском полуострву. Уколико се оглуше о ове савете, и једној и другој страни је стављено до знања да у случају рата неће добити никакво територијално увећање својих територија. Силе су прокламовале неутралност у односу на евентуални рат. Међутим, осим овог заједничког демарша, Француска није у јесен 1912. године предузела никакве самосталне кораке да спречи балканске државе да спроведу своје планове. Биљана Стојић наводи да су за све време трајања рата балкански политичари на дневној основи посећивали француска посланства тражећи тамо подршку и савете. Са њеног становишта, влади у Паризу никако није одговарало избијање рата на Балкану који је, осим тога што се могао проширити на читаву Европу, угрожавао њена велика финансијска улагања у Османском царству и балканским државама. Стога је она у овире декларације о неутралности објавила и одлуку о обустави свих финансијских пројеката са балканским државама и Османским царством за време трајања рата. Поред тога, Француска је покушала да наведе све силе да заједно објаве декларацију којом ће се оградити од рата између балканских савезница и Турске. Званични Париз је истакао као свој главни задатак заштиту општег мира и томе подредио све своје дипломатске активности током 1912. и 1913. године. Ауторка је апострофирала улогу Француске као посредника између зараћених страна и великих сила и њене напоре у циљу сазивања мировне конференције. Кроз читав текст Биљана Стојић показује да је током оба балканска рата став владе у Паризу увек остао исти: да је мир заједничка тековина великих сила и да су оне дужне да га очувају. С друге стране, успеси балканских држава наишли су на добар

пријем у француској јавности. Наклоност француске штампе, тесно повезане с Министарством спољних послова, била је од великог значаја у заузимању става државних кругова према циљевима балканских држава. Тежња Србије да после успеха у Првом балканском рату добије луку на Јадранском мору наишла је на несаломив отпор Аустро-Угарске. Неспремна да ратује због Краљевине, Русија се определила за помирљиву политику Париза и Лондона. Према речима Биљане Стојић, после одлуке Русије да захтев Србије подржи само дипломатским средствима, политички кругови у Француској су одахнули. У афери Прохаска, изазване тиме што је аустроугарски конзул у Призрену подбуњивао Арбанасе против Србије, став званичног Париза је био да је Аустро-Угарска читав случај употребила у пропагандне сврхе. Њен циљ је био да замагли и потисне у други план питање српске луке на Јадрану. У погледу проглашења Албаније, ауторка закључује да је став Француске био уздржан. Она на простору Албаније није имала никаквих непосредних интереса и зато није имала разлога да се директно уплиће у спор Аустро-Угарске и Србије. За разлику од Пола Камбона, друге француске дипломате су у овом питању, под утицајем штампе и руског амбасадора у Паризу Александра Извольског, отворено иступали против Аустро-Угарске. У оквиру првог поглавља своје студије, Биљана Стојић је посебну пажњу посветила питању француских војних мисија на балканским ратиштима, о чему у српској историографији раније није писано. За разлику од Русије и Аустро-Угарске које су као две најзаинтересованије силе за простор Балкана морале да буду спремне у случају ескалације сукоба, Француска је пажњу усмерила на слање војних мисија и специјалних војних изасланика у тачке зараћених страна. Корисна искуства стечена на балканским ратиштима њени представници требало је да примене у француској војсци. Највеће интересовање владало је за сукоб Османског царства и Бугарске, највеће и најјаче од четири балканске државе. Средином новембра 1912. године на поприште Балканског рата стигао је артиљеријски генерал Фредерик Жорж Ер који је обишао српска и бугарска војишта и о томе поднео Министарству рата детаљан извештај. Један од генералових закључака био је да је у јединицама артиљерије српска имала знатно мање губитака од бугарске војске.

У следећем поглављу (III) Биљана Стојић анализира припремање и рад Лондонске мировне конференције. У покушајима да организује конференцију која би решавала питања везана за рат на Балкану, Француска је задуго била усамљена. Конференција је на крају сазвана умногоме захваљујући напорима владе у Паризу. Због противљења Немачке која је стајала на путу сваком дипломатском успеху Француске, конференција није могла бити одржана у граду светлости, па је улога домаћина припала Лондону. Француски амбасадор у британској престоници Пол Камбон, представник своје земље на Лондонској конференцији сматрао је да пуномоћници који буду учествовали у њеном раду имају велику одговорност: од њих су зависили окончање рата на Балкану и будући однос снага међу великим силама. Упркос томе, дуго планирана мировна конференција није донела жељене резултате, како учесницима рата тако ни великим силама. На основу иступања представника балканских земаља, Пол Камбон је стекао утисак да они не поседују преговарачку вештину и да су нестручни да преговарају о важним питањима. Биљана Стојић закључује да, са становишта Француске, конференција у Лондону није била неуспех. Залагањем Пола Камбона све велике силе су преузеле надзор над новоформираном албанском државом, што ју је изузело из искључиве зоне утицаја Аустро-Угарске и Италије. Што се тиче Србије, одлука сила о стварању Албаније није довела до пада популарности Француске у Краљевини. Влада у Паризу је на најмлађу балканску државу гледала као на испоставу аустроугарске и италијанске политике на овом подручју. Захваљујући зајму *Француско-српске банке* од 18 милиона динара, Србија је имала стабилну финансијску ситуацију до краја 1912. године. Након наставка рата, Француска је уложила све напоре да зараћене стране врати за преговарачки сто. После освајања Скадра од стране црногорске војске 23. априла 1913. године, наступила је криза, окончана демонстрацијом сила против Црне Горе и предајом града у руке међународних снага. У поморској демонстрацији је учествовала и Француска у својству мандатора Русије. Према речима ауторке, влада у Паризу је морала да трага за другачијим и бржим решењем скадарске кризе како због непредвидљивог држања Аустро-Угарске тако и због јавности унутар земље која ју је стално критиковала. Због тога

што је својој савезници наметнула незavidну улогу мандатора, јавност у Француској је осуђивала Русију, а савезништво две силе је пољуљано. Упркос учешћу у поморској демонстрацији против Црне Горе, захваљујући својој „промишљеној политици“, Француска је успела не само да очува, већ и да додатно ојача свој положај у овој „српској држави“. Након потписаног мировног уговора у Лондону, финансијска питања су остала у корпусу неразрешених проблема. Амбасадорска конференција се одмах на почетку заседања прогласила ненадлежном да расправља о ратној одштети, на којој су инсистирале балканске савезнице, или о државном дугу Османског царства. Понајвише захваљујући залагању Француске донета је одлука да се сви проблеми финансијске природе разматрају одвојено од питања покренutih на Амбасадорској конференцији. Биљана Стојић оцењује да је организација финансијске конференције под покровитељством званичног Париза, била највеће остварење француске дипломатије у време балканских ратова. С обзиром да је Трећа република имала највећи удео у државном дугу Османског царства и другим улагањима на ратом захваћеном подручју, било је природно да она пружи иницијативу за решавање проблема финансијске природе. Поред Француске, највећи удео у државном дугу Цариграда имала је Немачка. И поред тога што су у Првом балканском рату заступале опречне интересе, Трећа република је у питањима финансијског карактера рачунала на подршку Немачке. Испоставило се да су две суверенитетске силе више него спремне на сарадњу када теже истом циљу. У овом случају, било је потребно заштитити средства уложена у дуг Османског царства. Слично конференцији у Лондону, конференција у Паризу није испунила очекивања. Поред тога што их је омело избијање Другог балканског рата, делегати комисије нису успели да усвоје ефикасан механизам којим би балканске државе биле присиљене на отплату турског државног дуга. У сразмери с територијом коју је Османско царство изгубило у Првом балканском рату, а која је чинила 19,5% буџета Турске, балкански савезници су према грубој процени француско-британско-немачке делегације били дужни да отплате 546.000.000 франака. На конференцији која је одржана од 31. марта до 17. априла у Петрограду поводом спора Бугарске и Румуније око Јужне Добруце, Француску је представљао

нови амбасадор и бивши министар спољних послова Теофил Делкасе. Амбасадор је из Министарства добио упутства да на предстојећим састанцима подржава ставове Русије и нарочито брине о њеним интересима. Немачка и Аустро-Угарска су имале намеру да Париз и Петроград окриве у случају да Румунија не добије тражену територију у Јужној Добруци, па је француски представник у току заседања конференције на то требало да обрати посебну пажњу. Док је у Румунији оптуживан да је заступао бугарску страну, Делкасе је у једнакој мери био нападан и у Бугарској. У доброј мери томе је кумовала по овом питању нејасно дефинисана руска политика коју је Делкасе требало да следи.

Треће (IV) поглавље своје студије Биљана Стојић је посветила улози Француске у Другом балканском рату. На самом почетку текста ауторка износи веома важну констатацију да је успех балканских држава у Првом балканском рату преокренуо држање европских државника и јавности. Велике силе су почеле да размишљају о Балканском савезу ван оквира Балканског полуострва. Савез балканских држава превазишао је свој циљ у географском, политичком и војном погледу, па су тадашњи аналитичари разматрали његову улогу у систему европских савеза. Међутим, Балкански савез био је сувише лабав, а његово одржање није било могуће због несугласица у погледу поделе ослобођених територија. Испоставило се да је забринутост Француске и осталих великих сила због односа Србије и Бугарске, две највеће и војнички најспособније чланице Балканског савеза, била више него оправдана. Према мишљењу Биљане Стојић, влада у Паризу се нашла пред избором: да се ангажује у циљу одржања Балканског савеза или да остане доследна политици неутралности. Француска се још једном суочила с опасношћу да се нови рат прошири с Балкана на остатак Европе. Као и у претходном, и током Другог балканског рата влада у Паризу је настојала да остане доследна ставу да треба сачувати неутралност и непристрасност. Иако се није отворено ставио ни на једну страну, званични Париз није био само посматрач догађаја. Захваљујући историчару и дипломати Гргуру Јакшићу који је у Паризу „помагао српску ствар“, француска јавност је била наклоњена Србији у њеном спору с Бугарском. Стога је и улазак Румуније у рат на страни Србије и Грчке у њеном јавном мњењу наишао на одобравање.

Подршком Грчкој у напорима да добије Кавалу и Солун, званични Париз је за циљ имао да од ове балканске државе створи поморску силу која је могла парирати Аустро-Угарској и Италији. У интересу Француске било је да се непријатељства између балканских држава што пре окончају, због чега је министар спољних послова Стефан Пишон саветовао српску и грчку владу да са Софијом отпочну мировне преговоре што је пре могуће. За разлику од преговора у Лондону, упутства дата француском представнику Kamiју Блонделу за време преговора у Букурешту била су сасвим другачија. У односу на сукобљене стране, Француска је желела да се држи строго неутрално и суздржано. Учешће у расправама, Блондел је ограничавао на добронамерне савете, без давања подршке аргументима иједне стране. Након закључења мира у Букурешту, сви видови сарадње и учвршћења односа између Србије и Румуније, која је постала са војног становишта најугроженија држава Балканског полуострва, ишли су на руку Француској. Добри односи тих суседних држава су допринели ојачавању економске позиције Париза у региону Балкана и Југоисточне Европе. Француска је држала 75% укупног спољног дуга Србије, а већи прилив капитала за собом је донео и појачан политички утицај. Заједничка оцена француских државника и дипломата на крају периода балканских ратова била је да је Трећа република од свих великих сила извукла највише користи. Захваљујући умереној и политици немешања, влада у Паризу је учврстила свој утицај и углед на читавом Балкану. Одговарајући

на апеле Црвеног крста и зараћених држава, Француска је, путем хуманитарних и добротворних организација и државних установа, учествовала у слању помоћи најугроженијима. Веома истакнуту улогу у овој делатности имала је и Анријеа Поенкаре, супруга председника владе Ремона Поенкареа. Поред доктора и медицинских сестара, из Француске стизала су и новчана средства. Упркос инцидентима и скромном доприносу који је, наспрам осталих земаља, Трећа република дала у области медицине и хуманости, Србија је осећала велику захвалност. У неговању рањених и болесних током балканских ратова значајан хуманитарни допринос дале су католичке конгрегације француског монашког реда Светог Венсана де Пола.

Монографијом *Француска и балкански ратови (1912–1913)*, Биљана Стојић се сврстава у јако узак круг аутора чија су дела на ову тему написана у домаћој и страног историографији. Ауторкин највећи допринос је у томе што је марљивим истраживањем, а на основу обимне архивске грађе, доказала да Француска за време оружаних сукоба на Балкану није пружала само подршку својој савезници Русији, већ да је изградила сопствену политику према балканским државама. Новац из Француске коришћен је за санирање последица ратова, економски опоравак, ојачавање политичке и војне структуре у земљама учесницама оружаних сукоба, а са капиталом је на Балкан продирао и јак утицај званичног Париза. Књига представља значајан допринос историјској науци јер својим највећим делом доноси сасвим нова сазнања.

Др Урош Тапић
Историјски институт Београд
uros.tatic@iib.ac.rs

ЋУТАЊУ ЈЕ ДОШАО КРАЈ

(Гордана Стојаковић, *Савка Суботић (1834–1918). Жена која није ништа прећућала*, Академска књига, Нови Сад 2018, 261 стр.)

Творац овог писаног споменика Савки Суботић, др Гордана Стојаковић, оснивач више женских организација, активисткиња, добитница је Годишњег признања у области равноправности полова, које додељује Извршно веће АП Војводине. Ово признање је важно јер доказује колико се др Гордана Стојаковић залагала за жену, женску историју, историју женских покрета, женска права и колико сматра важним статус жене у 21. веку. Издао је неколико књига и написала више чланака и студија на разноврсне теме, али понајвише је обрађивала оне које се баве положајем жене, њеним достигнућима у историји и њеним достигнућима и могућим достигнућима данас. Сто година након смрти Савке Суботић ауторка упознаје читаоце са ванредном личношћу српске просветитељке. Поред петнаест поглавља која се баве историјском позадином њеног деловања и анализом ставова Савке Суботић о бројним питањима,

књига нуди и увид у преписку Савке Суботић са многим великанима и ученим људима онога доба, као и њене чувене беседе, које представљају озбиљне мале студиозне есеје.

Књига др Гордане Стојаковић *Савка Суботић (1834–1918). Жена која није ништа прећућала* представља исцрпну и богату студију о тој знаменитој Новосађанки, добростворки, просветитељки и књижевници. Деловање Савке Суботић, наглашава Г. Стојаковић, мора се сагледати у контексту у којем су се развијале њене идеје: без формалног образовања, као припадница српске мањине у Хабзбуршкој монархији, у периоду тешких политичких борби српског народа за национална права северно од Саве и Дунава, и као жена, Савка Суботић је морала да ради напорно и да говори гласно, не би ли се њен глас чуо. Основне идеје С. Суботић (рођене Полит), на чијој реализацији је радила до краја живота, биле су идеје о образовању и васпитању жена, женске деце али и српског народа уопште, а посебно је водила рачуна о српском сељаку и његовој породици, сматрајући да на селу лежи већинска снага и потенцијал Краљевине Србије. Др Стојаковић пред очима читалаца као да тка један нови и горостасни лик. Прочитавши прво поглавље које је насловљено афоризмом Савке Суботић, суочавамо се с нечим потпуно савременим, а написаним у 19. веку, и остајемо запањени. Читалац тако бива увучен у даљу садржину и до самог краја књиге има част да упознаје госпођу Суботић, свестрану, срчану, интелигентну, неустрашиву, доброћудну и духовиту жену. Њен књижевни рад неоправдано је занемариван све до данашњих дана. Писала је сјајне, оштре и за своје време и горепоменути положај веома смеле афоризме. Неки од њих нашли су место у књизи др Стојаковић, а неколико стотина афоризама чува се у Рукописном одељењу Матице српске. Један од њих, који можда најбоље описује деловање госпође Суботић гласи: „Жртвовати се за своје идеале, то је узвишено, али гонити друге да се жртвују – то је идеална

глупост.”¹ Напредовање на личном плану за Савку Суботић био је императив из којег је, према њеном мишљењу, требало да проистекне и напредовање у оквиру породице, а онда и друштва. Веома је запажен њен труд да сеоске домаће радиности подигне на виши ниво и представи их тадашњем елитном европском друштву. У поглављу „Домаћа радиност као народна индустрија и ново предузетништво” ауторка даје прецизне податке о изложбама у Паризу (1867) и Бечу (1873), а онда и потоњим које су резултат промовисања до тада недовољно вреднованих народних женских рукотворина. Познавање ткања, веза и плетења подигнуто је на ниво уметности, а премда је тада у Европи порасло интересовање за оријенталне производе, нарочито ћилиме, то је био идеалан тренутак да се укаже на предузетништво српског живља на селу. Савка Суботић је ту прилику искористила и наставила да се бави промовисањем српских производа, али и да ради на иновацијама, показујући женама нове начине ткања ћилима. Није увек наилазила на добродошлицу и на отворена врата, сумњиво је било сеоским домаћинствима то што се једна госпођа интересује за прост народ, али она је то повезала са деловањем Свете Мајке Ангелине и наставила да ради колико је то било до њених моћи. Одлазила је у куће жена које су се бавиле ткањем, везом и плетењем и подучавала их новој естетици и новим могућностима ткања. Међутим, њен просветитељски рад се није задржао само на томе. Г. Стојаковић пише: „Како треба радити показују њене едукативне активности које су се најпрешавале у директним контактима са женама на селу, омладином, женама у женским организацијама.”² Она је одлазила у српска домаћинства и подучавала жене хигијени, васпитању деце, кувању... И није ту стала. Позивала је српске госпође да пођу са њом у српска села, за која је веровала да обилују снагом, племенитошћу, здрављем и да могу много тога да понуде, да буду стуб једне просвећене и економски стабилније државе, само када би им се посветило више пажње и неге. Тако је, пише др Стојаковић, Савка Суботић започела процес економског оснаживања сеоских жена и пласирала српски бренд у елитне кругове

тадашње Европе. Др Стојаковић такође износи податак да је о Савки Суботић писано у једном популарном бечком часопису, у којем је названа „Мајком свога народа”. У складу са називима *мајка* и *госпођа* Савка је прекоревала свако помодарство, луксуз ради приказивања, претеривања, куповања прескупих тоалета које су се носиле на добротворним забавама. Савка Суботић је заиста била *жена која ништа није прећућала*. Била је та која би рекла цару да је го док би се сви остали дивили његовом невидљивом оделу. Прекоревала је и глуматање током сахрана и ношење црпине, сматрала је то дегутантним приказивањем туге, која у неким случајевима и није била туга, већ део једне бесмислене церемоније. О томе је писала у својој *Ојорукци*³, која садржи њене последње жеље: скроман укуп, без људи, без великих споменика. У том писму се види да је до последњег даха саветовала свој народ: „Крајње је време, да се са тим парадним укупима већ једном прекине а да се у жива, а не у мртва уста даје (...) О људска сујето, ти и преко гроба идиш!”⁴

Читалац ове књиге биће запањен са знањем да је морало проћи читаво столеће да би просветитељка попут Савке Суботић добила омаж у српској литератури. Достигнућа Савке Суботић можда се најбоље могу сагледати поређењем са Доситејем Обрадовићем. Обоје су имали узоре у европској филозофији и црпели су најбоље из ње, прилагођавајући етичке и моралне принципе српском менталитету. Доситеј Обрадовић је први увидео потребу школовања, потребу за писањем на народном језику, апелујући да то треба да буде језик који ће и његова мајка и сестра разумети. Први је сагледао немарност и нерад унутар монашких редова, у којима је и сâм боравио као млад; најпосле он је попут Савке Суботић говорио против сујеверја, а делили су и исте етичке ставове: о љубави, о дужности човековој да усавршава себе, и друге – о добру, срећи, незнању као извору зла, о каћиперству и претераном самољубљу. О Доситеју Обрадовићу су написани томови, а о госпођи Суботић, захваљујући овој ауторки тек ће се писати, а њен књижевни рад убудуће више неће остати незапажен. Књига садржи афоризме, писма, беседе, фотографије и чланке, те се не може порећи чињеница да је др Гордана Стојаковић учинила важно,

¹ Стојаковић, Гордана. *Савка Суботић (1834–1918). Жена која није ништа прећућала*. Академска књига, Нови Сад 2018, 155.

² Исто, 53.

³ Текст *Ојорукке* у целости се налази у књизи.

⁴ Исто, 141.

велико и племенито дело написавши и приредивши књигу о Суботићки, изванредној жени, која *нишџиџа није љрећуџџала*. Ауторка

шаље и поруку: „Ћутању је дошао крај.” Та порука је путовала читав век и коначно је блеснула тако да ће је сви чути и видети.

*Јелена Зеленовић
ОШ „Ђура Јакџић”, Каћ
jelenazekazelenovic@gmail.com*

АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ AUTHORS IN THIS ISSUE

ВЛАДАН С. ГАВРИЛОВИЋ (Нови Сад, 1970). Историчар. Редовни професор на Одсеку за историју Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Е-адреса: gavr1@yahoo.com

Дипломирао 1995, магистрирао 2000. (*Дипломатички сјиси код Срба у Хабзбуршкој монархији и Карловачкој митрополији од краја XVII до средине XIX века*) и докторирао 2003. (*Темишварски сабор и Илирска дворска канцеларија: 1790–1792*) на Одсеку за историју Филозофског факултета у Новом Саду. Био је доцент (2004–2009) и ванредни професор (2009–2014) Филозофског факултета у Новом Саду. У звање редовног професора изабран је 2014. године. Област научног истраживања: национална историја од 16. до 19. века, Срби у Хабзбуршкој монархији, Карловачка митрополија, помоћне историјске науке.

Важније књиге: *Срби у градовима Срема 1790–1849*, Н. Сад 1995; *Дипломатички сјиси код Срба у Хабзбуршкој монархији и Карловачкој митрополији од краја XVII до средине XIX века*, Ветерник 2001; *Земљишна књига села Вођањ (1758–1840)*, Ср. Митровица 2004; *Темишварски сабор и Илирска дворска канцеларија (1790–1792)*, Н. Сад 2005; *Библиографија радова академика Славка Гавриловића*, Београд 2006; *Знаменија докумената за историју српског народа (1538–1918)*, Н. Сад 2007. (коаутор); *Земљишна књига села Марадик (1758–1810)*, Ср. Митровица 2009; *Племство код Срба у Јужној Угарској у XVII и XVIII веку*, Ср. Митровица 2012; *Из ризнице фрушкогорских манастира: винска десетина манастира Бещеново седамдесетих година XVIII века*, Н. Сад 2019.

АЛЕКСАНДАР ЖИВОТИЋ (Београд, 1981). Историчар. Ванредни професор на Катедри за историју Југославије Филозофског факултета Универзитета у Београду. Е-адреса: aleksandar.zivotic@f.bg.ac.rs

Дипломирао на Одељењу за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду (2005). Магистрирао 2007. године на Катедри за историју Југославије темом *Југославија и Суецка криза: 1956–1957.* и докторирао тезом *Југославија, Албанија и велике силе: 1945–1961.* Радио је у Институту за новију историју Србије у Београду као научни сарадник (од 2006). Од 2012. ради као доцент а потом и ванредни професор на Филозофском факултету у Београду. Област научног истраживања: дипломатска и војна историја југословенске државе.

Важније књиге: *Југославија и Суецка криза 1956–1957*, Београд 2008; *Југославија и арајско-израелски рат 1967.* (коаутор), Београд 2010; *Форсирање*

йеска: одред ЈНА на Синају (1956–1967), Београд 2011; Јуџославија, Албанија и велике силе: 1945–1961, Београд 2011; Вацинџићонска конференција, Београд 2014; Јуџословенско-совјетске војне сујројиносии, Београд 2015; Јуџословенско-совјетски односи 1939–1941, Београд 2016.

АЛЕКСАНДАР Д. ИВАНОВ (Зрењанин, 1980). Доктор историјских наука. Е-адреса: aleksandardivanov@yahoo.com

Дипломирао 2004. на Одељењу историје Филозофског факултета Универзитета у Београду, на којем је и докторирао 2017. године (*Банай у доба краља Матиије Корвина [1458–1490]*). У Музеју Војводине 2008. године положио стручни испит и стекао стручно звање кустос-историчар. Од 2009. је сарадник Матице српске на пројекту „Српски биографски речник”. Од 2011. ради у просвети, као наставник историје у основним школама у Средњебанатском округу; тренутно је запослен у основним школама у Зрењанину, Јаши Томићу и Конаку.

ДУШАН М. ИЛИЈИН (Београд, 1963). Историчар. Професор у средњој школи „Лујо Давичо”. Е-адреса: dilijin@eunet.rs

Дипломирао 1992. на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Докторску дисертацију *Обнова железнице у Краљевини СХС: (1919–1924)* одбранио 2014. године на Одељењу за историју Филозофског факултета. Пише поезију. Објавио је три збирке песама.

Као копроређивач објавио је: *Усјаничка чиианка: 1804–1815*, Београд 2004; *Правни сииси: Сјојан Новаковић*, Београд 2006. Коаутор је уџбеника *Исјорија: за први разред гимназије свих смерова* (Београд 2013).

ВАСИЛИЈЕ Ђ. КРЕСТИЋ (Ђала, Банат, 1932). Професор Филозофског факултета Универзитета у Београду у пензији. Е-адреса: nnpv@sbb.rs

Дипломирао 1957, магистрирао 1962, докторирао 1957. (*Хрвајско-уџарска наџодба 1868. џодине*) на Филозофском факултету Универзитета у Београду. За доцента на Филозофском факултету изабран 1967, ванредног професора 1973. и редовног 1979. Од 1981. био је шеф Катедре за националну историју Новог века. За дописног члана Српске академије наука и уметности изабран је 1981, а за редовног 1991. Од 1982. је директор Архива САНУ. Члан Председништва САНУ је од 1995. Секретар Одељења историјских наука постао је 1998. године. Научно интересовање везано је за шири простор јужнословенских земаља у раздобљу од XVIII до XX века. Бави се историјом Срба у Угарској и Хрватској, српско-хрватским односима, југословенском идејом и настанком геноцида у НДХ. Посебно је изучавао политичку историју, историју друштва и друштвених покрета, као и културну историју. Из тих области написао је и објавио више од 250 радова (монографија, студија, чланака, расправа и есеја).

Важније књиге: *Хрвајско-уџарска наџодба 1868. џодине*, Београд 1969; *Пројокол кнеза Милоџа Обреновића: 1824–1825*, Београд 1973. (коаутор); *Исјорија срјске џијамие у Уџарској: 1791–1914*, Нови Сад 1980; *Србија и ослободилачки џокрејии на Балкану од Парискоџ мира до Берлинскоџ конџреса*

(1856–1878), књ. 1, Београд 1983. (коаутор); *Српско-хрватски односи и југословенска идеја у дружој њоловини XIX века*, Београд 1988; *Историја Срба у Хрватској и Славонији: 1848–1914*, Београд 1991; *Програми и стипуити српских њолиитичких стиранака до 1918. године*, Београд 1991; *Из историје Срба и српско-хрватских односа: (студије, чланци, расправе и есеји)*, Београд 1994; *Грађа о Србима у Хрватској и Славонији: (1848–1914). Књ. 1, 1848–1883*, Београд 1995; *Грађа о Србима у Хрватској и Славонији: (1848–1914). Књ. 2, 1884–1914*, Београд 1995; *Леци на српском језику: (1848–1849)*, Нови Сад 1998; *Геноцидом до Велике Хрватске*, Нови Сад – Београд 1998; *Знамениити Срби о Хрватима*, Нови Сад 1999; *Бискуи Шипросмајер у свейлу нових извора*, Београд–Чачак 2001; „Меморандум САНУ” њод ударима њолиитике, Београд 2002. (коаутор); *Из ѡроцлостии Срема, Бачке и Банатиа*, Београд 2003; *Историографиа у служби њолиитике*, Јагодина 2004; *Јаца Томић: њолиитички ѡропирейи: 1856–1922*, Нови Сад 2006; *Бискуи Шипросмајер: Хрват, велико-хрват или Југословен*, Јагодина 2006; *Кнез Милош Обреновић и Ђакова буна*, Смедеревска Паланка – Кусадак 2009; *Досије о генези генцида над Србима у НДХ*, Нови Сад 2009; *Историичар у времену ѡреломних и судбинских одлука (интервјуи и изјаве 1985–2010)*, Нови Сад 2011; *Хрватске ѡрејензије на Војводину и Босну и Херцеговину од 1848. до данас*, Зрењанин–Београд 2012; *Срби у Угарској: 1790–1918*, Нови Сад 2013; *Прилози за новију историју САНУ: (о Меморандуму, САНУ и њеном руководсѡву)*, Београд 2014; *Зайамћења*, Нови Сад 2016; *Аустроугарска грађа о Уједињеној омладини српској*, Нови Сад 2014; *Јасеновац*, Београд 2017 (коаутор); *Историичар у времену ѡреломних и судбинских одлука (интервјуи и изјаве 2010–2018)*, књ. 2, Нови Сад 2019; *Грађа за историју српско-хрватских односа и Срба у Хрватској 1848–2014*, Београд 2019. Више књига преведене су му на енглески и француски језик, а неке су објављене у више издања.

МАРКО МИЛЕТИЋ (Ужице, 1990). Истраживач-приправник у Институту за савремену историју. Е-адреса: marko.miletic1990@gmail.com

Дипломирао 2014. (*Трује Треће армијске обласии Војске Краљевине Југославије у Априлском рају 1941*) и мастерирао 2016. (*Прва груја армија Војске Краљевине Југославије у Априлском рају 1941*) на Катедри за историју Југославије Одељења за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду. Студент је докторских студија на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Бави се историјом Југославије, нарочито њеном војном, привредном и спољнополитичком компонентом.

ЗОРАН МИШКОВИЋ (Осијек, 1993). Доктор медицинских наука. Е-адреса: zoran.miskovic3@gmail.com

Дипломирао је 2012. године на интегрисаним академским студијама медицине на Медицинском факултету у Новом Саду. До сада је објавио историјске радове: „Васо Атанасијевић: докторска дисертација одбрањена у Пешти 1826. године” (*Трећи соколски збрник*, 2015) и „Српско певачко друштво ’Гусле’” (*Лейоитис СКД „Просвјетиа”*, 2018). Област истраживања: историја српског народа у Осијеку и осјечкој околини.

МАРИЈАНА Т. МРАОВИЋ (Земун, 1974). Научни сарадник и начелник Одељења архивске грађе отворене за истраживаче Војног архива Министарства одбране Републике Србије. Е-адреса: marijanamraovic@gmail.com

Дипломирала 2000. (*Антијугословенска кампања италијанске циљамје у другој половини 1929. године*), магистрирала 2010. (*Југословенско-совјетски војни односи од 1945. до 1948. године*) и докторирала 2015. (*Пропаганда владе Милана Недића 1941–1944. године*) на Катедри за историју Југославије Филозофског факултета Универзитета у Београду. Запослена је на месту начелника Одељења архивске грађе отворене за истраживаче Војног архива Министарства одбране. Стручни је сарадник документарних емисија на РТС-у, члан редакције часописа *Зайиси* (Пожаревац) и сарадник листа *Одбрана*. Област истраживања: савремена друштвена, дипломатска и војна историја, историјат војно-архивске делатности у XIX и XX веку.

Важнија дела: *Србија и Браничево у Великом рату*, Пожаревац 2014. (група аутора); *Србија и Пожаревац у Дружом свейском рату – окупациона управа, избежлице и просвећа*, Пожаревац 2015. (група аутора); *Колаборационистичка циљамја у Србији 1941–1944*, први том, Београд 2015. (група аутора); *Колаборационистичка циљамја у Србији 1941–1944*, други том, Београд 2017. (група аутора).

*Биобиблиографске белешке сачинио
Владимир М. Николић*

РЕГИСТАР

- Авганистан 126
Аграрна привредна банка (Будимпешта) 64
Адана (град) 18
Аксентијевић, Марко 31
Албанија 104, 130
Албанци 130
Александар Карађорђевић 79, 81, 83, 104
Александра Павловна 124
Алексинац 91
Алжир 119–122
Алзас 126
Али-бег Михалоглу (смедеревски санџакбег) 8, 13–16
Алија (изасланик) 17
Аликанте 119
Алмашко гробље (Нови Сад) 43–44
Алмош Арпадовић 21
Америка 80
Ана Ивановна (руска царица) 25
Анадолија 18
Андалузија 121
Андрић, Марија 122
Анексиона криза 126–129
Антоније Бонфини [Anthonius de Bonfinis] (историчар) 9
Арад 22
Аргировић, Глиша (Осијек) 32, 34, 47
Аргировић, Глиша старији (трговац) 47, 51
Аргировић, Марија (задужбинарка) 47–48, 50
Аргировић, Сузана 47
Арменули, Георгије (Осијек) 59
Арсеније IV Јовановић Шакабента (патријарх) 23–26
Арсеније Чарнојевић 108
Архив Југославије 109, 125
Архив САНУ 114, 117, 125
Архив СПЦ (Осијек) 31, 37
Архив Србије 89, 125
Архидијецезни административни одбор (Ср. Карловци) 33, 38, 52–55, 59–60
Атанасијевић, Васа (лекар) 31, 33, 63
Атанасијевић, Васо млађи (Осијек) 32
Атанасијевић, Пера 66
Атанасијевић, Персида (рођ. Дука) 63
Аустрија 15, 18, 22–26, 73–76, 78–83
Аустро-турски рат (1737–1739) 21–22, 27–28
Аустроугарска 73–75, 79, 81, 85, 91, 125, 127, 130–132
Ахмед-паша Херцеговић (беглербег) 13, 18
Бабић, Владимир 57
Бабић, Лазар (ученик) 36, 57
Баваниште 28
Бајазит II (султан) 7–8, 10–11, 13, 16–19
Бајић, Глиша (трговац) 47
Бајић, Пулхерија (рођ. Јосифовић) 47
Бајићи (породица) 28
Бајкић, Велимир 77
Бакићи (породица) 26
Балатинац, Исо (Осијек) 60
Балкански ратови 125–132, 130–131
 Други балкански рат 131
 Први балкански рат 131
Балкански савез 131
Балканско полуострво (Балкан) 22–23, 125, 127–128, 130–132
Балфур, Нил 78
Банат 8–10, 12, 21–22, 24–26, 28
Банатска земаљска управа 27
Банатска Паланка 26
Банка Андрејевић 128
Банова улица (Осијек) 49–50, 56
Бања Лука 23
Барања 31, 65–66
Бездин (манастир) 21, 28
Бела III (краљ) 21
Бела Црква 26
Белгија 76, 80, 83, 128
Белош Вукановић 21
Београд 8, 10–11, 15, 21–28, 36, 45, 73, 77–81, 85–86, 88–89, 107, 109–110, 112, 114–117, 122, 125, 128
Београдска тврђава 24
Београдски мир 22, 24
Београдски универзитет 128
Беоцин 8
Берлин 125
Берлински конгрес 126

- Бертло (француски експерт на мировним пре-говорима) 78, 82
Беч 8, 14, 17, 19, 25, 28, 31, 57, 63, 89, 125, 134
Бечко Ново Место (Новиград) 15, 17–18
Бешлин, Бранко 23
Бизмарк, Ото фон 125–126
Биларски, Иван (историчар) 10–11, 16–17
Бискупска улица (Осијек) 54–56
Битка код Гроцке (1739) 24
Битка код Чевртије 88
Битка на Дрини 86
Битка на Јадру 86–87
Битка на Хлебном пољу 9
Бјелајац, Миле 87–89
Блиски исток 7
Блондел, Ками (француски представник) 132
Богданов, Васо 107, 109–115, 117–118
Богдановић, Бранко 89
Богдановић, Ђорђе (пуковник) 86
Богдановић, Лазар (парох, Осијек) 36, 47–48, 50, 56–57, 60, 64
Бојовић, Радивоје (пуковник) 89
Бока которска 113
Бор 128
Боровски, Шаму [Samu Borovszky] 10
Борота, Симеон 41
Босанска Посавина 24
Босендорфер, Ј. 33, 53
Босна 9, 22, 24, 26–27, 42
Босна и Херцеговина 126
Бошњак, Душан 38
Бошњак, Урош 54
Брадић, Милета 55
Браила (Румунија) 22
Браничево 26
Бранковић, Ђока 49
Бранковићи 11, 14
Бранково коло (Ћачко друштво) 69
Брестовац (Банат) 26
Бркић, Јован (свештеник) 26
Бркић, Лазар (Осијек) 32, 38
Бугари 24
Бугарска 26, 79, 80–81, 83, 127–128, 130–131
Бугарски, Стеван 28
Будва 113
Будим 24, 28, 124
Будимпешта 8–11, 14, 31, 41, 64
Букурешт 125, 132
- Ваљево 128
Варадински шанац 24
Варсаци (племе) 18
Васиљевић, Лазар (Негославци) 57
Васин, Горан 22, 24
Васић, Бранко (ученик) 36, 57
Васић, Младен (ученик) 36, 57
Васић, Никола (ученик) 36, 57
Васићев лејтојис 12
- Ватен, Никола 8
Велетржтво Паја Радановић (Долњи град – Осијек) 51–52
Велика Британија 126–127
Велика Морава 12
Велика Ремета (манастир) 124
Велики Бечкерек 28
Велики град (Смедерево) 11–12
Велико Средиште 27
Венеција 124
Вера (село) 49
Веселиновић, Јован (дародавац) 49
Веселиновић, Рајко 23–24
Веселиновић, Теодосије (игуман) 28
Весић, Стево (Осијек) 32
Веснић, Миленко 74, 78, 82
Видин 22
Видовић, Александар (Осијек) 60
Византија 21
Вилсон, Вудро 78
Винга 24
Винча (манастир) 21, 28
Вировац, Никола (потпредседник Црквене општине) 38, 46, 52, 54–55
Вировитичка жупанија 31
Владислав Херцеговић Косача 13
Влатко Херцеговић Косача 13
Влашадја (источни Банат) 22
Влашка 22, 24
Војводина 21, 25, 108, 111, 133
Војни архив 88, 90–91, 125
Војни губици 1914. 85–104
Војновић, Лујо 125
Врдник 13
Вршац 91
Вујић, Бранко (адвокат) 64
Вук Бранковић 8
Вук Гргуровић (деспот) 7–8, 16
Вук Колочаговић (Колаковић?) 13–16
Вукашиновић, Јелисавета (задужбинарка) 57, 58, 60–62
Вукашиновић, Јован (Осијек) 57
Вукашиновић, Јулијана 57
Вукмировић, Никола 55
Вуковић, Јелица 56
Вуковић, Јован (председник црквене општине) 60
Вукомановићев лејтојис 12
- Габровски лејтојис* 11, 18
Гавриловић, Владан С. 21–24, 137
Гавриловић, Славко 26, 28
Гази Мустафа (турски ратник) 7, 9–11, 17
Гај (Банат) 25–26
Гај, Људевит 111
Гајев трг (Осијек) 61
Галерија Матице српске 123
Гаспар де лос Рајес (трговац) 120

Гаћеша, Никола 107
 Гејза II (краљ) 21
Главна књиџа Свѣйѡусѣенске цркве (Осијек) 32, 34, 37–38, 51
 Главни трг (Осијек) 57
Глас Славоније 62
 Гојковићева улица (Осијек) 54
 Голубац 128
 Горњи град (Осијек) 32, 45, 50, 56–57, 59, 67–68
 Грин, Моли 122
 Груја Тетовац 25
 Грујић, Радослав 21–22
 Грчка 127–128, 131
 Гундулићева улица (Осијек) 68
Гусле (Српско певачко друштво) 50

Давидовић, Љуба 81
 Далмација 42, 74
 Даљ 45, 47
 Даљско патријаршијско добро 45
 Дамјан, Јосип 48
 Дамјановић, Д. 33, 35
 Дворски ратни савет 23
 Девић, Коста 55
 Делегација Краљевине СХС (Мировни уговор) 73–74, 76–77, 79–83
 Делиблато (Банат) 25, 27
 Делкасе, Теофил (министар) 126, 131
 Денић, Чедомир 28
 Дероко, Александар 11
Дечански лейѡиис 12
 Димитријевић, Бранивој (адвокат) 68
 Димлогић, Ђока (Осијек) 42
 Динић Кнежевић, Душанка 8
 Димитар Јакшић (војвода) 7–17
 Добрица (Банат) 27
 Добротворна задруга „Српкиња“ (Сарајево) 49
 Добруца (јужна) 131
 Доњи град (Осијек) 32–35, 37, 40–41, 47, 51, 53–54, 56–57, 65, 67, 69–70
 Доњоградско гробље 33–36, 45, 51, 63, 69
 Дражић, Михајло 60
 Дракулић, Михаило (Осијек) 60
 Драч 86
 Драшковић, Јанко 113
 Драшковић, Милорад 81–83
 Државни архив Бугарске 125
 Државни архив (Осијек) 52
 Дрим 22
Друџи Руварчев лейѡиис 12
 Други светски рат 36, 38
Друџи софијски лейѡиис 12
 Друкњер, Игња 50
 Дубовац (Банат) 27
 Дубровник 113
 Дугачки, Владимир 63
 Дунав 12, 19, 22–24, 133

Ђаковица 26
 Ђонлић, Анђелија (ученица) 42, 55
 Ђонлић, Мито 50
 Ђорђе Бранковић 8, 13
 Ђурађ Бранковић (деспот) 7
 Ђурђевић, Васа (председник ц. општине) 31, 33, 36, 38, 41, 43, 51
 Ђурковић, Тома (сликар) 47

Европа 7, 124–125, 131, 134
 југоисточна Европа 132
 средња Европа 7–8
 Емануел д'Арандо 120
 Енгел, Јохан Кристијан [Johann Christian von Engel] 9–10, 12, 18
 Енгелхарт, Јосип 43, 46, 50
 Енглеска 75–76, 80
 Ер, Фредерик Жорж (генерал) 130
 Ердељановић, Јован 26–27
 Ерч 27
 Еуген Савојски 23

Живановић, Александар (катихета) 56
 Живановић, Ђоко 54
 Живановић, М. Ж. 104
 Живановић, Никола (Осијек) 32
 Живковић, Катарина 43, 50
 Живковић, Ф. 89
Животић, Александар 85–86, 105, 137
 Жолгер, Иван 83
 Жујовић, Јован 125
 Жупанијска улица (Осијек) 60

Заветно писмо (породица Костић) 37
 Заветно писмо Сиротинске Закладе породице Крестић 40–41
 Загреб 10, 31, 39, 45, 49, 55, 62–63, 86, 109, 114–115, 117
 Загребачка улица (Осијек) 67
 Задужбина Васе Јагазовића 43–44
 Задужбина генерала Николе С. Лујановића и његове супруге Љилане из Осијека 69–70
 Задужбина доктора Младена Муачевића 45–46
 Задужбина Ђорђа Костића 32–37
 Задужбина Ђорђа Крестића 39–42, 46
 Задужбина Живка Петровића 62
 Задужбина Ирене Муачевић 69
 Задужбина Јелисавете Вукашиновић 57–62
 Задужбина Јована Лалошевића 53–57
 Задужбина Јулијане Кушевић 37–38
 Задужбина Олге Николић 63–68
 Задужбина Паје и Софије Радановић 51–53
 Задужбина Софије Николић, рођ. Божитовац 57
 Задужбина Стевана Николића старијег 50–51
 Задужбина Тоше Терзића 42–43
 Задужбина Успенска црква 47–50

- Задужбине 31, 37, 39, 42, 43, 45, 47, 50, 53, 57, 63, 69
 Заклада др. Младена Муачевића 45–46
 Заклада Ђорђа Крестића 41
 Заклада за подпомоћ сиромашних ученика 34
 Заклада Јелисавете Вукашиновић 61
 Заклада Јована Лалошевића 54–55
 Заклада Јулијане Кушевић 38
 Заклада Олге Николић рођ. Атанасијевић 64
 Заклада Паје и Софије Радановић 52–53
 Заклада Стевана Николића ст. 51
 Заклада Тоше Терзића 42
 Заклада Успенска црква 47
 Закладе Српске православне црквене општине (Осијек) 37–38, 42, 50–51, 57, 61
 Западна Србија 23
 Затезало, Ћ. 36
Зеленовић, Јелена 135
 Земун 113
 Зиројевић, Олга 15
 Змејановић, Живко (ученик) 36, 57
 Змејановић, Марија (ученица) 36, 57
- Ибрахим (чауш) 16–17
Иванов, Александар Д. 7, 19, 138
 Иванчевић, Фердо 48
 Ивањи, Б. [B. Iványi] 9
 Ивић, Алекса 10–13
 Ивковић, Ђорђе (Осијек) 60
 Идвор (Банат) 27
 Избиште 27
 Извољски, Александар (амбасадор) 130
 Иконостас (капела, Осијек) 34
 Иланца 27
Илијин, Душан М. 73, 138
 Илинчић, Митрофан (јерођакон) 36
 Илић, Ђока 55
 Инвентар Парохијске канцеларије (СПЦ, Осијек) 37
 Индокина 126
Иницијал (часопис) 13
 Ириг 13
 Исаиловић, Невен 10
 Исаковић, Вук 23
 Исмаил-паша (управник Алжира) 121
Историја Срба у Војводини (А. Ивић) 10
 Источна Славонија 31
 Италија 75–76, 80, 125, 130, 132
- Јабука (Банат) 27
 Јагзовић, Васа (задужбинар) 43–44
 Јагодина 26, 113
 Јадовно 36
 Јадранска железница 128
 Јадранско море 128, 130
 Јадранско приморје 130
 Јакшићи 10, 12, 15, 19
- Јанков лейтхойс* 12
 Јанковић, Велизар 73–77
 Јанкулов, Борислав 25
 Јаношевић, Јован (Јоанн) (парох) 36
 Јапан 127
 Јарковац 27
 Једрене 8, 10
 Језава (река) 11–12
 Јелачић, Јосиф (бан) 111, 113
 Јелена (мајка Гејзе II) 21
 Јеловац, Душан (свештеник) 56, 61, 67
 Јеротеј Мутибарић (владика) 113
 Јефтимије Дамјановић (рашки митрополит) 25
 Јоановић, Антоније (Осијек) 32, 34
 Јован Бранковић 8, 13
 Јовановић, Вук (курвинградски командат) 25
 Јовановић, Јован Змај 45
 Јовановић, Јован Пижон 125
 Јовић, Видојко 8
 Јосиф (угарски палатин) 124
 Јосиф Рајачић (патријарх) 109, 111–113
 Јосифовић, Стојан (трговац) 47
 Југославија 109, 115
 Југословенска делегација (Конф. мира у Паризу) 73–74, 76–78
Југословенски историјски часопис 115
 Јухас, Ј. [L. Juhász] 9
- Кавала 132
 Калафатовић, Данило (пуковник) 89
 Калић, Јованка 8
 Калоча 13
 Камбон, Пол (дипломата) 130
 Камендин 64
 Капела Светог Николе (Осијек) 33
 Карансебеш 22
 Караџић Вук Стефановић 33, 63
 Караџићева улица (Осијек) 67–68
 Карло VI 25
 Карловачка митрополија 28
 Катарина II (Катарина Велика) 124
 Катена, Симон 121
 Катић, Срђан 11–12
 Каћ 135
 Кашић, Душанка 31
Кијевски лейтхойс 11–12
 Клемансо, Жорж 77, 79
 Клименти (племе) 23–24
 Кнежевић, Стеван (протојереј) 36, 56
 Книн 18
 Књажевац 104
 Ковин (Банат) 25, 27
 Ковјанић, Стево (Осијек) 60
 Козарац, Даница 49
 Којић, Ђока 49
 Колаковић (заповедник Раче) 13–14
 Колар-Димитријевић, Мира 63

Колодворска улица (Осијек) 61
 Коломан Арпадовић 21
 Комесаријат за избеглице (Београд) 36
 Конектикат 119
 Конференција мира (Париз) 73–81
 Корзика 122
 Костић, Андреј (Осијек) 33
 Костић, Ђорђе (задужбинар) 32, 34, 36–37
 Костић, Екатерина (Осијек) 33–34
 Костић, Јован (Осијек) 33
 Костић, Каталина (Осијек) 32
 Костић, Милан (епископ, Осијек) 33
 Костић, Мита 22–25
 Костић, Николај 32–33
 Костић, Стеван/Стефан (Осијек) 33–34
 Котор 113
 Коцкар, Јован (Осијек) 60
 Крагујевац 28, 91, 104
 Крагујевачка нахија 28
 Крајић, Катица 48
 Краљевина Југославија 69, 78
 Краљевина Србија 74–75, 77–78, 83, 85, 90, 133
 Краљевина СХС 73–81, 86
 Краљевски осјечки жупанијски суд 33
Крстић, Василије Ђ. 107, 112, 117, 138
 Крстић, Ђорђе (задужбинар) 39–42, 46
 Крејбинци 26
 Кризман, Богдан 73–74, 76–80, 82
Кроника Српске источне православне цркве
Осечке 1881. 33, 36, 47, 57, 64
 Кротин, Ђена (учитељ) 53
 Крстић, Александар 10, 13–14
 Крушедол (манастир) 24
 Крушчица 26
 Крф 104
 Кршпогачин, Бранислав (ученик) 36
 Кубињ, Андраш [András Kubinyi] 8, 17–18
 Кулмер (гроф) 113
 Кусић (Банат) 27
 Кушевић, Ана 37–38
 Кушевић, Јулијана (задужбинарка) 37–38
 Лазаревац 86–87
 Лајош Велики 21
 Лалошевић, Георгије 53
 Лалошевић, Јелисавета, рођ. Мавродић 53–54, 56
 Лалошевић, Јован (задужбинар) 53–54, 56
 Лалошевић, Јован (црквени епископ) 53
 Лалошевић, Матеј 53
 Лалошевић, Павел 53
 Легат Јулијане Кушевић 37
 Легат Марије Поповић, удате Радановић 52
 Легат Стевана ст. Николића 50
 Легет (Срем) 88
 Лединци 24
 Лемајић, Ненад 13

Ливорно 122
 Липова 22
 Лоазо, Шарл 125
 Лондон 8, 125–127, 130–132
 Лончар, Емилијан (ученик) 42
 Лорен 126
 Лугош 22
 Лујановић, Љиљана (задужбинар) 69–70
 Лујановић, Никола С. (задужбинар, генерал) 69–70
 Лутфи-паша (историчар) 11
 Лучић, Стеван (свештеник) 56
 Лушер, Луј 77

Љејојис СКД „Просвјета“ 60, 62

Мавродић, Тока 54–55
 Магреб 119–121
 Мађари 31
 Мађарска 74–75
 Македонија 11, 78, 128
 Мала Влашка 24
 Мамелуци 15, 18–19
 Мандић, Густав 48
 Мантран, Роберт 8
 Марија Терезија (царица) 28
 Мариндол 49
 Маринковић, Војислав 125
 Марић, Милица 49
 Марковић, Александар 89
 Мароканска криза (I, II) 126
 Мароко 119, 121
 Матасовић, Јосип 117
 Матија Корвин (краљ) 7–19
 Матић, Бошко (ученик) 49
 Матица српска (Нови Сад) 36, 123
 Матицки, Миодраг 8
 Медитеран 119, 121–122, 127
 Мелентије (јеромонах) 36
 Меленци 26
 Месаровић, Лука С. (дародавац, Осијек) 32, 34, 37, 50
 Месић (манастир) 27
 Мехмед II Освајач 7–8
 Мехмед-паша (везир) 24
 Миграције становништва 21–29
 Мијатовић, Боћа (Осијек) 60
 Микавица, Дејан 22, 24
 Миланковић, Милутин 45
 Миленковић, Добросав 86
Милетић, Марко 85, 105, 139
 Милетић, Светозар 28
 Милићевић, Милић Ј. 88
 Миловановић, Милован (министар) 125, 128
 Милош Обреновић (кнез) 91
 Милошевић, Персида 38
 Милутиновић, Д. 91
 Министарство војске и морнарице 86–89

- Минхен 8
 Митровић, Андреј 78–79, 83
 Митровић, Катарина 8, 16
 Митровић, Мирко 23
 Михаило Обреновић (кнез) 91
 Мишкина улица (Осијек) 56
Мишковић, Зоран (Осијек) 31, 46, 58, 61, 63, 70, 139
 Мишковић, Лазар М. (протојереј-ставрофор) 32, 39, 45, 53, 56, 67–68
 Мишковић, Милорад 32, 36, 56, 62, 69
 Молдавија 22
 Моноштор 42
 Монрој, Робер 122
 Мориш 22
 Москва 25
 Мразовић, Аврам 124
Мраовић, Маријана 85, 105, 140
 Мрђеновић, Душан 10–12
 Мрковрад, Берта 50
 Муачевић, Бранко 69
 Муачевић, Васа (председник Црквене општинe) 32, 34, 45, 49
 Муачевић, Војин (повереник „Привредника“ у Осијеку) 50
 Муачевић, Ђорђе 69
 Муачевић, Ирена, рођ. Гавела (задужбинарка) 69
 Муачевић, Јован (надзорник задужбине) 45, 60
 Муачевић, Љубица 69
 Муачевић, Младен (задужбинар) 45–46
 Муачевић, Паја старији (Осијек) 32, 45
 Муачевић, Перо (Осијек) 45, 69
 Муачевић, Пулхерија, рођ. Миланковић 45
 Муачевић, Стојан 45
- Нађ, Иван [Ivan Nágy] 14–15
 Национални архив Румуније 125
 Негославци 57
 Недељковић, Анастасија 55
 Независна Држава Хрватска 31, 36, 65, 69
 Немачка 74, 125–127, 130–131
 Немци 24, 31
 Неринг, Карл [Karl Nehring] 8, 18
 Нешковић, Јован 66
 Нешковић, Милан 66
 Нешковић, Петар 66
 Николај Димитријевић (епископ) 28
 Николајевић, Ђорђе (прота) 113
 Николић, Ана, рођена Нешковић 66
 Николић, Владимир 44, 140
 Николић, Јован (протојереј-ставрофор) 36, 50, 56
 Николић, Олга, рођ. Атанасијевић (задужбинарка) 63–68
 Николић, Софија, рођ. Божитовац (задужбинарка) 57
 Николић, Стеван (задужбинар, адвокат) 50, 63–66
- Ниш 22–23, 104, 128
 Новак, Виктор 107, 109–110, 114–115, 117–118
 Новаковић, Игњо (председник задужбине) 60
 Новаковић, Стојан 125
 Нови Пазар 23, 26
 Нови Сад 10, 21–23, 25–26, 28, 43–44, 64–65, 86, 104, 114, 123, 133–134
 Нови Сланкамен 48
Новчани дневник Српске православне Црквене оштинe (Осијек) 36–38, 43, 46, 48, 50, 52–53–54, 56, 57, 62
- Њари, Алберт [Albert Nyáry] 14
 Њујорк 8
- Обрадовић, Доситеј 124, 134
 Огризовић (удовица) 38
 Огризовић, Јован 38
 Омољница 26
 Ораховица (манастир) 36
 Оруч-бег (историчар) 9
 Орфелин, Захарија 123–124
 Осијек 24, 31–34, 36–39, 41–43, 45–61, 63, 64–70
 Осјечка штедионица 41
Осјечки зборник 33, 35, 53
 Осјечки Срби 31–71
 Османско царство 7–9, 16–18, 120, 127–131
 Остојин, Милош (Осијек) 68
- Павле Кинижи (војсковођа) 9
 Павле I Петровић (руски цар) 124
 Павловић, Димитрије (митрополит) 64
 Павловић, Живко (генерал) 86–89
 Падина 28
 Пајевић, Љубица (Осијек) 45
 Пакрац 50
 Палавестра, Александар 10–12
 Палковљевић Бугарски, Тијана 123
 Панић, Милорад Суреп 24
 Панчевачки дисктрикт 25–27
 Панчевачки округ 27
 Панчево 25–26
 Параћин 26
 Париз 73–77, 79–83, 125–128, 130–132, 134
 Парта 27
 Пасторначки, Тоша (Осијек) 60
 Пашић, Никола 74–75, 77–80, 83, 125
 Певчевић, Милутин (Осијек) 60
 Пеичић, Константин 114
 Перишић, Мирослав 89
 Персија 126
 Петар I Карађорђевић (краљ) 104, 128
 Петар Велики 123–124
 Петарац, Петар 49
 Петриња 49
 Петровић, Деспот 38
 Петровић, Живко (задужбинар) 62
 Петровић, Јован (свештеник) 26

- Петровић, Лазар (Осијек) 32
 Петровић, Небојша 23
 Петровић, Светозар (јереј) 36
 Петровић, Станко (Осијек) 32
 Петровић, Стеван 38
 Петроград 125–126, 128, 131
 Пећ 26–27
 Пећка патријаршија 28
 Пециначки, Срета 23, 25–27
 Пешта 9
 Пијачка улица (Осијек, данас Змај Јовина) 47
Писмо Д. Ј. Пойовића В. Чубриловићу 108–114
*Писмо њроф. др В. Боџданова њроф. др В. Но-
 ваку* 115–117
 Пишон, Стефан (министар) 132
 Плочица (Банат) 25–27
 Подгорица 28
Подџорички лејоџис 11
 Поенкаре, Анријета 132
 Поенкаре, Ремон (Raymond Poincaré) 126–127,
 129, 132
 Пожаревац 27
 Пожаревачки мир 22
 Пожун 21
 Познановић, Софроније (Осијек) 32
 Полк 78, 82–83
 Пољска 73–75, 77, 79, 83
 Поповић, Анастас (трговац) 114
 Поповић, Бојан 11–12
 Поповић, Душан Ј. 11–12, 21–22, 26, 107–109,
 117–118
 Поповић, Лазар (парох) 32, 36
 Поповић, Милан (секретар задужбине) 54, 60
 Поповић, Реза 50
 Поповић, Стеван (ученик) 42
 Први светски рат 38, 73, 85, 90
 Прендић, Петар К. (пуковник) 91, 104
 Прендић, Риста 91
 Прерадовић, Младен 48
Привредник (друштво) 49–50
 Призрен 130
 Принер, Карло (Беч) 57
 Пројекат Капеле Светог Николе у Доњем гра-
 ду 35
 Прокопович, Теофан 123
 Протић, Драгутин 81
 Протић, Стојан 74, 76–77
 Пруска 126
 Прут (река) 22
- Радаковић, Радак К. 104
 Радановић (породица): Фонд обитељи у држав-
 ном архиву Осијек 52
 Радановић, Арса (Осијек) 50
 Радановић, Васа (Осијек) 51
 Радановић, Георгије (Осијек) 51
 Радановић, Душан (председник Црквене оп-
 штине, Осијек) 51, 56, 68
- Радановић, Јоца 51
 Радановић, Јулка 51
 Радановић, Марија, рођ. Поповић (задужби-
 нарка) 52
 Радановић, Милутин 51
 Радановић, Паја (задужбинар, Осијек) 32,
 51–53
 Радановић, Паја млађи 51
 Радановић, Софија (задужбинарка, Осијек)
 51–53
 Радановић, Софија 51
 Радићева улица (Осијек) 68
 Радоичић, Паја (Осијек) 32
 Радојевић, Владимир 86
 Радојчић, Никола 8, 16–18
 Радонић, Јован 107, 109–115, 116, 118
 Радосављевић, Исидор 58
 Рајо, Ђула [Gyula Rázsó] 8, 18
 Рајић, Јован 124
 Ратни дугови 73
 Раучек, Драгутин 38
 Рацки град 24
 Рача (Сава) 13
 Рашка 26
 Рашковић, Атанасије (кнез) 23, 25–26
Реџистар Свештоуспенске цркве у Осеку 42–43,
 46, 48, 54
Ремешки лејоџис 12
 Репарациона комисија 75, 82–83
 Репарациони фонд 74–76, 81
Rerum Ungaricarum decades [Anthonius de
 Bonfinis] 9, 17
 Рим 125–126
 Римокатоличко гробље (Осијек) 47
 Ритопек 27
 Рокнић, Евица (учитељица) 51
 Рокнић, Јован (Будимпешта) 41
 Романови (породица) 123–124
 Руварац, Димитрије 113
 Рударство (Србија) 128
 Рукавина, Ђуро (генерал) 109
 Рукописно одељење Матице српске 133
 Румуни 21–22
 Румунија 28, 75, 77, 79, 125, 127–128, 131
 Русија 22, 25, 124, 126–128, 130–131
- Сабљница, Глишо (рачуновођа) 38, 50, 53
 Саборни храм (Доњи град) 56, 67, 70
 Сава (река) 13, 23–24, 133
 Сава Вуковић (епископ) 28
 Сакуле 27
 Самборски, Андреј Афанасијевић (протоје-
 реј) 124
 Санад 24
 Сантово 42, 51
 Саона (Корзика) 122
 Сарајево 49
Сарандаџорски лејоџис 11–12

- Светосавски фонд (Сремски Карловци) 49
 Светоуспенска црква (Осијек) 46–48, 53, 56, 62
 Сеадедин (историчар) 9
 Северна Африка 119–121, 125
 Северно море 127
 Сен-Жермен 79
 Сент Андреја 47
 Сечански, Живан 117
 Симић, Владимир 123–124
 Синагога (Доњи град, Осијек) 56
 Сицилија 121
 Сједињене Америчке Државе 119
 Скадар 86, 130
 Скопље 117
 Славонија 31, 45, 112–113
 Смедерево 7–12, 16, 18, 27
 Смедеревска Паланка 108
 Смедеревска тврђава 11
 Смедеревски санџак 16
 Смодлака, Јосип 74, 76, 79
 Солакзаде Мехмед [Mehmed Solakzade] 9
 Солун 132
 Сомбор 48, 55, 64
 Сомир (Француска) 91
 Софија 125, 132
 Спалајковић, Мирослав 125
 Спасић, Душан 10–12
 Спремић, Момчило 8–9, 12, 16
 Срби
 Осијек 31–71
 Дубровник 112–113
 Загреб 114
 Србија 9, 11, 15, 21–28, 45, 73–77, 80–83, 85–91, 104, 115, 127–128, 130, 132
 Србијанска народна милиција 25
Србобран (календар) 48
 Срем 8, 14, 23–25, 88
 Сремска војна граница 24
 Сремска Митровица 13
 Сремски Карловци 11, 24–25, 33, 38, 41, 46, 49, 52–55, 59–60, 114
 Српска академија наука 110, 114–117
 Српска банка (Загреб) 45, 48, 55
 Српска војска 85–86
 Српска гимназија (Нови Сад) 64
 Српска женска добротворна задруга (Осијек) 57, 69
 Српска занатлијска задруга (Осијек) 47
 Српска основна (вероисповедна) школа (Осијек) 32–33, 36, 39, 59
 Српска основна школа (Сантово) 51
 Српска православна капела (Горњи град) 56, 61, 66, 68–69
 Српска православна капела (Доњоградско гробље) 33–37, 62
 Српска православна учитељска школа (Сомбор) 48
 Српска православна црква (Велика Кладуша) 49
 Српска православна црква (Осијек) 31–32, 36, 64–65, 67
 Српска православна црквена општина (Осијек) 31–33, 36–38, 41–43, 46–52, 54, 58, 61, 63, 69–70
 Српска учитељска школа (Пакрац) 50
 Српска читаоница (Осијек) 33, 36, 48–49, 51, 60, 69
 Српска штедионица (Осијек) 38, 46–48, 53, 55, 62
Српски биографски речник 43–44
 Српски православни Црквени одбор 32, 34, 36–37, 50–52, 54, 60–61
 Српско певачко друштво „Гусле“ 50
 Српско привредно друштво „Привредник“ 49–50
 Српско-православна црква (Нови Сланкамен) 48
 Српско-руски односи 123–124
 Сршан, Стјепан 32
 Стајић, Васа 28
 Станиславић, Никола (епископ) 24
 Станковић, Васо 50
 Станковићева улица (Осијек) 56
 Станојевић, Илија (црквени благајник) 50
 Стара Србија 22, 27, 78
 Стари Влах 23
 Старо Бешеново 24
 Старчево (Банат) 25–26
 Стефан Батори (судија) 16
 Стефан Бранковић 8
 Стефан Вукчић Косача 13
 Стефан Јакшић 9, 13, 15, 19
 Стефан Немања (жупан) 21
 Стефановић, Душан (генерал) 86–87, 89
 Стојаковић, Гордана 133–134
 Стојановић, Јелисавета, рођ. Нешковић 66
 Стојановић, Коста 74–77, 79–83
 Стојановић, Љубомир 8, 11–12, 18, 24
 Стојић, Биљана 125–128, 130–131
Стржажа (часопис) 60
 Страјинић, Софија 49
 Страјинић, Стеван (црквени секретар) 49
 Страјнић, Алекса (ученик) 57
 Страјнић, Ђока 48
 Страјнић, Љубица 57
Студенички лейопис 11
 Суботић, Војислав 23
 Суботић, Савка, рођ. Полит 133–134
 Суватово (Осијек) 48–49
 Сујански, Јован (свештеник) 26
 Тајчевић, Дим. 51
 Тарс (град) 18
 Тасин, Џамил [Gemil Tahsin] (историчар) 13–16
Татић, Урош 132

- Темишвар 22, 24, 28
 Тенецки, Стефан 123
 Терзић, Тоша 42
 Тибарж, Отокар 79
 Тимочка Крајина 26
 Тиса 22
 Тодоровић, Стеван (академски сликар) 34
 Томандл, Миховил 114
 Томашевац 27
 Топкапи (дворац) 12
 Тот, Софија 46
 Трансилванија 16
 Трифуновић, Душан (генерал) 87, 89
 Трифуновић, Предраг 87, 89
 Трлајић, Глигорије 124
 Трумбић, Анте 73–74, 79–80, 82–83
 Тума, Јосиф 52
 Тума, Роза 52
 Тунис 120
 Тургути (племе) 18
 Тури, Јозеф [József Thury] 11
 Турска 9, 13, 18–19, 22–23, 25
Turcica (часопис) 10

 Ћирковић, Сима 8, 10–11, 14

 Угарска 7–9, 13, 16–19, 22, 25, 28
 Угарски сабор 39
 Ужиче 23, 27
 Улица братства и јединства (Осијек) 67–68
 Урош Вукановић 21
 Ухл, Јохана 6

 Фалан, Дијего 121
 Фатма 122
 Филип II Хабзбуршки 120
 Филип III од Шпаније 122
 Флориано, Пабло Педро (инжењер) 121
 Фогел, И. [I. Fögel] 9
 Фракној, Вилхелм [Wilhelm Fraknoi] 8, 17–18
 Француска 73, 75, 77, 80, 91, 125–127, 130–132
Француска и балкански рајдови (1912–1913)
 (Биљана Стојић) 125–132
 Француско-српска банка 128, 130
 Фрањевци 22
 Фрушка гора 8

 Хабзбурзи 13, 18–19
 Хабзбуршка монархија 123, 133
 Хајдуковић, Станко (адвокат) 66–67
 Хале 9
 Халуп, Антун 54
 Хамер-Пургштал, Јозеф (историчар) 9–10,
 12, 17
 Хаулик, Јурај (бискуп) 111, 113
 Хауптман, Фердо (Фердинанд) 115
 Хацић, Никола (Осијек) 32
 Херкул I д'Есте (војвода) 14

 Херман, Јулијус [Julius Herrmann] (градитељ)
 33–35
 Херцеговина 28
 Хершензон, Данијел (Hershenzon) 119
 Хефер, Стјепан (жупан) 66
Хисторијски зборник 107, 109
 Хлебно поље 9
 Хорват, Јосип (инжењер) 70
 Хорват, Милена (професор) 70
 Храбак, Богумил 73–74, 76–80, 82
 Хрвати 31, 111–114
 Хрватска 27, 31, 45, 63, 112–113
 Хрватски сабор 39

 Цариград (Константинополь) 8, 12, 131
 Цветичанин, Вукашин (ученик) 36, 57
 Цвјетичанин, Марија (ученица) 36
 Цезар Валентини (посланик) 14–15
 Централна Африка 126
 Церска битка 88
Цешињски лејтоиис 11
 Црвена Црква 26
 Црепаја 26
Црква (календар) 36, 56
 Црква Успенија Пресвете Богородице доњо-
 градске (Осијек) 32–33, 37–38, 42, 56, 65–66,
 69
 Црквена општина (Мариндол) 49
 Црквена општина (Осијек) видети: Српска
 православна црквена општина
 Црквена улица (Осијек) 47–48, 65
 Црквени одбор (Осијек) видети: Српски пра-
 вославни Црквени одбор
 Црна Бара 26
 Црна Гора 11, 26, 76–77, 83, 127, 130–131

 Чанадска бискупија 22
 Чачак 23
 Чачиновић, Милан (лекар) 66
Человски, Александра С. 124
 Чехословачка 73–74, 77, 79, 83
 Чокрљан, Ћирило (сенатор) 28
 Чубриловић, Васа 107–108, 117–118
 Чутуковић, Константин (инжењер) 64–68

 Шандоров, Будимилко (ученик) 36
 Швајцер, Јосип 37
 Швикер, Јохан Хајнрих (историчар) 24
 Шидак, Јарослав 117
 Шкодрић, Љубинка 89
 Шнајдер (фабрика) 127
 Шнапер (пуковник) 23
 Шпанија 119, 121–122
 Штаб Врховне команде српске војске 85–89,
 91
 Штефан Франц Лотариншки (принц) 25

РЕЦЕНЗЕНТИ ЧЛАНАКА У 2018. ГОДИНИ REVIEWERS OF PAPERS IN 2018

Др Софија Божић, Институт за новију историју Србије, Београд
Др Ђорђе Бубало, Филозофски факултет, Београд
Др Бојана Катић, Историјски институт, Београд
Академик Василије Ђ. Крестић, САНУ, Београд
Др Петар В. Крестић, Историјски институт, Београд
Др Љубомирка Кркљуш, Матица српска, Нови Сад
Др Мира Радојевић, Филозофски факултет, Универзитет у Београду
Др Александар Растовић, Историјски институт, Београд
Др Срђан Рудић, Историјски институт, Београд
Др Александар Фотић, Филозофски факултет, Универзитет у Београду
Др Небојша Шулетић, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

ПОЛИТИКА УРЕДНИШТВА

Зборник Мајице српске за историју објављује оригиналне, претходно необјављене радове, разврстане у следећим категоријама: оригинални научни рад, прегледни научни рад, научна критика и полемика, научна библиографија и грађа. Поред тога објављује прилоге у виду приказа и извештаја из научног живота. У *Зборнику Мајице српске за историју* објављују се радови из области историје, помоћних историјских наука и сродних хуманистичких и друштвених дисциплина.

Радови могу бити написани на српском и сродним језицима, на енглеском, руском, немачком и француском језику. Радови на српском језику штампају се ћириличним писмом.

Зборник Мајице српске за историју излази двапут годишње.

Публиковање у *Зборнику Мајице српске за историју* се не наплаћује, нити се радови и рецензије хоноришу.

Зборник Мајице српске за историју доступан је у режиму отвореног приступа на сајту часописа: [<http://www.maticasrpska.org.rs/category/katalog-izdanja/naucni-casopisi/zbornik-matice-srpske-za-istoriju/>].

ОБАВЕЗЕ ГЛАВНОГ УРЕДНИКА ЧАСОПИСА

Главни уредник *Зборника Мајице српске за историју* доноси коначну одлуку о томе који ће се рукописи објавити. Приликом доношења одлуке уредник се руководи уређивачком политиком водећи рачуна о законским прописима који се односе на клевету, кршења ауторских права и плагијаризам.

Главни уредник не сме имати било какав сукоб интереса у вези с поднесеним рукописом. Ако такав сукоб интереса постоји, о избору рецензена и судбини рукописа одлучује Уредништво. Пошто је идентитет аутора и рецензена та непознат другој страни, главни уредник је дужан да ту анонимност гарантује.

Главни уредник дужан је да суд о рукопису доноси на основу његовог садржаја, без расних, полних/родних, верских, етничких, политичких и других предрасуда.

Чланови Уредништва не смеју користити необјављен материјал из поднесених рукописа за своја истраживања без писане дозволе аутора.

ОБАВЕЗЕ АУТОРА

Аутор гарантује да рукопис представља његов оригиналан допринос, да није објављен раније и да се не разматра за објављивање на другом месту.

Аутори такође гарантују да након објављивања у *Зборнику Мајице српске за историју* рукопис неће бити објављен у другој публикацији на било ком језику без сагласности власника ауторских права.

Аутори гарантују да права трећих лица неће бити повређена и да издавач неће сносити никакву одговорност ако се појаве било какви захтеви за накнаду штете.

Аутори сnose сву одговорност за садржај поднесених рукописа и валидност резултата, и морају да прибаве дозволу за објављивање података од свих страна укључених у истраживање.

Аутори који желе да у рад укључе слике или делове текста који су већ негде објављени дужни су да за то прибаве сагласност носилаца ауторских права и да приликом подношења рада доставе доказе да је таква сагласност дата. Материјал за који такви докази нису достављени сматраће се оригиналним делом аутора.

Аутори гарантују да су као аутори наведена само она лица која су значајно допринела садржају рукописа.

Аутори се морају придржавати етичких стандарда који се односе на научноистраживачки рад. Они гарантују да рад није плагијат. Аутори гарантују да рукопис не садржи неосноване или незаконите тврдње и не крши права других.

У случају да аутори открију важну грешку у свом раду након његовог објављивања, дужни су да моментално о томе обавесте уредника или издавача и да с њима сарађују како би се рад повукао, исправио или на неки други начин указало на насталу грешку.

РЕЦЕНЗИРАЊЕ РАДОВА

Примљени радови подлежу рецензирању. Циљ рецензије је да главном уреднику и уредништву помогне у доношењу одлуке о томе да ли рад треба прихватити или одбити и да кроз процес комуникације с ауторима побољша квалитет рукописа. Сви достављени радови пролазе процедуру анонимног рецензирања од стране два компетентна рецензента које одређује редакција. Рецензентима се не открива идентитет аутора и обратно. Да би рад био објављен обе рецензије морају да буду позитивне. Рецензент је дужан да у року од три недеље достави готову рецензију рада. Аутори који добију условно позитивне рецензије дужни су да уваже примедбе рецензената или, уколико то не желе, да повуку рад из Уредништва. Рок за исправку радова је 15 дана од датума слања рецензије аутору. У случају коауторских рукописа, кореспонденција ће бити усмерена на првог аутора, који је одговоран за комуникацију са осталим ауторима рада.

Избор рецензената спада у дискрециона права уредника и редакције. Рецензенти морају да располажу релевантним знањима у области којом се рукопис бави и не могу бити аутори који су у скорије време објављивали публикације заједно (као коаутори) са било којим од аутора поднесеног рада.

Рецензент који себе сматра некомпетентним за тему или област којом се рукопис бави дужан је да о томе обавести главног уредника.

Рецензија мора бити објективна. Суд рецензената мора бити јасан и поткрепљен аргументима.

Рукопис који је послат рецензенту сматра се поверљивим документом.

Главни уредник шаље поднесени рад одређеним рецензентима. Рецензентски образац садржи низ питања на која треба одговорити, а која рецензентима указују који су то аспекти које треба обухватити како би се донела одлука о судбини рукописа који им је поднет на оцену. У завршном делу обрасца, рецензенти морају да наведу своја запажања и предлоге како да се поднесени рукопис побољша. Рецензентски лист рецензенту шаље секретар редакције *Зборника Материје српске за историју*. У случају да се предлаже неприхватање рада потребно је дати језгровито образложење.

Током читавог процеса, рецензенти делују независно. Рецензентима није познат идентитет других рецензената.

Редакција је дужна да обезбеди солидну контролу квалитета рецензије. У случају да аутори имају озбиљне и основане замерке на рачун рецензије, редакција ће проверити да ли је рецензија објективна и да ли задовољава академске стандарде. Ако се појави сумња у објективност или квалитет рецензије, уредник ће тражити мишљење других рецензената.

Рецензенти су упознати с чињеницом да су рукописи, који су им послати на рецензирање, интелектуална својина аутора, да се њима не може располагати нити се могу износити у јавност.

ПЛАГИЈАРИЗАМ

Плагирање, односно преузимање туђих идеја, речи или других облика креативног израза и представљање као својих, представља грубо кршење научне етике. Плагирање може да укључује и кршење ауторских права, што је законом кажњиво.

Плагијат обухвата следеће:

- дословно или готово дословно преузимање или смишљено парафразирање (у циљу прикривања плагијата) делова текстова других аутора без јасног указивања на извор или обележавање копираних фрагмената (на пример, коришћењем наводника);
- копирање једначина, слика или табела из туђих радова без правилног навођења извора и/или без дозволе аутора или носилаца ауторских права за њихово коришћење.

Упозоравамо ауторе да се за сваки рукопис проверава да ли је плагијат или аутоплагијат.

Рукописи код којих постоје јасне индикације да се ради о плагијату биће аутоматски одбијени.

Ако се установи да је рад који је објављен у *Зборнику Материје српске за историју* плагијат, од аутора ће се захтевати да упуте писано извињење аутору има изворног рада а даља сарадња са ауторима плагијата биће прекинута.

ПОВЛАЧЕЊЕ ВЕЋ ОБЈАВЉЕНИХ РАДОВА

Објављени рукописи биће доступни докле год је то могуће у оној форми у којој су објављени, без икаквих измена. Понекад се, међутим, може десити да објављени рукопис мора да се повуче. Главни разлог за повлачење рукописа јесте потреба да се исправи грешка у циљу очувања интегритета науке, а не жеља да се аутори казне.

Чланак се мора повући у случају кршења права издавача, носилаца ауторских права или аутора; повреде професионалних етичких кодекса, тј. у случају подношења истог рукописа у више часописа у исто време, лажне тврдње о ауторству, плагијата, манипулације подацима у циљу преваре и слично. У неким случајевима рад се може повући и како би се исправиле накнадно уочене грешке у рукопису или објављеном раду.

Стандарди за разрешавање ситуација када дође до повлачења рада дефинисани су од стране библиотека и научних тела, а иста пракса је усвојена и од стране *Зборника Мајџице српске за историју*: у електронској верзији изворног чланка (оног који се повлачи) успоставља се веза (HTML link) са обавештењем о повлачењу. Повучени чланак се чува у изворној форми, али са воденим жигом на PDF документу, на свакој страници, који указује да је чланак повучен (RETRACTED).

ОТВОРЕНИ ПРИСТУП

Зборник Мајџице српске за историју је доступан у режиму отвореног приступа. Чланци објављени у часопису могу се бесплатно преузети са сајта часописа и користити у складу са лиценцом Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>)

Зборник Мајџице српске за историју не наплаћује APC (Article Processing Charge).

САМОАРХИВИРАЊЕ

Часопис омогућава ауторима да прихваћену, рецензирану верзију рукописа, као и финалну, објављену верзију у PDF формату депонују у институционални репозиторијум и/или некомерцијалне базе података, да га објави на личним веб страницама (укључујући и профиле не друштвеним мрежама за научнике, као што су ResearchGate, Academia.edu итд.) и/или на сајту институције у којој су запослени, а у складу са одредбама лиценце Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>), у било које време након објављивања у часопису. При томе се морају навести издавач, као носилац ауторских права, и извор рукописа, а мора се навести и идентификатор дигиталног објекта – DOI објављеног чланка у форми HTML линка.

АУТОРСКА ПРАВА

Када је рукопис прихваћен за објављивање, аутори преносе ауторска права на издавача. У случају да рукопис не буде прихваћен за штампу у часопису, аутори задржавају сва права.

На издавача се преносе следећа права на рукопис, укључујући и додатне материјале, и све делове, изводе или елементе рукописа:

- право на штампање пробних примерака, репринт и специјалних издања рукописа;
- право да рукопис преведе на друге језике;
- право да рукопис репродукује користећи фотомеханичка или слична средства, укључујући, али не ограничавајући се на фотокопирање, и право да дистрибуира ове копије;
- право да рукопис репродукује и дистрибуира електронски или оптички користећи све носиоце података или медија за похрањивање, а нарочито у машински читљивој/дигитализованој форми на носачима података као што су хард-диск, CD-ROM, DVD, Blu-ray Disc (BD), мини-диск, траке са подацима, и право да репродукује и дистрибуира рукопис са тих преносника података;
- право да сачува рукопис у базама података, укључујући и онлајн базе података, као и право преноса рукописа у свим техничким системима и режимима;
- право да рукопис учини доступним јавности или затвореним групама корисника на основу појединачних захтева за употребу на монитору или другим читачима (укључујући и читаче електронских књига), и у штампаној форми за кориснике, било путем интернета, онлајн сервиса, или путем интерних или екстерних мрежа.

Молимо ауторе да погледају и попуне *Ауторску изјаву* и *Уговор о преносу ауторских права*.

Уредништво *Зборника Материје српске за историју*

EDITORIAL POLICY

Matica Srpska Journal of History publishes original, previously unpublished papers, classified into following categories: original scientific paper, review scientific paper, scientific critique and polemic, scientific bibliography. Apart from that, it publishes contributions such as reviews and reports from scientific life. In the *Matica Srpska Journal of History* there are papers from the field of history, auxiliary sciences of history and cognate humanity and social disciplines.

The papers can be written in Serbian and cognate languages, in English, Russian, German and French. Papers done in Serbian language are written in Cyrillic alphabet.

Matica Srpska Journal of History is published twice a year.

Publishing in *Matica Srpska Journal of History* is not charged nor are the papers or reviews paid for.

Matica Srpska Journal of History is available in the open access regime on the magazine website: [<http://www.maticasrpska.org.rs/category/katalog-izdanja/naucni-casopisi/zbornik-matice-srpske-za-istoriju/>].

THE OBLIGATIONS OF THE MAGAZINE'S EDITOR-IN-CHIEF

Editor-in-chief of the *Matica Srpska Journal of History* makes a final decision regarding the handwritings that are going to be published. While making this decision, the editor-in-chief is lead by the editorial policy considering legal acts which refer to defamation, piracy and plagiarism.

Editor-in-chief can not have any sort of conflict of interests regarding the submitted handwriting. If such conflict does exist, the Editorial Board decides on the election of the referees and the fate of the handwriting. Taking into consideration that the authors' and referees' identities are unknown to the other side, the Editor-in-chief is obliged to ensure this anonymity.

Editor-in-chief is obliged to value the paper on the basis of its content, without racial, sex/gender, religious, ethnic or political prejudices.

Board members are not allowed to use material from the submitted papers for their own research without the author's permission.

THE AUTHORS' OBLIGATIONS

The authors guarantee that the handwriting represents their own original contribution, that it was not published earlier and is not being considered for publishing elsewhere. Authors guarantee as well that, after publishing in the *Matica Srpska*

Journal of History, the handwriting will not be published in any other publication and in any other language without the authorization of the copyright owner.

Authors guarantee that the rights of the third people will not be disturbed nor will the publisher bear the consequences if any requests for amends should appear.

The authors bear full responsibility for the content of the submitted handwritings and the validity of the results and they have to provide permissions for data publishing from all the sides included in the research.

The authors who want to include pictures or parts of the text already published elsewhere are obliged to provide consent of the copyright owners and the proof of the obtained consent while submitting the handwriting. The material that has not been proven in this manner will be considered author's original work.

The authors guarantee that the names given as authors are only persons who contributed significantly in the paper writing.

The authors need to respect the ethical standards regarding the scientific-research work. They guarantee that the paper is not a plagiarism. They guarantee that the work does not contain baseless and illegitimate claims and does not disturb someone else's rights.

In case the authors discover a major mistake in their paper after its publishing, they are obliged to notify the editor or the publisher immediately and co-operate with them in order to withdraw the paper, correct it or indicate the mistake by any means.

PAPER REVIEW

The submitted papers undergo review. The aim of the review is to help the editor-in-chief and the editorial board to make a decision whether a certain paper should be accepted or rejected and enhance the writing quality through the communication process with the authors. All the submitted papers undergo a procedure of anonymous review done by two competent reviewers appointed by the editorship. The reviewers are not acquainted with the authors' names and vice versa. In order for the paper to be published, both reviews need to be positive. The reviewer is due to complete the review within three weeks. The authors who receive conditionally positive reviews are obliged to respect the reviewers' remarks or, if not, withdraw the paper from the editorship. The deadline for the correction of the paper is 15 days, effective from the day the review is sent to the author. In case of co-autorship, the correspondence will be directed to the first author, the one who is responsible for the communication with other authors.

The choice of the reviewers is a discretion right of the editor and the editorship. The reviewers need to possess relevant knowledge in the field the paper deals with and they can not be the authors that have recently published papers (as co-authors) along with any of the authors of the submitted papers.

If the reviewers consider themselves incompetent for the topic or the field the handwriting deals with, they need to notify the editor-in-chief.

A review has to be objective. The reviewers' judgment has to be clear, with good arguments.

A handwriting sent to a reviewer is considered a confidential document.

The editor-in-chief sends the handwriting to certain reviewers. The review form contains a set of questions that have to be answered, thus indicating to the reviewers which aspects should be encompassed in order to make a decision on the fate of the handwriting submitted for the evaluation. In the final section of the review, the reviewers need to give their observations and suggestions for the improvement of the submitted handwriting. The review sheet is sent to the reviewer by the secretary of the editorship of the *Matica Srpska Journal of History*. In case the refusal of the paper is suggested, the explanation has to be detailed.

During the whole process, the reviewers act independently from one another. The identity of the second reviewer remains unknown to the first one and vice versa.

The editorship is obliged to provide a solid control over the review quality. In case the authors have serious and well based objections on the account of the review, the editorship will reconsider whether the review is objective and whether it satisfies the academic standards. Should any doubt arise regarding the objectiveness or the quality of the review, the editor will seek other reviewers' opinion.

The reviewers are familiar with the fact that the handwritings sent to them for the review are the authors' intellectual property and thus can not be appropriated or shown in public.

PLAGIARISM

Plagiarism, or taking over of someone else's ideas, words or other forms of creative expression and presenting them as one's own, represents a crude violation of scientific ethics. Plagiarism can also include a disturbance of copyrights, which is illegal.

A plagiarism includes the following:

- a 'letter for letter' or almost 'letter for letter' assumption or deliberate paraphrasing (with the aim of covering the plagiarism) of parts of the text by other authors without a clear indication of the source or marking the copied fragments (for instance, by using quotation marks);
- copying of equations, pictures or tables from other people's works without correct citation of the source and/or without the permission of the author or copyright owner.

We warn the authors that each handwriting gets checked for plagiarism or auto plagiarism.

The handwritings with clear indications of plagiarism will be automatically rejected.

If it is ascertained that the paper published in the *Matica Srpska Journal of History* is a plagiat, the authors will be demanded to write an apologizing note to the authors of the original paper and the further colaboration with the authors of the plagiat will be terminated.

THE RETRACTION OF THE ALREADY PUBLISHED PAPERS

The published handwritings will be available as long as possible in the form they were published, without any changes. Sometimes, however, it can occur that the published paper has to be retracted. The main reason for the retraction is the need to correct a mistake with aim of preserving the scientific integrity, not the desire to punish the authors.

The article has to be retracted in case of: disturbing the publisher's, copyright owner's or author's rights; disturbing professional ethical codexes, i.e. submitting the same handwriting to several magazines at the same time, a false claim on the authorship, plagiarism, manipulating data for fraud and so on. In some cases, a paper can be retracted in order to correct subsequently discerned mistakes in the handwriting or in the published paper.

Standards for the resolving of such situations when retraction occurs are defined by libraries and scientific bodies, and the same practice is accepted by the *Matica Srpska Journal of History*: in the electronic version of the source article (the one that is retracted) a connection is established (HTML link) with the notification on the retraction. The retracted article is kept in the source form, but with the watermark on PDF document, on each page, which indicates that the article is retracted (RETRACTED).

OPEN ACCESS

Matica Srpska Journal of History is available in the open access regime. Articles published in the magazine can be downloaded for free from the magazine's site and used in accordance with the license Creative Commons Autorship-Non-commercial-No revising 3.0 Serbia (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>)

Matica Srpska Journal of History does not charge APC (Article Processing Charge).

AUTO-ARCHIVING

The magazine enables the authors to deposit the accepted, reviewed version of the handwriting, as well as the final, published version in PDF format in an institutional repository and/or non-commercial database. Furthermore, the authors are allowed to publish the paper on personal websites (including the profiles on social networks for scientists, such as ResearchGate, Academia.edu etc) and/or on the website of the institution they are engaged at, in accordance with the clauses of the license Creative Commons Autorship-Non-commercial-No revising 3.0 Serbia (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>), any time after publishing in the magazine. There has to be a mentioning of the publisher, as the copyright owner, and the source of the handwriting, as well as the digital object identifier – DOI of the article published in form of a HTML link.

COPYRIGHTS

Once the handwriting is accepted for publishing, the authors transfer the copyrights to the publisher. In case the handwriting is not accepted for printing in the magazine, authors preserve all rights.

The rights on the handwriting, including additional materials and all the parts, extracts or elements of the handwriting, transferred to the publisher are as follows:

- a right to print trial samples, reprint or special editions of the handwriting;
- a right to translate the handwriting to other languages;
- a right to reproduce the handwriting using photo-mechanic or similar utensils, including but not restricting to photo-copying, and a right to distribute these copies;
- a right to reproduce and distribute the handwriting electronically or optically using all the data carriers or storage media, especially in mechanically readable/digitalized form on data carriers such as hard disc, CD-ROM, DVD, Blu-ray Disc (BD), mini disc, data tapes, and a right to reproduce and distribute the handwriting from the mentioned data conveyors.
- a right to preserve the handwriting in database, including online database, as well as the right to transfer the handwriting in all technical systems and regimes;
- a right to render the handwriting available to public or to closed groups of users on basis of individual requests for use on monitors or other readers (including e-books readers), and in printed form for users on Internet, online services, internal or external networks.

We kindly ask the authors to take a look and fill in the *Author's statement* and the *Contract on the transfer of copyrights*.

The editorship of the *Matica Srpska Journal of History*

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Зборник Маџице српске за историју

Рукопис који се нуди за објављивање у часопису (*ЗМЧИ*) шаље се Редакцији часописа електронским путем на адресу: **vnikolic@maticasrpska.org.rs** или **zmsi@maticasrpska.org.rs**

Формулар *Изјаве* да рад није (нити ће бити) објављиван или понуђен неком другом часопису или издавачу за објављивање стручни сарадник ће електронским путем доставити аутору. Рукопис се може доставити и поштом на адресу: *Владимир Николић, Зборник МС за историју, Маџице српске 1, 21000 Нови Сад*. (Са стручним сарадником можете контактирати и путем тел. 062/8563915, односно 021/6615798).

Рукопис на српском језику треба да буде писан ћириличким писмом, у MicrosoftWord-у (укључујући **сажета**к на српском и **резиме** на енглеском језику, слике, табеле и друге прилоге). Обим рукописа не треба да буде већи од 3 табака (један бруто табак износи 16 страница /28 редова са 66 знакова у реду по страни/).

Основни текст треба да буде написан уз поштовање следећих захтева – врста слова: ***Times New Roman***; проред: **1,5**; величина слова: **12**. Одступ првог реда у пасусу: **1,25** см.

САЖЕТАК И РЕЗИМЕ (SUMMARY)

Сажетак се даје на почетку рада (на српском језику, односно језику рада). Сажетак укратко приказује суштину рада. Конкретно треба да да основне информације: о циљу и предмету рада, као и методологији и приступу истраживању. Обим сажетка треба да износи између 10 и 15 редова (700–1.100 словних места укупно). Сажетак је праћен списком кључних речи (4–6).

На крају рада даје се **резиме** на страном језику, који представља проширени сажетак, па осим циља и предмета рада, методологије и приступа истраживању треба да садржи и резултате, као и оригиналности/вредности рада. Резиме такође садржи кључне речи из сажетка. Резиме треба да садржи између 15 и 25 редова (1.100–1.800 словних места укупно). Уз резиме који се подноси на енглеском језику или на неком другом светском језику, треба **приложити и српски превод**.

ИЛУСТРАТИВНИ ПРИЛОЗИ

Илустративни прилози уз радове (фотографије, графикони, географске карте...) треба да буду с називом прилога (навести аутора фотографије, односно извор фотографије, географске карте и графикона). Аутор треба да означи место прилога у тексту.

БИОБИБЛИОГРАФСКА БЕЛЕШКА

Аутор, уз рад, треба да приложи и краћу биобиблиографску белешку о себи (не дужу од 10 редова (по узору на сличне из ранијих бројева часописа; доступно на сајту Матице српске <http://www.maticasrpska.org.rs/category/katalog-izdanja/naucni-casopisi/zbornik-matice-srpske-za-istoriju/>).

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Цитирања у часопису врше се искључиво у виду фуснота. Литература се не наводи на крају чланка.

1. **Књиге** се наводе на следећи начин: када се књига помиње први пут – име и презиме аутора, наслов књиге *курзивом* (италиком), том и свеска (римским и арапским бројем), место издања курентом, година издања. После места издања се не ставља запета. Странице се наводе без додатака (нпр. стр., р., рр. и сл.). Ако се наводи и издавач, пише се курентом, обично пре места издања. Навођење назива издавача није обавезно али је пожељно. Уколико књига има више издања, може се навести број издања десно горе уз годину (суперскриптом), нпр. 2001⁴. Уколико се упућује на фусноту, после броја стране пише се скраћеница „нап.“. Уколико се помиње више места где је књига издата, она се раздвајају цртом. Ако се ради о књизи у којој су објављени извори, обавезно се наводи име особе која га је приредила, и то после наслова или после наслова у загради.

2. **Чланци** се наводе на следећи начин: име и презиме аутора (када се чланак наводи први пут), назив чланка курентом – обично под наводницима, назив часописа, новина или другог периодичног издања *курзивом*, број и годиште (годиште у заградама), број стране без икаквих додатака (као и код цитирања књига). Уколико је назив часописа дуг, приликом првог навођења у загради се наводи скраћеница под којом ће се периодика даље појављивати.

3. **Поглавље у књизи или зборнику** наводи се на следећи начин: име и презиме аутора (када се поглавље наводи први пут), наслов рада под наводницима, наслов књиге или зборника *курзивом*, место издања, издавач, година издања, број стране.

4. **Архивски материјал** се наводи следећим редом: архив, фонд, кутија, односно свежањ или фасцикла, број и датум и друге ознаке документа. Потом се наводе подаци који ближе одређују сам документ.

5. **Правни прописи** се наводе пуним називом у куренту, обично потом *курзивом* гласило у којем је пропис објављен, запета, број и година објављивања раздвојени косом цртом.

6. Цитирање текстова са **интернета** треба да садржи назив цитираног текста, адресу интернет странице и датум приступа страници.

7. Уколико постоји више аутора (до три) књиге или чланка, они се раздвајају запетом. Приликом првог помињања наводе се имена и презимена. Уколико постоји више од три аутора, наводи се име и презиме само првог од њих, уз додавање „и др.”.

8. Уколико се у раду цитира само један текст одређеног аутора, код поновљеног цитирања тог рада, после првог слова имена и презимена аутора, ставља се: н. д., страна и тачка. Уколико се цитира више радова истог аутора, било књига, било чланака, пошто је први пут назив сваког рада наведен у пуном облику, код поновљеног цитирања наводи се прво слово имена и презиме аутора, скраћени наслов дела, број странице и тачка.

9. Уколико се цитира текст с више узастопних страна које су тачно одређене, оне се раздвајају цртом, после чега следи тачка. Уколико се цитирају подаци с више различитих страна, наводе се њихови бројеви раздвојени запетама. Уколико се цитира више страна које се не одређују прецизно, после броја који означава прву страну наводи се „и даље”.

10. Уколико се цитира податак с исте стране из истог дела као у претходној напмени, користи се „исто”. Уколико се цитира податак из истог дела као у претходној напмени, али с различите стране, користи се „исто”, наводи се страна и ставља се тачка на крају.

11. Латинске и друге стране речи пишу се *курзивом*.

12. Страна имена у раду писати онако како се изговарају (транскрипција на српски језик према *Правилнику српскога језика* Матице српске), с тим што се при првом навођењу у загради име даје изворно.

12. За „видети” користи се скраћеница „вид.”, а за „упоредити” се користи скраћеница „упор.”.

Редакција

INSTRUCTION TO AUTHORS

Proceedings of Matica srpska for History

The manuscript intended for publication in the *Proceedings of Matica Srpska for History* should be sent to the Editorial Board to either **vnikolic@maticasrpska.org.rs** or **zmsi@maticasrpska.org.rs**

Editorial assistant will send to the author an electronic form of the *Statement* that the paper is not (or will not be) published or offered to another journal or publisher. The manuscript can also be sent by regular mail to: Vladimir Nikolić, Matica Srpska, Proceedings of Matica srpska for History, Matice srpske 1, Novi Sad 21000 (you can also contact the editorial assistant at the phone numbers +381 62 856 39 15 and +381 21 66 15 798).

Manuscript in the Serbian language should be written in Cyrillic script using Microsoft Word (including an abstract in Serbian and a summary in English, images, tables, and other supplements). The size of the manuscript should not exceed 3 author's sheets (one author's sheet contains 16 pages/28 lines with 66 characters per line per page).

The main text should be written with regard to the following requirements – font: *Times New Roman*; spacing: 1.5; font size: 12. First-line indent: 1.25 cm.

ABSTRACT AND SUMMARY

The abstract at the beginning of the paper should be in the Serbian language or the language of the paper. The abstract should reflect the essence of the paper. Specifically, it should provide some basic information on the objective and the theme of the paper, as well as on the methodology and approach to the research. The abstract should be between 10 and 15 lines (700–1,100 characters in total). The abstract is accompanied by keywords (4–6).

At the end of the paper, a summary in a foreign language should be given. This should be an extended summary, so in addition to the objective and the theme of the paper, the methodology and the research approach, it should contain the results as well as the original contribution of the paper. The summary should also be accompanied by the keywords from the abstract. The summary should be between 15 and 25 lines (1,100–1,800 characters in total). Beside the summary submitted in English or some other world language, its Serbian translation should also be provided.

ILLUSTRATIONS

Illustrations (photos, images, maps, graphs, charts, etc.) should be annotated (the author of the photo, or the source of the photo, map or chart should be indicated). The author should mark the place of the illustration in the text.

BIOBIBLIOGRAPHY

The author should also submit a short biobibliography (not longer than 10 lines; similar to the ones from the previous issues of the *Proceedings of Matica Srpska for History*, available on the Matica Srpska website <http://www.maticasrpska.org.rs/category/katalog-izdanja/naucni-casopisi/zbornik-matice-srpske-za-istoriju/>)

REFERENCES

References should be indicated within the text by a footnote. References are not listed at the end of the paper.

1. Books are referenced as follows: the first time the reference occurs – author's name and surname, book title italicized, volume and number (Roman and Arabic numbers), place of publication in small caps, publication year. There is no comma after the place of publication. Pages are listed without extensions (e.g. p., pp.). If the name of the publisher is given, it is written in small caps, usually before the place of publication. The name of the publisher is not mandatory, but it is desirable. If the book has multiple editions, the number of edition can be specified using superscript number on the right side of the publication year, e.g. 2001⁴. If referring to the footnote, after the page number, the abbreviation "ref." is written. If there are several places of publication, they are separated by a dash. Regarding a book in which the sources are published, the name of the person who prepared it must be stated, after the title or after the title in brackets.
2. Articles are referenced as follows: author's name and surname (the first time the reference occurs), the title of the article in small caps – usually under quotation marks, the name of the journal, newspaper or other periodical publication italicized, number and volume (volume in brackets), page number without extensions (similar as when referencing books). In case of a long journal title, after its first appearance the abbreviated version should be given in brackets and used hereinafter.
3. A chapter in a book or in a collection of papers is referenced as follows: author's name and surname (the first time the reference occurs), the title of the chapter under quotation marks, the title of the book or the collection of papers italicized, the place of publication, the publisher, the year of publication.
4. Archival material is referenced as follows: archive, fund, box, a bundle or folder, number and date and other document markings. Then, the information closer related to the document itself should be provided.

5. Legal regulations are indicated by the full title in small caps, usually followed by a italicized title of the official gazette in which the regulation is published, comma, number and the year of publication are separated by a slash.
6. When referencing online resources, the title of the text, the webpage title and the date of access should be indicated.
7. If there are more than one author (up to three) of a book or article, their names should be separated by a comma. Names and surnames are given the first time the reference occurs. If there are more than three authors, the name and surname of the first author should be given followed by "et al."
8. If only one text of a particular author is cited in the paper, when this paper is cited again, after the author's initials and surname there should be added: title, page and full stop. If several works by the same author are cited, whether books or articles, and since each title is given in full form when referred to for the first time, when cited again, after the author's initials and surname there should be added the abbreviated title, page and full stop.
9. If the text is cited from specified successive pages, their numbers are separated by a dash, followed by a full stop. If the text is cited from different, non-successive pages, their numbers are separated by commas. If the text is cited from different pages not precisely specified, the number indicating the first page should be followed by "etc."
10. If the same work, and the same page, is referred to in the immediately following footnote, then "ibid." should be used. If the same work, but different page, is referred to in the immediately following footnote, then "ibid." should be used followed by page number and full stop.
11. Latin and other foreign words should be italicized.
12. Foreign names should be transcribed (transcription into Serbian according to the *Правоиџс срѣскоџа језика* (Serbian Language Orthography) published by the Matica Srpska), and when referred to for the first time the original form of the name should be given in the brackets.
13. For "compare" the abbreviation "cf." should be used.

Упутство за ауторе на енглески језик превела
Оливера Кривоуџић

МАТИЦА СРПСКА

ВАС ПОЗИВА ДА СЕ
ПРЕТПЛАТИТЕ НА
**ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ИСТОРИЈУ**

Зборник Матице српске за историју излази 2 пута годишње.

Годишња претплата (2 свеске) износи **450,00** динара (за иностранство **15,00** €)

за чланове Матице српске **225,00** динара (из иностранства **10,00** €)

Цена појединачног примерка *Зборника* износи **250,00** динара (за иностранство **10,00** €)

Наручујем примерака *Зборника МС за историју*.

Име и презиме, назив установе или предузећа

Адреса:

Телефон:

 Е-адреса:

Уплата се може извршити у свакој банци или пошти на рачун
Матице српске, број **205-204373-09** (Комерцијална банка), са назнаком
„за Зборник МСИ”. Доставом ове наруџбенице и потврдом о уплати
омогућићете да *Зборник МС за историју* редовно стиже на Вашу адресу.

Информације можете добити позивом на бројеве телефона:

(021) 6615-798; 420-199/лок. 117; 062-8563915

или на адресу:

МАТИЦА СРПСКА

Зборник МС за историју

21000 Нови Сад, Матице српске 1

e-mail: vnikolic@maticasrpska.org.rs односно zmsi@maticasrpska.org.rs

МАТИЦА СРПСКА

MATICA SRPSKA

Улица Матице српске, број 1 • 21000 Нови Сад, Србија
Телефон: 021 527 622 • Телефакс 021 528 901

НЗ: 1 Matice Srpske street • 21 000 Novi Sad, Serbia
Phone: + 381 21 527 622 • Telefax: + 381 21 528 901

Зборник Матице српске за историју издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: (021) 6615798

Proceedings of Matica Srpska for History
Published twice a year
Editorial and publishing office: Novi Sad, 1 Matica Srpska Street
Phone: +381 21 6615798
E-mail: vnikolic@maticasrpska.org.rs
zmsi@maticasrpska.org.rs
Website: www.maticasrpska.org.rs
<http://www.maticasrpska.org.rs/category/katalog-izdanja/naucni-casopisi/zbornik-matice-srpske-za-istoriju/>

Редакција *Зборника Матице српске за историју*
закључила је свеску 99 (1/2019) 7. јуна 2019. године
За издавача: проф. др Драган Станић
Стручни сарадник Одељења: Владимир М. Николић
Лектор: Ивана Ћелић
Коректор: Владимир М. Николић
Лектор и преводилац резимеа на енглески језик: Љиљана Тубић
Технички уредник: Вукица Туцаков
Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин
Штампа: САЈНОС, Нови Сад
Тираж: 400

Штампање свеске бр. 99 *Зборника Матице српске за историју* омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
93/94(082)

ЗБОРНИК Матице српске за историју – *Proceedings in History* /
главни и одговорни уредник Петар В. Крстић. – 1984, 29– . – Нови
Сад : Матица српска, 1984 – (Нови Сад : Идеал) . – 24 cm

Два пута годишње. – Резимен у публикацији су на енглеском и немачком језику. – Штампарије: „Минерва”, Суботица (св. 31/1985); Просвета, Нови Сад (од св. 32/1985. до св. 41/1990); Графо-офсет, Нови Сад (од св. 42/1990. до св. 56/1997); Duplex, Нови Сад (од св. 57/1998. до св. 59/60/1999); Прометеј, Нови Сад (од св. 61/62/2000. до св. 65/66/2002); Идеал, Нови Сад (од св. 67/68/2003). – Наставак: *Зборник за историју* = ISSN 0350-0489

ISSN 0352-5716

COBISS.SR-ID 7793410